

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГРОМОВ СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 336.531.1

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФІНАНСУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО
ФОНДУ УКРАЇНИ У ВІЙСЬКОВИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ
ЧАС**

Спеціальність – 072 Фінанси, банківська справа,
страхування та фондовий ринок

Галузь знань – 07 Управління та адміністрування

Подається на здобуття ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____Громов С.С.

Науковий керівник – Біляк Юлія Вікторівна, кандидат економічних наук,
доцент

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду України у військовий та післявоєнний час. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 072 Фінанси, банківська справа та страхування (07 «Управління та адміністрування»). Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2026.

У дисертаційній роботі сформульовано комплекс принципів трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду (ПЗФ) у військовий та післявоєнний час. Фундаментальною основою означеного комплексу принципів виступають базові принципи (екосистемної цілісності, нарощення асиміляційної місткості, невиснажливості, зміцнення обороноздатності, боротьби з бідністю, інклюзивності), що детермінують необхідність дотримання системних принципів (емерджентності, конвергенції, адаптивності до вимог природоохоронних конвенцій, отримання глобальних вимог, градуалізму, партнерства). Сукупність системних принципів у свою чергу визначає набір функціональних принципів трансформації системи фінансування територій ПЗФ (субсидіарності, диверсифікації, еквівалентності, диференціації, самоокупності, релевантності, платності), що спрямовані на забезпечення диверсифікації форм, методів та джерел фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи.

Критичне переосмислення передової іноземної практики та вітчизняного інституційного підґрунтя функціонування сектору природно-заповідної справи дало змогу ідентифікувати методи фінансування територій природно-заповідного фонду в Україні у військовий та післявоєнний періоди. Такими методами виступають: бюджетне фінансування (фінансування бюджетних видатків на збереження природно-заповідного фонду);

внутрішньо-корпоративне фінансування (фінансування заходів з утримання, експлуатації та модернізації об'єктів екологічної інфраструктури на землях природно-заповідного фонду за рахунок власних коштів суб'єктів природно-заповідної справи); позабюджетне фінансування (фінансування природно-заповідних територій за рахунок коштів публічних позабюджетних коштів); приватне інвестування (фінансово-інвестиційне забезпечення потреб природно-заповідної справи за рахунок коштів приватного підприємницького сектора); сек'юритизація (емісія «зелених» облігацій та карбонових сертифікатів); іпотечно-заставні відносини; фінансування на основі публічно-приватного партнерства (поєднання коштів публічного та приватного секторів задля фінансування територій природно-заповідного фонду); краудфандинг (колективна співпраця людей, що добровільно об'єднують свою кошти задля здійснення заходів з інфраструктурного облаштування територій природно-заповідного фонду).

Обґрунтовано, що методи фінансування територій природно-заповідного фонду отримують свою конкретизацію в інструментах фінансування такого роду територій. До таких інструментів слід віднести: 1) асигнування (виділення коштів з централізованих та децентралізованих джерел на потреби суб'єктів природно-заповідної справи); 2) емісія цінних паперів (випуск «зелених» облігацій місцевої позики та емісія акцій при сек'юритизації природно-ресурсних активів); 3) субвенції, дотації та субсидії (пряма та непряма бюджетна підтримка розвитку природно-заповідних територій); 4) гранти та філантропічні внески (грошові потоки у розвиток природно-заповідної справи на безповоротній основі); 5) компенсації та відшкодування (бюджетні виплати суб'єктам природокористування, котрі понесли збитки та втрати внаслідок переведення земель у статус природоохоронних територій); 6) пайова участь (одноразовий внесок суб'єктів природно-заповідної справи або інвесторів у розбудову мережі інфраструктурних об'єктів природоохоронної діяльності); 7) кредити та позики (кошти, акумульовані суб'єктами природно-заповідної справи на

ринку позикового капіталу); 8) факторинг (переуступка дебіторської заборгованості).

На основі узагальнення європейської практики фінансування територій природно-заповідного фонду встановлено, що основними передумовами диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури природно-заповідної справи в ЄС виступають: масштабування змішаного фінансування; впровадження інноваційних фінансових інструментів; соціальний договір між різними рівнями управління природоохоронною діяльністю; розширення можливостей територіальних громад базового рівня в частині інституціоналізації територій природно-заповідного фонду; інституціоналізація стимулів для місцевого самоврядування стосовно розширення площі природно-заповідних територій; переорієнтація «зелених» фінансів на фінансування рециркуляції та відновлення природних біогеоценозів. Виявлено, що на наднаціональному рівні в ЄС основними джерелами, формами та інститутами фінансування територій природно-заповідного фонду є: Європейський аграрний фонд розвитку сільських районів, Європейські структурні та інвестиційні фонди, Фонди та програми ЄС, зокрема Програма LIFE. Визначено, що на національному рівні в країнах ЄС основними джерелами та методами фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природно-заповідної справи виступають: публічні бюджети; державні, комунальні та приватні кошти в межах угод публічно-приватного партнерства; кошти філантропічних організацій та благодійних фондів; корпоративне спонсорство; краудфандинг. Дослідження показали, що основними напрямками фінансування природно-заповідних територій в останні роки у країнах ЄС є: реалізація низьковуглецевих проєктів; ініціативи корпоративної соціальної відповідальності; підтримка екосистем; заробітна плата співробітників суб'єктів природно-заповідної справи; примноження потенціалу екосистемних послуг; підтримка інфраструктури та програм моніторингу; заліснення територій.

У процесі написання дисертаційної роботи визначено, що інституційною основою організації системи фінансування територій природно-заповідного фонду України тривалий період виступала Загальнодержавна програма розвитку заповідної справи на період до 2020 року. Основними завданнями цієї Програми були такі завдання: 1) удосконалення нормативно-правової бази з урахуванням відповідних міжнародних зобов'язань України; 2) поліпшення фінансового забезпечення природно-заповідної справи; 3) збереження ландшафтного і біорізноманіття; 4) виявлення, резервування та заповідання цінних природних територій, що потребують охорони; 5) прискорення формування національної екологічної мережі; 6) участь суб'єктів природно-заповідної справи в забезпеченні сталого розвитку регіонів. Ключовими напрямками реалізації Програми виступали: складання реєстру типових та рідкісних екосистем; підвищення ефективності економічного стимулювання розвитку природно-заповідної справи; виконання міжнародних зобов'язань України в частині розширення площі територій природно-заповідного фонду; удосконалення державного управління у сфері природно-заповідної справи; створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду; надання платних послуг установами природно-заповідного фонду; розвиток рекреаційної діяльності, зокрема із залученням місцевого населення з метою стимулювання розвитку екологічного туризму.

Аналіз основних тенденцій фінансування територій природно-заповідного фонду показав, що у 2007-2024 роках у динаміці фактичних видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду в цілому спостерігається висхідний тренд, що в основному зумовлено девальваційно-інфляційними процесами, а не реальним збільшенням обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи. Дослідження демонструють, що незважаючи на поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та реформування системи територіальної організації влади частка державного бюджету у сукупних

публічних видатках на збереження природно-заповідного фонду у 2007-2024 роках коливалися, як правило, в інтервалі 70-80%. У горизонтальному розрізі сукупних публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду в Україні у 2007-2024 роках спостерігається суттєве перевищення питомої ваги загального фонду над питомою вагою спеціального фонду.

На основі аналізу інституційних засад фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природно-заповідної справи в Україні та критичного переосмислення передової іноземної практики фіскально-бюджетного регулювання розвитку природно-заповідних територій встановлено, що в основу вітчизняної системи організації фінансування територій природно-заповідного фонду має бути закладена німецька модель, яка передбачає диверсифікацію джерел, форм та методів зовнішнього і бюджетного фінансування та самофінансування процесів відтворення, збереження та примноження біорізноманіття і розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури на заповідних територіях. Визначено, що основними формами фінансування суб'єктів природно-заповідної справи в Німеччині виступають: пряме фінансування з федерального бюджету та бюджетів федеральних земель; фінансування природоохоронних ініціатив за рахунок спеціалізованих фондів та в межах регіональних програм; позабюджетне дофінансування природоохоронних проєктів, що отримують основне фінансування з федерального бюджету; надання природоохоронних субсидій місцевим громадам та муніципалітетам. Встановлено, що основними джерелами зовнішнього фінансування територій природно-заповідного фонду в Німеччині є: Програма ЄС LIFE; структурні та інвестиційні фонди ЄС; глобальний екологічний фонд; приватні та неурядові міжнародні фонди; грантове фінансування. Визначено, що німецька модель фінансування територій природно-заповідного фонду характеризується розширеною специфікацією способів самофінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи: стягнення плати за послуги та вхід, зокрема за доступ до окремих інфраструктурних об'єктів; дохід від супутніх послуг (оренда

приміщень, продаж сувенірів, гастрономія, туристичні пакети); приватні пожертви та спонсорство; використання у певних випадках лісових ресурсів.

У дисертаційній роботі розроблено дорожню карту трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду України у післявоєнний період. Перший етап дорожньої карти передбачає застосування організаційно-економічних та інституційних заходів у секторі внутрішньо-корпоративних фінансів (розширення спектра надання платних послуг, комерціалізація екосистемних послуг природних біогеоценозів, розбудова інфраструктури рекреаційної діяльності), у секторі публічних фінансів (створення національних спеціальних бюджетних та позабюджетних фондів розвитку природно-заповідної справи, інституціоналізація угод публічно-приватного партнерства), у секторі міжнародних фінансів (створення інституційних засад залучення коштів глобальних екологічних фондів, освоєння коштів публічних фінансових інститутів ЄС, використання міжнародної технічної допомоги). Другий етап дорожньої карти трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду охоплює активізацію грантової діяльності, створення регіональних та місцевих спеціальних фондів розвитку природно-заповідної справи, залучення фінансових ресурсів в межах реалізації проєктів транскордонного співробітництва. На третьому етапі вказаної дорожньої карти відбуватиметься випуск карбонових сертифікатів, емісія зелених облігацій та залучення коштів приватних та неурядових міжнародних фондів.

Обґрунтовано, що суб'єкти природно-заповідної справи, які забезпечують відтворення, збереження та примноження біорізноманіття та зміцнюють внаслідок цього асиміляційну місткість територій через збільшення поглинання парникових газів, з метою підвищення рівня капіталізації природно-ресурсних активів повинні здійснювати емісію карбонових сертифікатів. Емісія карбонових сертифікатів має базуватися на таких принципах: 1) наявність фінансового стимулу від продажу вуглецевих кредитів; 2) результати скорочення або поглинання викидів повинні

зберігатися протягом тривалого часу; 3) обсяг скорочених або поглинутих викидів повинен бути точно вимірним та верифікованим незалежною третьою стороною; 4) відсутність подвійного обліку; 5) дотримання стандартів сертифікації.

Ключові слова: фінансування, капітальні інвестиції, поточні витрати, природно-заповідний фонд, природно-заповідна справа, публічні бюджети, бюджети місцевого самоврядування, цільові бюджетні фонди.

ANNOTATION

Gromov S.S. Financing of territories belonging to Ukraine's nature reserve fund during wartime and post-war periods. – Qualification scientific work as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the field of 072 Finance, Banking and Insurance (07 'Management and Administration'). National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, 2026.

The dissertation formulates a set of principles for transforming the system of financing nature reserve areas (NRA) during wartime and post-war periods. The fundamental basis of this set of principles is the basic principles (ecosystem integrity, increasing assimilation capacity, sustainability, strengthening defence capabilities, combating poverty, and inclusiveness), which determine the need to adhere to systemic principles (emergence, convergence, adaptability to the requirements of environmental conventions, obtaining global requirements, gradualism, and partnership). The set of systemic principles, in turn, determines a set of functional principles for the transformation of the system of financing protected areas (subsidiarity, diversification, equivalence, differentiation, self-sufficiency, relevance, payability), which are aimed at ensuring the diversification of forms, methods and sources of financial and investment support for the needs of nature conservation entities.

A critical rethinking of advanced foreign practices and the domestic institutional basis for the functioning of the nature conservation sector has made it possible to identify methods of financing nature conservation areas in Ukraine during the war and post-war periods. These methods include budget financing (financing budget expenditures for the preservation of the nature reserve fund); internal corporate financing (financing measures for the maintenance, operation and modernisation of environmental infrastructure facilities on the lands of the nature reserve fund at the expense of the nature conservation entities' own funds); extra budgetary financing (financing of nature reserve areas from public extra budgetary funds); private investment (financial and investment support for nature conservation needs from the private business sector); securitisation (issuance of green bonds and carbon certificates); mortgage and collateral relationships; financing based on public-private partnerships (combining public and private sector funds to finance nature reserve fund territories); crowdfunding (collective cooperation of people who voluntarily pool their funds to implement measures for the infrastructural development of nature reserve fund territories).

It has been substantiated that methods of financing nature reserve fund territories are specified in the instruments for financing such territories. These instruments include 1) appropriations (allocation of funds from centralised and decentralised sources for the needs of nature reserve entities); 2) securities issuance (issuance of local green bonds and shares in the securitisation of natural resource assets); 3) subventions, grants and subsidies (direct and indirect budgetary support for the development of nature reserve territories); 4) grants and philanthropic contributions (cash flows for the development of nature conservation on a non-repayable basis); 5) compensation and reimbursement (budget payments to nature users who have suffered losses and damages as a result of the transfer of land to the status of nature conservation areas); 6) equity participation (one-time contributions by nature conservation entities or investors to the development of a network of infrastructure facilities for nature conservation activities); 7) credits and

loans (funds accumulated by nature conservation entities on the loan capital market); 8) factoring (assignment of accounts receivable).

Based on a summary of European practices in financing nature reserve areas, it has been established that the main prerequisites for diversifying the sources of financial and investment support for the development of nature reserve infrastructure in the EU are scaling up mixed financing; introducing innovative financial instruments; a social contract between different levels of environmental management; expanding the capabilities of local communities at the grassroots level in terms of institutionalising nature reserve fund territories; institutionalisation of incentives for local self-government to expand the area of nature conservation territories; reorientation of 'green' finance towards financing the recycling and restoration of natural biogeocenoses. It has been found that at the supranational level in the EU, the main sources, forms and institutions of financing for nature reserve areas are: the European Agricultural Fund for Rural Development, European Structural and Investment Funds, EU funds and programmes, in particular the LIFE Programme. It has been determined that at the national level in EU countries, the main sources and methods of financial and investment support for nature conservation are: public budgets; state, municipal and private funds within the framework of public-private partnership agreements; funds from philanthropic organisations and charitable foundations; corporate sponsorship; and crowdfunding. Research has shown that the main areas of funding for nature conservation areas in recent years in EU countries are: implementation of low-carbon projects; corporate social responsibility initiatives; ecosystem support; salaries for nature conservation staff; increasing the potential of ecosystem services; infrastructure and monitoring programme support; and afforestation.

In the process of writing the dissertation, it was determined that the institutional basis for the organisation of the financing system for the territories of the nature reserve fund of Ukraine for a long period was the State Programme for the Development of Nature Conservation for the period up to 2020. The main

objectives of this Programme were as follows 1) to improve the regulatory and legal framework, taking into account Ukraine's relevant international obligations; 2) to improve the financial support for nature conservation; 3) to preserve landscape and biodiversity; 4) identifying, reserving and designating valuable natural areas in need of protection; 5) accelerating the formation of a national ecological network; 6) involving nature conservation entities in ensuring the sustainable development of regions. The key areas of implementation of the Programme were: compiling a register of typical and rare ecosystems; increasing the effectiveness of economic incentives for the development of nature conservation; fulfilling Ukraine's international obligations to expand the area of nature conservation areas; improving state management in the field of nature conservation; creating new territories and objects of the nature conservation fund; providing paid services by nature conservation fund institutions; developing recreational activities, in particular with the involvement of the local population in order to stimulate the development of ecological tourism.

An analysis of the main trends in financing nature reserve areas showed that in 2007-2024, the dynamics of actual expenditures from the Consolidated Budget of Ukraine for the preservation of nature conservation fund shows an upward trend. It is mainly due to devaluation and inflation processes rather than a real increase in the volume of financial and investment support for the needs of nature conservation entities. Studies show that despite the deepening of budgetary and fiscal decentralisation and the reform of the system of territorial organisation of power, the share of the state budget in total public expenditures for the preservation of the natural reserve fund in 2007-2024 fluctuated, as a rule, in the range of 70-80%. In a horizontal comparison of total public expenditure on the conservation of the nature reserve fund in Ukraine in 2007-2024, there is a significant excess of the share of the general fund over the share of the special fund.

Based on an analysis of the institutional foundations of financial and investment support for nature conservation in Ukraine and a critical rethinking of

advanced foreign practices in fiscal and budgetary regulation of the development of nature conservation areas, it has been established that the domestic system for organising the financing of nature conservation areas conservation fund should be based on the German model. It provides for the diversification of sources, forms and methods of external and budgetary financing and self-financing of processes of reproduction, conservation and enhancement of biodiversity and development of a network of environmental infrastructure facilities in protected areas. It has been determined that the main forms of financing for nature conservation entities in Germany are direct financing from the federal budget and the budgets of the federal states; financing of nature conservation initiatives through specialised funds and within the framework of regional programmes; extrabudgetary co-financing of nature conservation projects that receive their main funding from the federal budget; provision of nature conservation subsidies to local communities and municipalities. It has been established that the main sources of external funding for nature conservation areas in Germany are the EU LIFE Programme; EU structural and investment funds; the Global Environment Facility; private and non-governmental international funds; and grant funding. It has been determined that the German model of financing nature reserve areas is characterised by an expanded specification of methods of self-financing the needs of nature conservation entities: charging for services and admission, in particular for access to certain infrastructure facilities; income from related services (rental of premises, sale of souvenirs, catering, tourist packages); private donations and sponsorship; use of forest resources in certain cases.

The dissertation develops a roadmap for transforming the financing system for Ukraine's nature reserve fund territories in the post-war period. The first stage of the roadmap involves the implementation of organisational, economic and institutional measures in the internal corporate finance sector (expanding the range of paid services, commercialising the ecosystem services of natural biogeocenoses, developing recreational infrastructure), in the public finance sector (creation of national special budgetary and extra-budgetary funds for the development of nature

conservation, institutionalisation of public-private partnership agreements), in the international finance sector (creation of institutional frameworks for attracting funds from global environmental funds, utilisation of funds from EU public financial institutions, use of international technical assistance). The second stage of the roadmap for transforming the system of financing nature reserve territories covers the activation of grant activities, the creation of regional and local special funds for the development of nature conservation, and the attraction of financial resources within the framework of cross-border cooperation projects. The third stage of the roadmap will involve the issuance of carbon certificates, the issuance of green bonds, and the attraction of funds from private and non-governmental international funds.

It is justified that nature conservation entities, which ensure the reproduction, preservation and enhancement of biodiversity and thereby strengthen the assimilation capacity of territories by increasing greenhouse gas absorption, should issue carbon certificates in order to increase the capitalisation of natural resource assets. The issuance of carbon certificates should be based on the following principles 1) the existence of a financial incentive from the sale of carbon credits; 2) the results of emission reductions or absorption must be maintained over a long period of time; 3) the amount of emissions reduced or absorbed must be accurately measured and verified by an independent third party; 4) no double counting; 5) compliance with certification standards.

Key words: financing, capital investments, current expenditures, nature reserve fund, nature conservation, public budgets, local government budgets, special-purpose budget funds.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Статті в наукових виданнях, включених до категорії «Б» Переліку
наукових фахових видань України

1. Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду: сутність, інституційні виміри та інвестиційні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. №11. С. 181–185.
2. Громов С.С. Інструментально-методологічне забезпечення фінансування територій природно-заповідного фонду: виклики військового часу та післявоєнного відновлення. *Агросвіт*. 2024. №11. С. 164–170.
3. Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду в Європейському Союзі: передумови, особливості та напрями. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. №5. С. 194–200.
4. Біляк Ю.В., **Громов С.С.** Фінансування територій природно-заповідного фонду: форми, методи та інструменти. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 77. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6342/6285> (Біляк Ю.В. розкрила зміст фінансування територій природно-заповідного фонду. Громов С.С. ідентифікував форми, методи та інструменти фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи).

Тези наукових доповідей

5. **Громов С.С.**, Біляк Ю.В. Економічні наслідки після військового вторгнення на Україну. *Фінансові механізми сталого розвитку України в умовах сучасних викликів: тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених з нагоди 125-річчя НУБіП України* (м. Київ, 2 березня 2023 року). К. Редакційно-видавничий відділ НУБіП України, 2023. С. 44–46. (Громов С.С. розкрив зміст економічних наслідків збройного вторгнення на територію України російських загарбників. Біляк Ю.В. показала вплив російської збройної агресії проти українського народу на глобальні ринки сировинних товарів та ринки засобів виробництва).

6. **Громов С.С., Біляк Ю.В.** Фінансово-інвестиційне забезпечення територій природно-заповідного фонду в умовах військового часу та повоєнного відновлення. *Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук*: збірник наукових праць за матеріалами V Міжнародної наукової конференції, м. Івано-Франківськ, 13 вересня 2024 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2024. С. 50–52. (Громов С.С. виявив приметні риси фінансово-інвестиційного забезпечення територій природно-заповідного фонду в умовах військового часу. Біляк Ю.В. сформувала авторський погляд на особливості фінансування заповідних територій у період післявоєнного відновлення).

7. **Громов С.С., Біляк Ю.В.** Інвестиційні аспекти фінансування територій природно-заповідного фонду. *Інтелектуальний ресурс сьогодення: наукові задачі, розвиток та запитання*: збірник наукових праць з матеріалами III Міжнародної наукової конференції. м. Одеса. 20 вересня 2024 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2024. С. 57–58. (Громов С.С. розкрив зміст інвестиційних аспектів фінансування територій природно-заповідного фонду в Україні. Біляк Ю.В. виявила низький рівень інвестиційної спрямованості фінансових вливань у сектор природно-заповідної справи України).

8. Громов С.С. Актуальні питання диверсифікації джерел та методів фінансування територій природно-заповідного фонду України. *Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття*: збірник наукових праць з матеріалами IX Міжнародної наукової конференції. м. Миколаїв. 16 травня, 2025 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 41–44.

9. Громов С.С. Інструменти фінансування територій природно-заповідного фонду України у післявоєнний період: проблеми інституціоналізації. *Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації*: збірник наукових праць з матеріалами IX Міжнародної наукової

конференції. м. Вінниця. 23 травня 2025 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ«УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 62–64.

10. Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду в Україні: інституційне підґрунтя та основні тенденції. *Стратегічні напрямки розвитку науки: фактори впливу та взаємодії*: збірник наукових праць з матеріалами VII Міжнародної наукової конференції. м. Черкаси. 26 вересня 2025 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 31–33.

11. Громов С.С. Трансформація моделі фінансування територій природно-заповідного фонду: специфіка України. *Розвиток наук в умовах нової реальності: проблеми та перспективи*: збірник наукових праць з матеріалами V Міжнародної наукової конференції. м. Тернопіль. 19 вересня 2025 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 33–35.

12. Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду України за рахунок коштів публічних бюджетів: тренди та проблеми. *Стале ведення лісового господарства в умовах кліматичних змін: від досліджень до практики. З нагоди 100-річчя ВП НУБІП УКРАЇНИ «Боярська лісова дослідна станція»*: тези доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції. 23 жовтня 2025 року. Боярка. 2025. С. 72–75.

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ.....	32
1.1 Сутність, принципи та інституційні виміри фінансування територій природно-заповідного фонду.....	32
1.2 Форми, методи та інструменти фінансування територій природно-заповідного фонду з урахуванням викликів військового часу та післявоєнного відновлення.....	60
1.3 Глобальні, євроінтеграційні, децентралізаційні та воєнні детермінанти трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду...	88
Висновки до розділу 1	103
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ В УКРАЇНІ.....	106
2.1 Інституційні засади функціонування системи фінансування територій природно-заповідного фонду на загальнонаціональному та місцевому рівнях...	106
2.2 Аналіз структурно-динамічних вимірів фінансування територій природно-заповідного фонду.....	119
2.3 Узагальнююче оцінювання ефективності фінансування територій природно-заповідного фонду.....	147
Висновки до розділу 2	162
РОЗДІЛ 3 ІНСТИТУЦІЙНО-ПРИКЛАДНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ТА МЕТОДІВ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ У ВІЙСЬКОВИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС.....	167
3.1 Євроінтеграційний вектор інституціоналізації передових практик фінансово-інвестиційного забезпечення територій природно-заповідного фонду.....	167
3.2 Інституційно-програмне забезпечення диверсифікації форм, методів та джерел фінансування територій природно-заповідного фонду.....	191

3.3 Організаційно-фінансові засади підвищення капіталізації суб'єктів природно-заповідної справи на основі застосування інструментів вуглецевого кредитування.....	208
Висновки до розділу 3	224
ВИСНОВКИ	226
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	233
ДОДАТКИ.....	260

ВСТУП

Актуальність теми. Природно-заповідні території виступають основним ареалом відтворення, збереження та примноження біорізноманіття, що свідчить про їх вагомий роль у досягненні цілей сталого та низьковуглецевого розвитку, а також в упередженні проявів глобального потепління. Євроінтеграційний вектор розвитку України та формування нової глобальної природоохоронної архітектури вимагає перегляду інституційних засад організації та фінансування територій природно-заповідного фонду (ПЗФ) з метою забезпечення конвергенції національної та європейської моделі фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи, що дасть можливість диверсифікувати джерела, методи та інструменти фінансування капітальних інвестицій та поточних природоохоронних витрат у збереження біорізноманіття та середовища існування.

Вагомий вплив на сектор природно-заповідної справи справляють також виклики військового часу, оскільки російська збройна агресія призвела до руйнації численних природних біогеоценозів, що зумовило деструктивні процеси у відтворенні рідкісних видів флори та фауни, а це у свою чергу вимагає становлення сучасних інститутів фінансування установ природно-заповідного фонду через залучення коштів глобальних екологічних фондів, європейських фінансових інститутів, розширення спектра угод публічно-приватного партнерства, застосування інструментів «зеленого» інвестування та реалізацію проєктів транскордонного співробітництва.

Теоретико-методологічні засади та прикладні рекомендації щодо організації системи фінансування територій природно-заповідного фонду як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівні розглядаються у працях І.Бистрякова, Ю.Біляк, О.Василюка, М.Газуди, Б.Данилишина, О.Дребот, А.Карпука, Л.Касперевич, С.Козловського, П.Лакиди, О.Лахматової, І.Лицура, Ю.Марчука, Р.Махінька, Т.Микитина, Ю.Несторяка, Ю.Овчинникової, І.Павлової, Ю.Погуляйка, О.Сакаль, В.Соколовської, М.Хвесика, М.Шершуна, А.Якимчук та інших. Водночас не достатньо дослідженими залишаються окремі аспекти трансформації вітчизняної моделі фінансово-інвестиційного

забезпечення суб'єктів природно-заповідної справи на основі урізноманітнення форм, методів та інструментів фінансування капітальних інвестицій та поточних природоохоронних витрат у розбудову мережі об'єктів екологічної інфраструктури заповідних територій. Не повною мірою є обґрунтованими авторські підходи стосовно формування інструментарію економічного стимулювання розширення площі земель природно-заповідного фонду з урахуванням передового іноземного досвіду та викликів військового часу та післявоєнного відновлення.

В останні роки у працях Н.Андрєєвої, В.Бардася, О.Варченко, І.Вахович, О.Веклич, І.Гайдуцького, В.Голяна, О.Дзюблюка, Т.Єфименко, М.Карліна, С.Кваші, В.Костюк, Т.Костюк, О.Лабенка, Б.Луціва, Н.Мединської, С.Науменкової, Ю.Негоди, Л.Олійник, В.Ткачука, Я.Чайковського, В.Чалої, І.Чугунова, Н.Швець, Н.Шевченко та інших розглядаються різноманітні методи «зеленого» інвестування в контексті формування нової глобальної архітекτονіки боротьби з глобальним потеплінням та переведення національних господарств на модель низьковуглецевого розвитку, зокрема механізми фінансово-інвестиційного забезпечення декарбонізації економіки, але в латентному стані перебувають теоретичні підходи та практичні рекомендації стосовно імплементації інструментів «зелених» фінансів у природно-заповідний сегмент сфери природокористування.

Збереження рудиментів командно-адміністративної економіки у фінансово-інвестиційному забезпеченні процесів відтворення, збереження та примноження біорізноманіття, надмірно звужений спектр форм, методів та інструментів позабюджетного фінансування установ природно-заповідної справи, повільна імплементація передового іноземного досвіду «зеленого» інвестування модернізації екологічної інфраструктури та стимулювання процесів розширення площі заповідних територій у вітчизняну практику регуляторного впливу на природно-заповідний сегмент сфери природокористування й зумовили вибір теми, мети, об'єкту, предмету та завдань дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи є актуальною з огляду на необхідність формування сучасної моделі фінансування територій природно-заповідного фонду України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення, забезпечення належного рівня фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності, диверсифікації джерел фінансування та впровадження інноваційних фінансових інструментів для збереження біорізноманіття і розвитку екологічної інфраструктури. Вона безпосередньо пов'язана з науково-дослідною темою Національного університету біоресурсів і природокористування України «Фінансова стратегія сталого розвитку економіки України: інструменти, ризики та механізми адаптації» (номер державної реєстрації 0125U003409), у межах якої розроблено теоретико-методичні засади фінансування територій природно-заповідного фонду України у військовий та післявоєнний періоди, проведено комплексний аналіз тенденцій фінансового забезпечення потреб природно-заповідної справи, а також розроблено науково-практичні рекомендації щодо удосконалення фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності, диверсифікації джерел фінансування та підвищення фінансової спроможності суб'єктів природно-заповідної справи.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення механізмів інституційно-методологічного забезпечення фінансування територій природно-заповідного фонду України у військовий та післявоєнний час.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення таких завдань:

- розкрити зміст принципів та виявити інституційні виміри фінансування територій природно-заповідного фонду;
- узагальнити специфікацію форм, методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду з урахуванням викликів військового часу та післявоєнного відновлення;
- виявити глобальні, євроінтеграційні, децентралізаційні та воєнні детермінанти трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду;

- розкрити інституційні засади функціонування системи організації та фінансування територій природно-заповідного фонду на загальнонаціональному та місцевому рівнях;

- проаналізувати структурно-динамічні виміри фінансування територій природно-заповідного фонду в контексті фінансово-інвестиційного забезпечення збереження біорізноманіття та середовища існування в Україні;

- провести узагальнююче оцінювання ефективності фінансування територій природно-заповідного фонду за рахунок коштів публічних бюджетів;

- сформулювати євроінтеграційний вектор трансформації моделі фінансування територій природно-заповідного фонду на основі імплементації передової практики фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природно-заповідної справи;

- розробити концепт інституційно-програмного забезпечення диверсифікації джерел фінансування територій природно-заповідного фонду в контексті євроінтеграційних вимог та викликів військового та післявоєнного часу;

- сформулювати організаційно-фінансові засади підвищення капіталізації суб'єктів природно-заповідної справи на основі застосування інструментів вуглецевого кредитування.

Об'єктом дослідження є процес фінансування територій природно-заповідного фонду України у військовий та післявоєнний час.

Предметом дослідження виступають інституційні, теоретико-методологічні та прикладні підходи щодо трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду України з урахуванням євроінтеграційних вимог та викликів військового часу та післявоєнного відновлення.

Методи дослідження. Теоретичною, методологічною та методико-прикладною основою написання дисертаційної роботи виступили фундаментальні постулати та прикладні положення організації системи фінансування територій природно-заповідного фонду як складової фінансово-інвестиційного забезпечення збереження біорізноманіття та середовища

існування. У процесі проведеного дослідження використані такі методи наукового пізнання: **системний підхід** – для формування комплексу принципів трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду у військовий та післявоєнний час; **економіко-статистичний метод** – для проведення ретроспективного аналізу тенденцій фінансово-інвестиційного забезпечення збереження біорізноманіття та середовища існування, зокрема фінансування територій природно-заповідного фонду; **метод побудови комбінованих діаграм** – для відображення динаміки абсолютних та відносних показників фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи, а також фактичної та порівняної величини фінансових впливів у збереження біорізноманіття та середовища існування, зокрема у збереження природно-заповідного фонду; **метод кореляційно-регресійного моделювання** – для виявлення ключових предикторів, котрі детермінують результуючий показник публічного фінансування територій природно-заповідного фонду; **абстрактно-логічний метод** – для обґрунтування пріоритетів трансформації моделі фінансово-інвестиційного забезпечення природно-заповідної справи на основі імплементації передової іноземної практики.

Інформаційною базою дослідження стали нормативно-правові акти України, офіційні матеріали і документи міжнародних організацій, дані Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, наукові публікації, інформація мережі Інтернет, матеріали наукових установ, особисті дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів. Найважливіші наукові результати дисертаційного дослідження, що характеризуються новизною і виносяться на захист, полягають у такому:

вперше:

- розроблено дорожню карту трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду України у післявоєнний період, яка охоплює три етапи застосування організаційно-економічних та інституційних заходів у секторах внутрішньо-корпоративних, публічних та міжнародних фінансів: *перший етап* – диверсифікація джерел фінансово-інвестиційного

забезпечення за рахунок комерціалізації екосистемних послуг природних біогеоценозів, створення на загальнонаціональному рівні бюджетних та позабюджетних цільових фондів розвитку природно-заповідної справи, інституціоналізація угод публічно-приватного партнерства, залучення коштів глобальних екологічних фондів, публічних фінансових інститутів ЄС, використання міжнародної технічної допомоги; *другий етап* – активізація грантової діяльності, створення регіональних та місцевих бюджетних цільових фондів розвитку природно-заповідної справи, реалізація проєктів транскордонного співробітництва; *третій етап* – випуск карбонових сертифікатів, емісія зелених облігацій, залучення коштів приватних фондів;

удосконалено:

- теоретичні підходи до побудови ієрархії принципів фінансування територій природно-заповідного фонду у військовий та післявоєнний час, які, на відміну від традиційних підходів, передбачають формування набору базових принципів (екосистемної цілісності, нарощення асиміляційної місткості, невиснажливості, зміцнення обороноздатності, боротьби з бідністю, інклюзивності), що детермінують комплекс системних принципів (емерджентності, конвергенції, адаптивності до вимог природоохоронних конвенцій, отримання глобальних вимог, градуалізму, партнерства), які у свою чергу визначають специфікацію функціональних принципів (субсидіарності, диверсифікації, еквівалентності, диференціації, самоокупності, релевантності, платності), дотримання котрих у підсумку має забезпечити диверсифікацію форм, методів та джерел фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи;

- удосконалено специфікацію форм, методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду в Україні, яка, на відміну від загальноприйнятої, виокремлює такі форми (кошторисне фінансування, фінансування програм, бюджетне та банківське кредитування, венчурне та проєктне фінансування), методи (бюджетне, внутрішньо-корпоративне та позабюджетне фінансування, приватне інвестування, сек'юритизація, фінансування на основі іпотечно-заставних операцій та реалізації угод

публічно-приватного партнерства, краудфандинг) та інструменти (асигнування, субвенції, дотації та субсидії, компенсації та відшкодування, гранти та філантропічні внески, пайова участь, кредити та позики, емісія цінних паперів, факторинг), поєднання котрих сприятиме усуненню інвестиційного дефіциту у фінансуванні потреб природно-заповідної справи та забезпечить модернізацію і реконструкцію мережі об'єктів екологічної інфраструктури на заповідних територіях;

- авторський концепт формування інституційних засад функціонування системи організації та фінансування територій природно-заповідного фонду на загальнонаціональному та місцевому рівнях, який, на відміну від традиційних, передбачає критичне переосмислення наслідків реалізації Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року, виявлення можливостей залучення додаткових фінансових ресурсів у природно-заповідну справу у зв'язку з вибором євроінтеграційного вектору розвитку, поглибленням бюджетно-фіскальної децентралізації та модернізацією глобальної природоохоронної архітекτονіки;

- сформовано інституційно-фінансові засади підвищення капіталізації суб'єктів природно-заповідної справи, які, на відміну від наявних, охоплюють комплекс заходів та підойм застосування інструментів вуглецевого кредитування, що передбачає емісію суб'єктами природно-заповідної справи карбонових сертифікатів (сертифікованих за методологією Gold Standard, орієнтованою на забезпечення якості та додаткових супутніх вигод від вуглецевого кредитування) з подальшим їх розміщенням на регульованому ринку (ринку з обов'язковим дотриманням нормативів), що дасть можливість підвищити рівень комерціалізації екосистемних послуг природних біогеоценозів заповідних територій;

набули подальшого розвитку:

- детермінація системи фінансування територій природно-заповідного фонду на основі імплементації досвіду Європейського Союзу, яка передбачає врахування комплексу передумов (масштабування змішаного фінансування, впровадження інноваційних фінансових інструментів,

соціальний діалог між різними рівнями управління природоохоронною діяльністю, розширення природоохоронних можливостей територіальних громад базового рівня, інституціоналізація стимулів для місцевого самоврядування стосовно розширення площі природно-заповідних територій, переорієнтація «зелених» фінансів на фінансування рециркуляції та відновлення природних біогеоценозів) та подальшу диференціацію джерел та інститутів фінансово-інвестиційного забезпечення суб'єктів природно-заповідного підприємництва на наднаціональному та національному рівнях;

- аналітично-оціночний інструментарій дослідження основних тенденцій фінансування територій природно-заповідного фонду, який базується поряд з визначенням структурно-динамічних характеристик фактичних показників на розрахунку показників фінансово-інвестиційного забезпечення збереження природно-заповідного фонду у порівняних цінах, що передбачає коригування фактичних показників на кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції та дозволяє враховувати девальваційно-інфляційні процеси;

- оцінювання ефективності публічного фінансування потреб природно-заповідної справи, яке передбачає застосування прийомів кореляційно-регресійного моделювання для встановлення тісноти зв'язку між результуючим показником (сукупними видатками Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду) та найбільш детермінуючими предикторами (частка сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування; кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції; надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України; частка спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду), що дало можливість забезпечити параметризацію взаємовпливів між екзогенними, макроекономічними та внутрішньокорпоративними складовими фінансування заповідних територій;

- теоретична аргументація імплементації передової іноземної практики фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природно-заповідної справи у вітчизняну систему фінансування територій природно-заповідного фонду, що передбачає обґрунтування доцільності впровадження німецької моделі фінансування заповідних територій, яка охоплює розширений спектр джерел публічного (кошти федерального бюджету, бюджетів федеральних земель та муніципалітетів) та зовнішнього (кошти в межах реалізації програми ЄС LIFE, структурних та інвестиційних фондів ЄС, глобального екологічного фонду, приватних та неурядових міжнародних фондів, грантові кошти) фінансування, а також самофінансування (платні послуги, доходи від супутніх послуг, приватні пожертви та спонсорство) суб'єктів природно-заповідного підприємництва.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення, аналітико-оціночні результати, практичні рекомендації, висновки і пропозиції, викладені в дисертаційній роботі, мають важливе значення для становлення вітчизняної моделі фінансування територій природно-заповідного фонду у військовий та післявоєнний час. Отримані здобувачем результати аналізу основних тенденцій фінансування територій природно-заповідного фонду України у 2007–2024 роках за рахунок видатків Зведеного бюджету України, а також розроблена ним дорожня карта трансформації системи фінансування потреб природно-заповідної справи України у післявоєнний період сприяють удосконаленню підходів до фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності, диверсифікації джерел фінансування та підвищенню ефективності управління природно-заповідними територіями в умовах сучасних економічних і воєнних викликів та використовуються в управлінській та науковій діяльності Черемського природного заповідника (довідка № 56/01-15 від 18.03.2026). Практичне значення для діяльності Черемського природного заповідника мають результати дослідження, пов'язані з узагальненням європейської практики фінансового забезпечення природоохоронних територій, зокрема німецької моделі фінансування, яка передбачає диверсифікацію джерел, форм і методів бюджетного,

позабюджетного фінансування та самофінансування процесів збереження, відтворення й примноження біорізноманіття та розвитку екологічної інфраструктури на заповідних територіях.

У діяльності Українського товариства охорони птахів використовуються результати дисертаційного дослідження, пов'язані з формуванням аналітично-оціночного інструментарію дослідження тенденцій фінансування територій природно-заповідного фонду. Практичне значення мають запропоновані підходи до визначення структурно-динамічних характеристик фактичних показників фінансування та розрахунку показників фінансово-інвестиційного забезпечення збереження природно-заповідного фонду у порівняних цінах, що дозволяє враховувати вплив девальваційно-інфляційних процесів і більш об'єктивно оцінювати розбіжності між фактичним та реальним фінансуванням заходів із відтворення, збереження та примноження біорізноманіття. У діяльності Українського товариства охорони птахів також використовуються результати дослідження, пов'язані з оцінюванням ефективності публічного фінансування потреб природно-заповідної справи на основі застосування кореляційно-регресійного моделювання. Запропонований підхід дозволяє встановлювати взаємозв'язок між сукупними видатками Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду та ключовими детермінуючими чинниками, що забезпечує можливість параметризації взаємовпливів між екзогенними, макроекономічними та бюджетно-фіскальними складовими фінансування природоохоронної діяльності. Використання зазначених результатів сприяє підвищенню обґрунтованості аналітичних оцінок та удосконаленню підходів до фінансового забезпечення природоохоронних заходів (довідка № 01-04 від 20.04.2026).

Природний заповідник «Древлянський» впроваджує в управлінську діяльність окремі теоретичні та прикладні результати, пов'язані з імплементацією базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій у систему регулювання природокористування в Україні та трансформацією моделі фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природно-заповідної справи. У діяльності природного заповідника використовуються результати дисертації, що стосуються

формування інституційних засад функціонування системи організації та фінансування територій природно-заповідного фонду на загальнодержавному та місцевому рівнях, зокрема положення щодо формування дорожньої карти трансформації системи фінансування природно-заповідної справи України у післявоєнний період. Впровадження результатів дослідження сприяє удосконаленню механізмів фінансового забезпечення природоохоронної діяльності, диверсифікації джерел фінансування та підвищенню ефективності управління природно-заповідними територіями в умовах сучасних економічних і воєнних викликів (довідка 01-12/135 від 23.04.2026).

У навчальний процес підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» у межах освітніх компонентів «Фінанси», «Фінанси підприємств» та «Фінанси природокористування» прийнято результати дисертаційного дослідження, які стосуються удосконалення теоретико-методичних підходів до формування системи фінансування територій природно-заповідного фонду України в умовах воєнного та післявоєнного періодів із урахуванням принципів екосистемної цілісності, адаптивності та диверсифікації фінансових ресурсів. Зокрема, у навчальному процесі використовуються результати систематизації та розвитку методів фінансування природно-заповідного фонду, зокрема бюджетного, позабюджетного та внутрішньо-корпоративного фінансування, механізмів публічно-приватного партнерства, приватного інвестування та інструментів сек'юритизації. Практичне значення мають також обґрунтовані підходи до використання інструментів фінансового забезпечення розвитку природно-заповідних територій, серед яких асигнування, субвенції, дотації, грантове фінансування, кредити, емісія «зелених» облігацій і карбонових сертифікатів. Крім того, у навчальному процесі застосовуються розроблені підходи до диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення на основі узагальнення європейського досвіду із використанням змішаного фінансування, міжнародної технічної допомоги та інструментів «зелених» фінансів. Також використовуються практичні рекомендації щодо трансформації системи

фінансування природно-заповідного фонду України, зокрема розроблена поетапна дорожня карта розвитку самофінансування, інституціоналізації механізмів публічно-приватного партнерства, активізації грантової діяльності та впровадження інноваційних фінансових інструментів у сфері природно-заповідної справи (довідка від 07.04.2026).

Особистий внесок здобувача. Сформовані в дисертаційній роботі інституційні засади, теоретичні положення та практичні рекомендації належать особисто автору та є результатом його особистих наукових розробок. Дисертація є самостійно виконаною та завершеною науковою працею. У дисертаційній роботі розв'язано важливе науково-прикладне завдання – розроблено механізми інституційно-методологічного забезпечення фінансування територій природно-заповідного фонду України у військовий та післявоєнний час з урахуванням глобальних, євроінтеграційних та децентралізаційних викликів. Наукові результати дисертаційного дослідження є внеском у розвиток теорії та методології публічних фінансів, фінансів природокористування та фінансового забезпечення декарбонізації економіки. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї та положення, які одержані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи апробовані на наукових та науково-практичних конференціях: V Міжнародній науковій конференції «Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук» (м. Івано-Франківськ, 2024 р.); III Міжнародній науковій конференції «Інтелектуальний ресурс сьогодення: наукові задачі, розвиток та запитання» (м. Одеса, 2024 р.); IX Міжнародній науковій конференції «Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття» (м. Миколаїв, 2025 р.); IX Міжнародній науковій конференції «Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації» (м. Вінниця, 2025 р.); VII Міжнародній науковій конференції «Стратегічні напрямки розвитку науки: фактори впливу та взаємодії» (м. Черкаси, 2025 р.); V Міжнародній науковій конференції «Розвиток наук в умовах нової реальності: проблеми та перспективи» (м. Тернопіль, 2025 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стале ведення лісового

господарства в умовах кліматичних змін: від досліджень до практики» (м. Боярка, 2025 р.); VIII міжнародній науково-практичній конференції «Енергетична безпека навколишнього середовища» (м. Луцьк, 2025 р.).

Публікації результатів дослідження. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 12 наукових праць, з яких 4 статті у наукових фахових виданнях України, 8 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 267 сторінок комп'ютерного тексту. Список використаних джерел налічує 231 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО- ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

1.1 Сутність, принципи та інституційні виміри фінансування територій природно-заповідного фонду

Широкомасштабне вторгнення на територію України російських агресорів призвело до значних збитків навколишньому природному середовищу, зокрема в частині виснаження біорізноманіття. Територіальним базисом збереження, відтворення та примноження біорізноманіття виступає інституціоналізація територій природно-заповідного фонду. ЄС вимагає від України збільшення площі земель природно-заповідного фонду, що водночас потребує нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення процесів збереження, відтворення та примноження біорізноманіття, а також для розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури. Наявне інституційне підґрунтя фінансування територій природно-заповідного фонду не забезпечує необхідної диверсифікації спектра методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природоохоронних територій, тому кошти держбюджету та місцевих бюджетів виступають на даний момент основним джерелом фінансування капітальних інвестицій та поточних витрат у природно-заповідній сфері.

Євроінтеграційні устремління України, поглиблення децентралізації та виклики воєнного часу актуалізували проблему управління територіями природно-заповідного фонду (ПЗФ). Території ПЗФ виступають основним ареалом збереження, примноження та відтворення біорізноманіття, що в умовах входження України у глобальну природоохоронну архітектуру актуалізує проблему підвищення результативності їх фінансування з огляду на необхідність розбудови мережі об'єктів інфраструктури природно-заповідної справи. Сутнісні виміри функціонування територій ПЗФ, а також

фундаментальні засади їх фінансування розглядаються у працях В.Бабіченко, В.Бардася, І.Бистрякова, М.Газуди, О.Геник, В.Глухової, В.Голяна, Б.Данилишина, Т.Доценка, І.Дяченко, А.Карпука, Л.Касперевич, С.Козловського, С.Колонтай, Х.Кравченко, О.Лабенка, О.Лахматової, Р.Махінько, Н.Мединської, І.Павлової, І.Патоки, В.Савчука, О.Сакаль, М.Хвесика, О.Цвяха, І.Чугунова, Н.Шевченко, А.Шлапак та інших [1; 2; 28; 30; 36; 47-49; 57; 58; 79-81; 88-90; 95-100; 103; 105; 107; 108; 120; 123; 159; 162; 164; 166; 168; 176; 177]. Водночас не повною мірою виявлено взаємозв'язок між євроінтеграційними устремліннями України та трансформацією системи фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, примноження та збереження біорізноманіття на територіях ПЗФ. Недостатньою мірою обґрунтованими є теоретико-методологічні підходи до вибору форм, джерел та методів фінансування природоохоронних територій в умовах воєнного часу та з врахуванням викликів післявоєнного відновлення України.

Прикметною рисою фінансування територій природно-заповідного фонду виступає те, що бюджетне фінансування потреб природно-заповідної справи є невід'ємною частиною державних фінансів, оскільки, за твердженням академіка НАН України Т.Єфименко [64, с. 32], екологія виступає об'єктом державних цільових програм, що фінансуються за рахунок коштів держбюджету. Ключовим елементом фінансування природно-заповідних територій у високорозвинених країнах також виступають видатки держбюджету та місцевих бюджетів, однак доволі диверсифікованою є структура позабюджетного фінансування, зокрема через залучення коштів глобальних екологічних фондів, приватних підприємницьких структур, спонсорських та філантропічних внесків, а також коштів, акумульованих на основі комерційної (госпрозрахункової) діяльності суб'єктів природно-заповідної справи.

Виходячи з того, що урізноманітнення джерел фінансування територій природно-заповідного фонду на основі імплементації передової іноземної практики вимагає інституціоналізації непублічних джерел фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи, потребують перегляду фундаментальні засади функціонування національного

фіскального простору. Це впливає, за переконанням академіка НАН України Т.Єфименко, з того, що у кращих світових практиках формування фіскального простору передбачає доповнення фінансового забезпечення функцій держави механізмами фінансового посередництва та інструментами фінансових ринків [65, с. 24]. Тобто існуюча багато років в Україні модель фінансування територій природно-заповідного фонду, яка базувалася на приматі централізованого публічного фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи, має трансформуватися у модель, котра передбачає доповнення коштів публічних бюджетів коштами приватного підприємницького сектора та коштами, акумульованими на основі емісії «зелених» цінних паперів, а також коштами, отриманими на основі розширення спектра надання послуг природоохоронними територіями на платній основі. В умовах українських реалій така диверсифікація джерел фінансування територій природно-заповідного фонду у воєнний та післявоєнний період однозначно вимагає трансформації всього фіскального простору, щоб сформувати сприятливі інституційні передумови для подолання перманентного інвестиційного дефіциту у фінансуванні природно-заповідної справи.

На переконання О.Лахматової, характерною ознакою фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності в Україні в останні два десятиліття було те, що фінансування пріоритетів відтворення, збереження та примноження біорізноманіття відбувалося за залишковим принципом, а це не давало можливості використати повною мірою потенціал складових біорізноманіття стосовно продукування екосистемних послуг і отримання тим самим додаткових доходів внаслідок залучення потенціалу біогеоценозів та ландшафтів у відтворювальний процес. Не було використано вигоди поглиблення децентралізаційних процесів для нарощення інвестиційних впливів у природоохоронну сферу [99]. Використання залишкового принципу у фінансуванні потреб територій природно-заповідного фонду детермінується як перманентним бюджетним дефіцитом, так і відсутністю комплексного підходу у державному програмуванні природоохоронної діяльності в цілому. Певною мірою дефіцитність фінансово-інвестиційного забезпечення територій

природно-заповідного фонду зумовлена відсутністю відповідних бюджетнихцільових фондів, а також позабюджетних публічних фондів фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи.

Сьогодні треба також враховувати наявність такого інституційного розриву у фінансуванні територій природно-заповідного фонду як надмірна поточна спрямованість публічних видатків та власних коштів суб'єктів природно-заповідної справи. Кошти у збереження біорізноманіття і середовища існування спрямовується, як правило, на утримання та обслуговування об'єктів природоохоронної інфраструктури, необхідної для збереження флористичної та фауністичної складових біорізноманіття [99]. Це великою мірою і законсервувало високий рівень фізичного спрацювання мережі об'єктів екологічної інфраструктури на територіях природно-заповідного фонду. Пріоритет спрямованості видатків на фінансування поточних потреб, зокрема утримання та експлуатації мережі об'єктів екологічної інфраструктури, зумовлений недостатністю фінансових ресурсів для модернізації інфраструктурного облаштування заходів по відтворенню та примноженню біорізноманіття на територіях природно-заповідного фонду.

Проблема нарощення обсягів фінансування територій природно-заповідного фонду особливо активізувалася в останнє десятиліття у зв'язку з підписанням Україною Угоди про асоціацію з ЄС, яка передбачає виконання вимог щодо збільшення площі земель природоохоронного призначення. Вирішення даної проблеми передбачає не просто механічне збільшення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення, а удосконалення інституційного середовища фінансування природоохоронних територій, оскільки існуючі інституційні засади фінансової діяльності у секторі природно-заповідних територій не забезпечують перевірених світовою передовою практикою умов для диверсифікації джерел, методів та форм інвестування процесів оновлення, модернізації та реконструкції мережі об'єктів природоохоронної інфраструктури, котрі забезпечать значно вищий рівень комерціалізації використання територій природно-заповідного фонду. Також не забезпечуються навіть критично необхідні умови для підвищення рівня

мотивації менеджменту природно-заповідних територій максимальною мірою використовувати інструменти самофінансування природоохоронної та природовідтворювальної діяльності.

Складність проблеми урізноманітнення джерел фінансового забезпечення територій ПЗФ впливає з багатофункціональності даної категорії земель. Згідно Закону України «Про природно-заповідний фонд України» класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду України виокремлює: 1) природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; 2) штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Окремі території ПЗФ поділяються на території загальнодержавного та місцевого значення [72]. Треба зазначити, що означені території мають неоднакові режими природоохоронної та природно-господарської діяльності, що створює підґрунтя для формування сучасного інструментарію комерціалізації екосистемних послуг, що продукуються природними біогеоценозами. Такий інструментарій також має передбачати прийоми для урізноманітнення джерел та методів фінансування територій природно-заповідного фонду.

Інституціоналізація статусу природно-заповідних територій, на думку О.Лахматової, Л.Гулько та Н.Мединської, виступає необхідною умовою розширеного відтворення та примноження потенціалу біорізноманіття. У той же час досягнення означеної мети потребує достатнього обсягу фінансування капітальних інвестицій у модернізацію та реконструкцію мережі об'єктів екологічної інфраструктури на територіях природоохоронної спрямованості [100].

На даний момент, за твердженням І.Павлової, в установах природно-заповідного фонду має місце низький рівень матеріально-технічного забезпечення, відсутнє відповідне обладнання для проведення науково-дослідних робіт, відсутня налагоджена рекреаційна інфраструктура, недостатня кількість та низький рівень кадрової підготовки працівників, які займаються

науковою рекреаційною та еколого-освітньою діяльністю [120, с. 436]. З огляду на це необхідно формувати розгалужену мережу об'єктів екологічної та рекреаційної інфраструктури, щоб забезпечити повноцінне відтворення, збереження та примноження потенціалу біогеоценозів та ландшафтів, створити умови для притоку туристів, а також сформувати сучасну науково-дослідницьку базу вивчення біорізноманіття. Рекреація на окремих територіях природно-заповідного фонду розглядається як складова виробничо-господарської діяльності і як джерело притоку фінансових ресурсів у сегмент природно-заповідної справи.

Природно-заповідні території виступають основним ареалом збереження, відтворення та примноження біорізноманіття. У той же час повноцінне збереження флористичної та фауністичної складових біорізноманіття потребує розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури природно-заповідних територій, а це вимагає залучення додаткових обсягів інвестиційних вливань. Україна у відповідності із взятими зобов'язаннями у межах Угоди про асоціацію з ЄС розширюватиме площі земель природно-заповідного фонду, що у свою чергу потребуватиме формування сучасного інституційного підґрунтя інвестування проєктів інфраструктурних поліпшень та упорядкування біогеоценозів і ландшафтів на основі імплементації передового іноземного досвіду.

Додаткових імпульсів фінансуванню капітальних інвестицій в інфраструктуру природно-заповідних територій надає поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, оскільки територіальні громади базового рівня значно розширили територіальний базис соціально-економічного розвитку, в тому числі і за рахунок підвищення результативності продукування екосистемних послуг. З огляду на це, необхідним є формування дорожньої карти покращення умов фінансування капітальних інвестицій в інфраструктуру природно-заповідних територій [100]. Важливою складовою бюджетно-податкового регулювання природокористування виступає публічне фінансування охорони навколишнього природного середовища. Одним із пріоритетів бюджетного фінансування

охорони довкілля є збереження природно-заповідного фонду. А з огляду на те, що інституційне підґрунтя фінансування територій природно-заповідного фонду передбачає використання звуженого спектра джерел, методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення біорізноманіття саме публічне фінансування (фінансування за рахунок держбюджету та місцевих бюджетів) виступає ключовим елементом фінансового забезпечення капітальних інвестицій та поточних витрат у природно-заповідній справі. Тому на даний момент доцільною є інституціоналізація методів та форм фінансування територій природно-заповідного фонду за рахунок коштів приватного підприємницького сектора, урядів іноземних країн, глобальних екологічних фондів, спонсорських та філантропічних внесків. У післявоєнний період актуалізується проблема залучення частини міжнародної фінансової та технічної допомоги на потреби суб'єктів природно-заповідної справи. Значні резерви стосовно нарощення фінансових вливань у природно-заповідну справу України також містяться в частині імплементації Цілей сталого розвитку, затверджених ООН, пріоритетів низьковуглецевого розвитку та боротьби з негативними кліматичними змінами у вітчизняну практику природоохоронної діяльності.

Масштабні інституціональні трансформації у природно-ресурсному секторі національного господарства активізували дослідження, пов'язані з удосконаленням інструментарію фінансування територій природно-заповідного фонду. Виходячи з наслідків багаторічної гіперцентралізації системи управління територіями природоохоронного спрямування, особливий інтерес в останні роки викликає дослідження актуальних питань вирішення проблем системних змін у публічному фінансуванні земель природно-заповідного фонду.

В цілому становлення архітекτονіки фінансування територій ПЗФ є невід'ємним елементом «зелених» фінансів. Як стверджують І.Чугунов, Т.Канєва та І.Любчак, «зелені» фінанси є ефективним механізмом вирішення екологічних проблем, а також дієвим інструментом забезпечення соціально-економічного розвитку територій, які є найбільш вразливими до погіршення

стану забруднення навколишнього середовища, екосистеми та зміни клімату [166]. Тобто автори розглядають зростання вагомості «зелених» фінансів не лише як спосіб підвищення результативності вирішення проблеми нарощення фінансового потенціалу природоохоронної діяльності, але і як дієвий інструмент прискорення темпів соціально-економічного піднесення територій через результативнішу комерціалізацію широкого спектра екосистемних послуг, котрі продукуються природними біогеоценозами. Тому інституціоналізація додаткових методів та інструментів «зеленого» фінансування – це не лише ключовий детермінант стабілізації екологічної обстановки, але і вагомий чинник результативнішого використання природоохоронної складової соціально-економічного розвитку у відтворювальних пропорціях.

На думку Л.Касперевич, фінансові потреби об'єктів природно-заповідного фонду динамічно збільшуються та стають більш різноманітними. Це пов'язано не лише зі розростанням мережі природоохоронних територій, а й з очікуваннями та потребами суспільства. Фінансове забезпечення природоохоронних заходів щодо збереження та розвитку природно-заповідного фонду нині є недостатнім, його цілі чітко не окреслені, ефективність використання обмежених бюджетних коштів є низькою. Отже, механізм фінансування природоохоронних заходів потребує вдосконалення [81]. Водночас нарощення фінансових вливань у відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій може великою мірою підвищити інвестиційну привабливість територій, де розміщена мережа об'єктів природно-заповідного фонду, в цілому і тим самим надати нових імпульсів соціально-економічному піднесенню територіальних утворень.

Через суттєві перегини в структурі сукупного публічного фінансування потреб територій природно-заповідного фонду, які спостерігаються в останні десятиліття, актуалізується проблема згладжування таких перегинів через підвищення частки фінансування капітальних інвестицій. Як зазначають В.Бабіченко, В.Глухова та Х.Кравченко, фінансування капітальних інвестицій та поточних витрат природоохоронного спрямування за рахунок коштів

державного та місцевих бюджетів виступає однією з ключових складових фінансового механізму природокористування. Наразі в Україні фінансування природоохоронних заходів здійснюється за державними цільовими програмами за рахунок коштів Державного бюджету відповідно до планів природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів і кошторисів, що затверджуються головними розпорядниками бюджетних коштів в установленому чинним законодавством порядку [1]. Через повномасштабне вторгнення на територію України російських загарбників, загострення екзогенних ризиків та погіршення ділового клімату в середині країни в останні роки значно звузилися можливості держави фінансувати державні цільові програми природоохоронного спрямування, що ще більше посилює поточну спрямованість публічних «зелених» фінансів і законсервувало високий рівень фізичної спрацьованості мережі об'єктів екологічної інфраструктури. За таких умов потребує перегляду система пріоритетів публічного фінансування природоохоронної діяльності через поступовий відхід від рудиментів командно-адміністративної економіки і перехід на модель фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природно-заповідної справи, яка апробована і довела свою високу результативність у передових країнах Заходу.

Гармонізація вітчизняної системи управління територіями природно-заповідного фонду з європейською в нинішніх умовах посилення євроінтеграційних устремлінь України потребує реалізації комплексу державних цільових програм щодо належного інфраструктурного облаштування цих територій у відповідності з передовим іноземним досвідом, що у свою чергу потребує перегляду пріоритетів публічного фінансування даної складової природоохоронної діяльності. Кошти держбюджету мають бути зорієнтовані на створення привабливих умов для залучення у природно-заповідну справу приватних інвестицій.

Певним рівнем консервативності в частині пріоритетності фінансування територій природно-заповідного фонду відзначається підхід М.Газуди та І.Дяченко. На їх думку, фінансування розвитку заповідної справи має здійснюватися в централізованому порядку, а саме: для територій та об'єктів

державного значення за рахунок державних централізованих капітальних вкладень і бюджетних коштів на проведення заходів, спрямованих на збереження та розвиток природно-заповідного фонду; місцевого значення – за рахунок регіональних фінансових джерел [28]. Означений підхід був сформульований ще у 2014 році, коли процеси бюджетно-фіскальної децентралізації та реформування системи організації територіального управління перебували у латентному стані і територіальні громади базового рівня не були дієвими акторами в системі фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення біорізноманіття. Внаслідок формування мережі укрупнених територіальних громад базового рівня саме місцевий, а не регіональний рівень слід розглядати центром тяжіння у публічному фінансуванні потреб територій природно-заповідного фонду місцевого значення.

Водночас М.Газуда та І.Дяченко доводили необхідність передачі регуляторних функцій щодо управління природно-заповідними територіями місцевого значення на регіональний рівень. Це також стосується і формування системи фінансування територій природно-заповідного фонду на регіональному рівні через активнішу участь органів місцевого самоврядування та регіональних органів державної виконавчої влади у залученні небюджетних коштів у відтворення біорізноманіття. Десятиліття реалізації декількох етапів поглиблення децентралізації та реформування системи територіального управління підтверджують доцільність активнішої ролі органів місцевого самоврядування територіальних громад базового рівня (міські, селищні, сільські) у фінансуванні проєктів розширеного відтворення та примноження біорізноманіття. Також з архітектури управління та фінансування територій природно-заповідного фонду не повинен випасти рівень області, оскільки за обласним рівнем закріплена функція реалізації регіональної екологічної політики [139]. Тим більше, що об'єкт природно-заповідної справи може бути створений на території декількох суміжних територіальних громад базового рівня і їх функціонування напряду залежатиме від міжмуніципальної співпраці в природоохоронній сфері. Нерозвиненість інституту міжмуніципальної

співпраці у природоохоронній сфері однозначно актуалізує доцільність закріплення за обласним рівнем функцій координації заходів стосовно фінансування територій природно-заповідного фонду місцевого значення.

Також автори наголошують на необхідності саме посилення інвестиційної, а не поточної спрямованості фінансування територій природно-заповідного фонду, щоб сформувати мережу об'єктів, котрі і забезпечуватимуть збереження та розширене відтворення флористичної та фауністичної складових біорізноманіття, а також забезпечуватимуть моніторинг динаміки складових природно-ресурсного потенціалу на територіях зі статусом заповідності.

Низький рівень інвестиційної спрямованості сукупних видатків на потреби суб'єктів природно-заповідної справи розглядається у працях вітчизняних вчених як через призму величини обсягів фінансування, так і через призму структури видатків вказаної спрямованості. За твердженням А.Карпука та Ю.Несторяка, видатки на збереження біорізноманіття і відтворення середовища існування мають переважно поточний, а не капітальний характер, що посилює негативні процеси в динаміці модернізації і технічного переоснащення об'єктів екологічної інфраструктури, в тому числі і на природно-заповідних територіях. Занепокоєння викликає низька частка капітальних інвестицій та поточних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування, на здійснення аналітичних вимірів, контролю, лабораторних досліджень [79, с. 36]. Повноцінне функціонування суб'єктів природно-заповідної справи передбачає здійснення комплексу науково-дослідних робіт, необхідних для створення умов щодо розширеного відтворення найбільш рідкісних видів флори та фауни, а також для упередження вогнищ виникнення різноманітних хвороб та поширення шкідників. Модернізація науково-дослідної бази природно-заповідних територій за передовими лекалами потребує нарощення фінансування капітальних інвестицій. Прискорення такого роду процесів у середньостроковій перспективі дасть можливість згладити надмірний перегин між часткою капітальних інвестицій та поточних витрат у структурі сукупних витрат на збереження та відтворення потенціалу природно-заповідного фонду.

В умовах конвергенції національної та європейської системи організації територій природно-заповідного фонду актуалізується проблема імплементації позитивного іноземного досвіду фінансування проектів нарощення потенціалу екосистемних послуг, які генеруються потенціалом біорізноманіття, залучення до реалізації проектів екологічного реінжинірингу природоохоронних територій суб'єктів приватного бізнесу. Недостатньою мірою є висвітленими реалізацією в динаміці фінансування капітальних інвестицій у збереження та відтворення біорізноманіття та середовища існування в розрізі основних джерел фінансового забезпечення, а також обґрунтованими конкретні форми інвестування проектів нарощення потенціалу біорізноманіття, в тому числі і на природоохоронних територіях [79, с. 29]. Вже протягом декількох десятиліть структура фінансування територій природно-заповідного фонду фактично є незмінною: основними джерелами виступають кошти публічних бюджетів та власні кошти суб'єктів природно-заповідної справи, отримані на основі госпрозрахункової діяльності. Доцільність екологічного реінжинірингу територій природно-заповідного фонду, які постраждали внаслідок воєнних дій є актуальною як у військовий, так і у післявоєнний періоди. Тимчасова окупація таких територій російськими загарбниками призвела до руйнації унікальних природних біогеоценозів, що деструктивним чином вплинуло на динаміку видової структури біорізноманіття.

Системним характером стосовно обґрунтування доцільності перегляду фундаментальних засад фінансування територій природно-заповідного фонду відзначається підхід О.Лахматової. Вона переконана, що структурні зрушення у національній економіці, котрі відбулися в останні десятиліття, в першу чергу посилення сировинної орієнтації національного АПК, призвели до розширення масштабів деградаційних процесів в частині збереження та відтворення біорізноманіття. Також введення додаткових потужностей у сектор природо-експлуатуючих галузей характеризується надмірною експлуатацією природних ресурсів та фрагментацією природних екосистем та ландшафтів [98, с. 99]. Внаслідок масових проявів виснажливого природокористування відбулися деградаційні процеси у природних біогеоценозах, у тому числі через наявність

інституційних пасток у системі управління природними ресурсами та охороною навколишнього природного середовища. Необхідність розширення територій природно-заповідного фонду у відповідності з вимогами ЄС створює територіальний базис для відтворення та примноження біорізноманіття. У контексті забезпечення розширеного відтворення біорізноманіття в зоні виснажливого природокористування привабливим слід розглядати інституціоналізацію територій природно-заповідного фонду місцевого значення. Водночас така інституціоналізація також вимагає створення передумов для диверсифікації джерел фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи.

Певним рівнем суперечності відзначаються авторські підходи вітчизняних вчених, котрі акцентують увагу на домінуванні позитивного тренду у фінансуванні поточних витрат і капітальних інвестицій у розширене відтворення потенціалу природоохоронних територій. На переконання С.Козловського, щорічне поступове збільшення витрат на утримання об'єктів природно-заповідного фонду як з державного бюджету, так і з позабюджетних коштів вказує на ознаки покращення фінансування заходів із охорони, збереження та розвитку заповідних територій країни [88, с. 117]. Такий підхід не враховує того, що механічне зростання публічних видатків на фінансування поточних витрат і капітальних інвестицій в об'єкти природно-заповідного фонду зумовлено не реальним збільшенням обсягів фінансового забезпечення, а девальваційно-інфляційними процесами. Також надмірна зарегульованість діяльності об'єктів природно-заповідного фонду в частині розширення специфікації видів виробничо-господарської діяльності не дає змоги диверсифікувати портфель фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронних територій.

Л.Касперевич виокремлює проблему неналежного фінансування виконання заходів щодо створення нових та підтримки функціонування існуючих об'єктів природно-заповідного фонду [80, с. 85], що більшою мірою відображає реальну ситуацію в царині фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природоохоронної діяльності щодо відтворення

біорізноманіття і середовища існування. Така ситуація вимагає негайного внесення змін у вітчизняне природоохоронне законодавство, котре регламентує господарську діяльність на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду.

Доцільність активізації інвестиційної діяльності в системі управління природно-заповідними територіями С.Колонтай та В.Соколовська пов'язують з тим, що в умовах гострого дефіциту бюджетних коштів об'єкти природно-заповідного фонду повинні знаходити шляхи для розвитку самоокупності свого існування. Розвиток туристичної діяльності, рекреації та малого бізнесу на територіях природно-заповідного фонду нерозривно пов'язаний з розвитком їх природоохоронної діяльності. Одержання економічного результату при здійсненні туристичної, рекреаційної діяльності та розвитку малого бізнесу на територіях природно-заповідного фонду дозволить знайти додаткові кошти для розвитку природоохоронної діяльності на цих територіях [90, с. 90-95]. Каталізатором диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронних територій за рахунок розширення переліку видів госпрозрахункової діяльності на об'єктах природно-заповідного фонду виступить прискорення імплементації директив Європейського Союзу та базових положень міжнародних конвенцій, які стосуються управління природоохоронною діяльністю та користування об'єктами природно-заповідного фонду.

Виходячи з надмірної уніфікованості джерел та методів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації інфраструктури територій природно-заповідного фонду та перманентного бюджетного дефіциту фінансування даного виду природоохоронних видатків, А.Шлапак прийшла до висновку, що держава повинна брати на себе місію гаранта щодо мобілізації коштів підприємств, організацій та інших структур недержавного сектора економіки для інвестування об'єктів природно-заповідного фонду. Основна роль у фінансуванні даних об'єктів природи в перспективі, очевидно, буде покладена на спеціальні структурні підрозділи господарюючих суб'єктів. Недержавні (позабюджетні) фонди для фінансування природно-заповідного фонду на цьому етапі використовуються вкрай недостатньо [176, с. 150]. Однозначно держава

має активніше впливати на процеси інвестування об'єктів природно-заповідного фонду не лише через збільшення видатків державного бюджету, але і через використання прямих та непрямих механізмів стимулювання залучення інвестицій вітчизняного приватного бізнесу та суб'єктів підприємницької діяльності-нерезидентів. Однією з таких форм стимулювання може виступати реалізація угод публічно-приватного партнерства. Держава має також застосовувати комплекс стимулів для підвищення рівня заінтересованості органів місцевого самоврядування у фінансуванні проєктів збереження, відтворення та примноження біорізноманіття природоохоронних територій.

Високим рівнем актуальності щодо диверсифікації форм та методів фінансування капітальних інвестицій в інфраструктуру природоохоронних територій відзначаються авторські підходи, де увага акцентується на необхідності використання внутрішнього потенціалу суб'єктів природоохоронної діяльності інвестувати проєкти примноження біорізноманіття за рахунок власних коштів, отриманих в результаті надання певного спектра платних послуг. На думку І.Павлової, сталість системи природно-заповідного фонду напрямку залежить від рівня і характеру інвестування, яке відповідно до нині чинного законодавства знаходиться в залежності від наступних чинників: рівня фінансового забезпечення загальнодержавного чи місцевого значення; організаційно-правової форми, в якій діє той чи інший об'єкт; суворості правового режиму охорони та використання відповідної території; можливості надання природоохоронними територіями платних послуг; системи розподілу штрафних платежів та коштів, що надходять як компенсація за шкоду, заподіяну порушенням природоохоронного режиму відповідних територій [120, с. 431-436]. Значний потенціал продукування біогеоценозами природоохоронних територій широкого спектра екосистемних послуг створює сприятливі передумови для розвитку рекреаційно-туристичної діяльності, котра традиційно відзначається підвищеним рівнем інвестиційної привабливості і здатна забезпечувати високий рівень капіталізації користування природно-ресурсними та природно-

господарськими активами територій природно-заповідного фонду, що формує потенціал для збільшення обсягів внутрішнього інвестування інфраструктури ведення природно-заповідної справи. Саме кошти від госпрозрахункової діяльності, а також кошти, акумульовані внаслідок євроінтеграційних устремлінь України та поглиблення децентралізації влади і мають доповнювати публічні видатки, щоб на порядки збільшити обсяги інвестиційних впливів в інфраструктуру відтворення біорізноманіття на територіях природно-заповідного фонду.

Розбудова мережі об'єктів рекреаційної інфраструктури, на думку І.Павлової, дасть змогу забезпечити комерціалізацію екосистемних послуг, які продукуються біогеоценозами, без нанесення шкоди біорізноманіттю, що на порядки підвищить рівень ефективності господарювання суб'єктів природоохоронної діяльності. В умовах необхідності створення умов для реабілітації постраждалих внаслідок війни громадян України саме введення додаткових потужностей рекреаційної діяльності на природоохоронних територіях підвищить капіталізацію використання цих територій і забезпечить вагомий соціальний ефект для суспільства. На даний момент обмежено використовуються можливості природоохоронних територій стосовно надання послуг: по перевезенню туристів, відпочиваючих; користуванню автостоянками, пристанями (причалами); розміщенню, проживанню відпочиваючих; проведенню науково-дослідницької діяльності щодо збереження біорізноманіття, експертизи та лабораторних аналізів; здійсненню рекламно-видавничої діяльності; збиранню та реалізації лікарських рослин, трав, ягід, грибів; виготовленню та реалізації предметів декоративно-прикладного мистецтва [120, с. 435]. Сьогодні в умовах завершення процесу укрупнення територіальних громад базового рівня створилися передумови для результативнішої комерціалізації екосистемних послуг природно-заповідних територій місцевого значення, а також використання місцевого потенціалу для розбудови інфраструктури рекреаційної діяльності, сільського та екологічного туризму. Тобто комерціалізація екосистемних послуг територій природно-заповідного фонду у військовий та післявоєнний період повинна виступити

складовою муніципалізації господарства територіальних громад базового рівня, які мають чітко виражену природно-ресурсну та природоохоронну спрямованість. В першу чергу це стосується сільських та селищних територіальних громад, котрі виступають основним ареалом концентрації природно-ресурсних активів.

Поглиблення інституціональних трансформацій у сфері природокористування призвели до необхідності диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення природно-ресурсного потенціалу та освоєння екосистемних послуг природних біогеоценозів. У відповідних секторах (водогосподарському, лісгосподарському, землегосподарському, мінерально-сировинному, природно-заповідному) сфери природокористування урізноманітнення джерел, методів та інструментів фінансування природо-експлуатаційної та природоохоронної діяльності потребує диференційованого підходу з огляду специфікацію прав власності та прав користування у названих секторах.

Прикметними рисами відзначається проблема нарощення обсягів фінансування у природно-заповідному секторі сфери природокористування, котрий безпосередньо стосується збереження, відтворення та примноження біорізноманіття на територіях різного рівня захисності. Доцільність формування сучасного інструментарію фінансування територій природно-заповідного фонду (ПЗФ) випливає з необхідності максимально можливого врахування глобальних трендів та передових іноземних лекал примноження біорізноманіття, що великою мірою регламентуються міжнародними природоохоронними конвенціями та іншими угодами.

Базовим детермінантом перегляду засадничих моментів фінансування територій ПЗФ виступають воєнні дії, які зумовлені повномасштабним вторгненням на територію України російських загарбників, що призвело до масштабування процесів еколого-деструктивного впливу на навколишнє природне середовище, а також до численних проявів руйнації виробничо-технічних об'єктів, що викликало погіршення екологічної обстановки в окремих регіонах та населених пунктах. Розширення площі земель, які зазнали

еколого-деструктивного впливу активних бойових дій та регулярних ворожих обстрілів, потребує розширення територій, що виступають ареалом примноження біорізноманіття і потребують надання їм статусу захисності.

Поряд з воєнними викликами в контексті урізноманітнення джерел, методів та інструментів фінансування територій ПЗФ вагомого значення набувають виклики, які випливають з укладеної Україною з ЄС Угоди про асоціацію та з численних природоохоронних директив, які встановлювали комплекс вимог щодо збереження та примноження окремих складових біорізноманіття. Більше того, в спектрі основних моментів названої угоди ключовим викликом виступає вимога ЄС збільшити площі територій ПЗФ, що прямо і опосередковано взаємопов'язано з наявними механізмами фінансування таких територій.

В контексті урізноманітнення джерел та методів фінансування територій ПЗФ вагомого значення набуває вибір пріоритетів розширення площі природоохоронних територій, тобто за рахунок яких земель такі території будуть розширюватися. Водночас таке розширення потребує певного обсягу трансакційних та інших витрат. Надмірною складністю при цьому виступає вирішення проблеми, яка передбачає вибір окремих категорій земель, за рахунок яких розширяться площі територій ПЗФ. Таким землями, зокрема виступають землі лісогосподарського призначення, котрі зазнали надмірного еколого-деструктивного впливу внаслідок ворожих обстрілів, а також малопродуктивні сільськогосподарські угіддя та неугіддя (балки, яри, схили).

Десять років здійснення децентралізації влади, зокрема бюджетно-фіскальної децентралізації, також зумовили необхідність врахування наслідків зміни співвідношень вертикального розподілу природно-ресурсних та екологічних платежів, що при формуванні відповідного інституційного середовища можуть бути сконцентровані у територіальних публічних фінансових фондах розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу територій ПЗФ. Бюджетно-фіскальна децентралізація також перебуває в прямій кореляції з євроінтеграційними викликами, що потребує інституціоналізації

додаткових джерел фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури природоохоронних територій ПЗФ.

В умовах поглиблення євроінтеграції сприятливим майданчиком залучення альтернативних джерел фінансування виступають прикордонні з ЄС території ПЗФ як в частині встановлення партнерських відносин з іноземними суб'єктами природоохоронної діяльності, так і в частині реалізації екологічних проєктів транскордонного співробітництва. Такими проєктами виступають проєкти збереження природної спадщини, зокрема збереження унікальних лісових, водних та водно-болотних біогеоценозів, а також проєкти облаштування ландшафтів для подальшого їх використання в рекреаційних цілях. Детермінує потенційне розширення джерел і методів фінансування територій ПЗФ також модернізація в останні роки глобальної архітекτονіки боротьби з кліматичними змінами, що передбачає становлення комплексу фінансових преференцій щодо покращення кліматорегулювальних функцій природних біогеоценозів таких територій.

З огляду на сказане, можна стверджувати, що система фінансування територій ПЗФ має базуватися на комплексі принципів, котрі враховують вимоги ЄС щодо розширення площі земель ПЗФ, деструктивний вплив війни, наслідки бюджетно-фіскальної децентралізації, потенціал транскордонного співробітництва в частині збереження та відтворення природної спадщини, набір преференцій в частині виконання вимог глобальної природоохоронної архітекτονіки. Багатофункціональність та сутнісно-змістовна ускладненість функціонування об'єктів ПЗФ вимагає формування багатоступінчатої системи принципів, які дадуть можливість дотримуватися перевірених світовою практикою лекал фінансування природоохоронних територій.

Враховуючи надзвичайно високий рівень складності активізації процесів фінансування земель природно-заповідного фонду, формування сучасної системи фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронних територій має базуватися на комплексі принципів, котрі враховуватимуть фундаментальні умови надання статусу заповідності конкретним природно-ресурсним об'єктам. Такі принципи мають також враховувати необхідність забезпечення

прибутковості об'єктів природно-заповідного фонду з огляду на передовий іноземний досвід. На думку М.Хвесика та І.Бистрякова, у нинішніх умовах визріла важливість і нагальність формування концепту фінансово-економічного самозабезпечення територій на засадах ефективного використання природних ресурсів. Утім, шляхи розв'язання проблеми раціонального, з економічного погляду, використання природних ресурсів повинні спиратися на оновлену, трансформовану систему принципів [159, с. 30]. Трансформація принципів має враховувати наявні виклики, що пов'язані з вимогами ЄС до України розширити площі природоохоронних територій, а також з вторгненням російських загарбників, окупацією частини території та руйнацією природних біогеоценозів внаслідок ворожих обстрілів. Такі принципи також мають корелювати з пріоритетами раціоналізації використання природних ресурсів в окремих адміністративно-територіальних одиницях та в територіальних громадах базового рівня.

Фундаментальною передумовою формування такого комплексу принципів виступають базові принципи, які зорієнтовані на збереження стійкості природних біогеоценозів, покращення клімато-регулювальних функцій природоохоронних об'єктів, створення умов для невиснажливого та збалансованого природокористування, а також на максимально результативне використання потенціалу об'єктів ПЗФ в інтересах місцевого населення, покращення зайнятості та самозайнятості і зміцнення самодостатності публічних бюджетів територій, на яких розміщені об'єкти природно-заповідної справи.

Виходячи з сутнісно-змістовних вимірів залучення об'єктів природно-заповідної справи у продуктивний господарський обіг та критичного переосмислення теоретичних підходів вітчизняних вчених до програмування пріоритетів фінансового забезпечення природоохоронної діяльності, можна говорити про такі базові принципи трансформації системи фінансування територій ПЗФ: екосистемної цілісності, нарощення асиміляційної місткості, невиснажливості, зміцнення обороноздатності, боротьби з бідністю, інклюзивності (рис. 1.1).

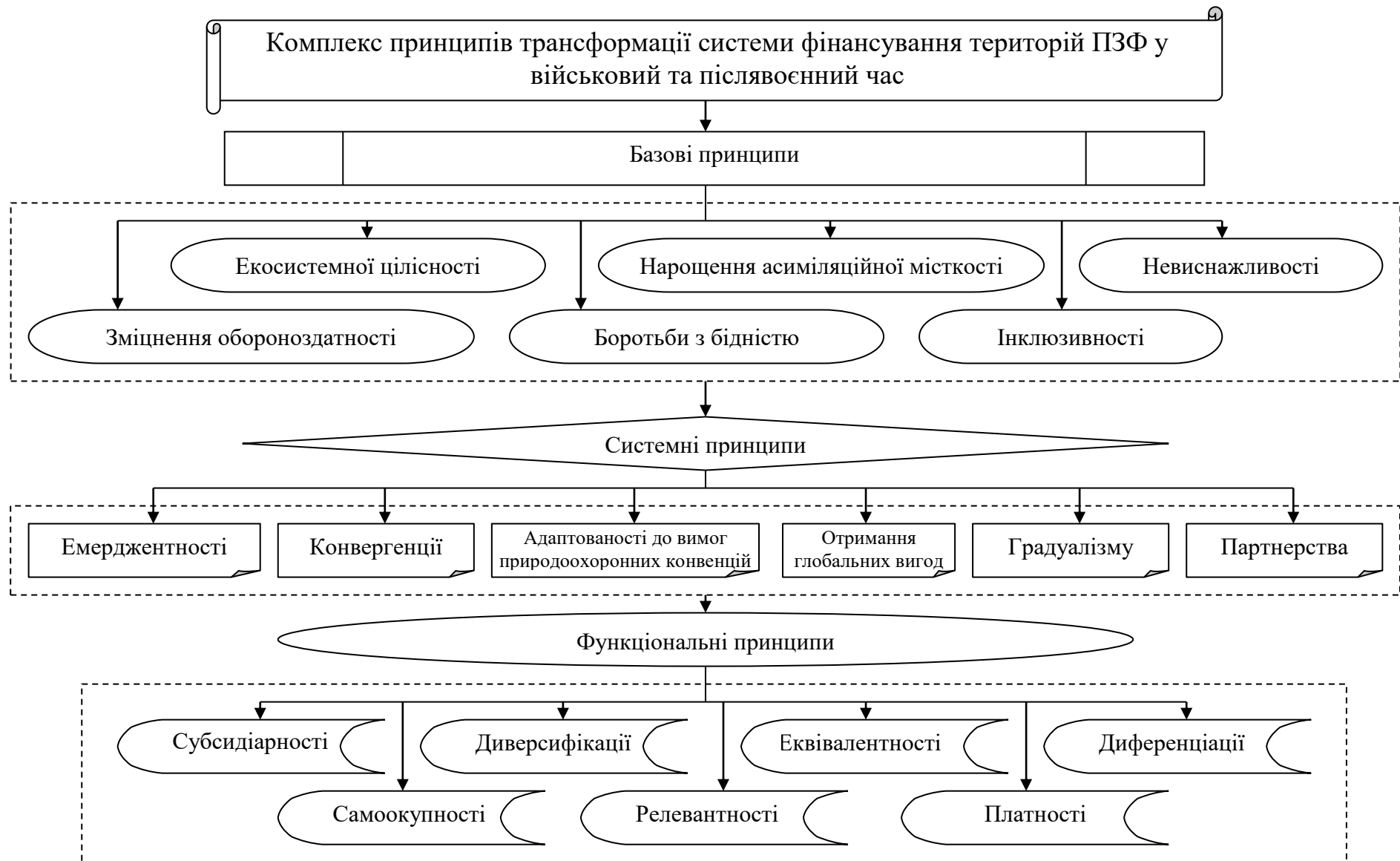

Рис. 1.1. Архітектоніко-специфікаційна модель формування комплексу принципів фінансування територій ПЗФ у воєнний та післявоєнний період

Примітка. Розроблено автором

В останні десятиліття, коли актуалізувалася проблеми примноження потенціалу екосистемних послуг та їх комерціалізації, дотримання принципу екосистемної цілісності набуває ключового значення в частині нарощення фінансових впливань у збереження та примноження біорізноманіття, особливо на територіях ПЗФ. Принцип екосистемної цілісності в частині диверсифікації джерел та методів фінансування збалансованого використання територій природно-заповідного фонду має створити умови для розширеного відтворення всіх видів біорізноманіття.

На доцільності підтримки екосистемної цілісності в рамках просторової диференціації капіталів, проектного управління й фінансування, організації кластерно-корпоративних форм господарювання, забезпечення консолідованого спільного інвестування, фінансизації та сек'юритизації природного капіталу, культивування корпоративної соціальної й екологічної відповідальності та розвитку державно-приватного партнерства наголошують М.Хвесик та І.Бистряков [159, с. 32]. Даний принцип передбачає підбір джерел та методів фінансування територій ПЗФ таким чином, щоб природні біогеоценози цих територій зберігали здатність надавати якомога ширший спектр екосистемних послуг, зокрема виконання середовище-захисної, водорегулюючої, ґрунто-захисної, клімато-регулюючої, агролісомеліоративної та гідромеліоративної функцій. Фінансування примноження потенціалу однієї екосистемної послуги має зміцнювати потенціал інших екосистемних послуг. Принцип екосистемної цілісності має бути доповнений принципом нарощення асиміляційної місткості, тобто посилення здатності природних біогеоценозів природоохоронних територій депонувати вуглець та максимізувати продукування кисню, що даватиме можливість прискореними темпами усувати негативні екологічні екстерналії і трансформувати їх у позитивні ефекти.

Виходячи з традиційних постулатів раціоналізації природокористування та розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу в спектр базових принципів фінансування територій ПЗФ необхідно умонтувати принцип невиснажливості. Суть даного принципу, на переконання Н.Мединської, означає програмування таких темпів і масштабів господарського

освоєння окремих видів природної сировини та несиловинних корисностей, які даватимуть можливість формувати матеріальну базу для переробних ланок природно-ресурсного сектора, а також для виробництва твердого, рідкого та газоподібного палива і при цьому матимуть місце достатньо високі темпи відтворення природно-ресурсного потенціалу та примноження деяких складових біорізноманіття [105]. Певною мірою означений принцип має визначати інституційну платформу фінансування територій ПЗФ, виходячи з різного ступеня захисності окремих категорій природоохоронних територій та матеріально-речової субстанції складових природного багатства цих територій. Принцип невиснажливості задекларований у численнях національних та наднаціональних нормативно-правових документах, котрі регламентують форми та методи господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та охорони навколишнього природного середовища.

Невід'ємною складовою комплексу базових принципів фінансування територій ПЗФ в умовах повномасштабного вторгнення російських загарбників та тимчасової окупації частини території має виступати принцип зміцнення обороноздатності. Такий принцип знаходитиме свій прояв у формуванні мережі природних фортифікаційних споруд через фінансово-інвестиційне забезпечення створення природних фортифікаційних споруд у прикордонних з ворожими країнами регіонах шляхом відтворення та відновлення водно-болотних угідь та інших природних біогеоценозів. Такі природні фортифікаційні споруди виступатимуть оборонно-захисними засобами, що ускладнюватимуть можливість вторгнення на територію країни ворожих сил. Прискорені темпи створення такого роду природних фортифікаційних споруд матимуть місце саме на природоохоронних територіях, де до мінімуму зведена виробничо-господарська діяльність.

Вже тривалий період у численних міжнародних природоохоронних конвенціях раціоналізація природокористування розглядається через призму подолання бідності місцевого населення, в першу чергу сільського населення. Це напряду пов'язано із природокористуванням на територіях ПЗФ, де використання природно-ресурсних активів при дотриманні вимог

природоохоронного законодавства та законодавства про природно-заповідну справу може забезпечувати становлення сектору екологічного підприємництва як важливого чинника структурних зрушень у регіональних господарських комплексах, а також вагомого детермінанта зайнятості місцевого населення. Реалізація такого базового принципу фінансування територій ПЗФ вимагає чіткої специфікації видів виробничо-господарської діяльності, які можуть здійснюватися на різноманітних категоріях земель природоохоронного призначення, що вимагає внесення відповідних змін у вітчизняне природно-ресурсне та природоохоронне законодавство. Такі види виробничо-господарської діяльності і виступають запорукою додаткової зайнятості, а також чинником підвищення доходів домогосподарств, наближених до територій ПЗФ.

Нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення розширеного відтворення, примноження та збереження природно-ресурсного потенціалу територій ПЗФ наряду пов'язане із залученням якомога ширшого кола суб'єктів підприємницького, публічного та громадського сектора. Тому в спектрі базових принципів фінансування територій ПЗФ варто виокремити принцип інклюзивності. Даний принцип О.Цвях розглядає як імперативну установку застосування такого переліку методів та інструментів фінансового впливу, який охоплюватиме максимальну кількість суб'єктів природо-експлуатаційної та природоохоронної діяльності, з метою забезпечення усесторонньої екологізації залучення природно-ресурсних активів у продуктивний господарський обіг та ощадливого освоєння складових природно-ресурсного потенціалу [164, с. 113]. Принцип інклюзивності також має поширюватися на суб'єкти фінансово-банківського сектора, зокрема при реалізації проєктів співфінансування проєктів, пов'язаних з реалізацією Ціле сталого розвитку, затверджених ООН. Максимально можливе залучення до процесу фінансування територій ПЗФ представників місцевого бізнесу та громадських організацій даватиме можливість перманентно урізноманітнювати кейс фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення природного капіталу природоохоронних територій.

Набір базових принципів трансформації системи фінансування територій ПЗФ у логічній єдності виступає ключовим імперативом формування комплексу системних принципів. Такі принципи передбачають дотримання базових установок стосовно гармонізації пріоритетів урізноманітнення джерел та методів фінансування територій ПЗФ на різних таксономічних рівнях, а також щодо гармонізації передових іноземних лекал фінансування природоохоронної діяльності та вітчизняних моделей фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури природно-заповідної справи. В спектрі системних принципів В.Бардась виокремлює принцип конвергенції, котрий передбачає зближення вітчизняної системи бюджетно-податкового забезпечення природоохоронної діяльності та систем фіскального регулювання природокористування високорозвинених країн як у плані адекватності, так і в плані прозорості адміністрування природно-ресурсних платежів та екологічних податків в контексті їх акумуляції в спеціальних фондах публічних бюджетів для фінансування проєктів розвитку екологічної інфраструктури [2]. В нинішніх умовах даний принцип сприяє також гармонізації міжнародної та національної системи фінансування територій ПЗФ, що виступає базовою передумовою залучення коштів глобальних екологічних фондів у розширене відтворення, збереження та примноження біорізноманіття. Дотримання принципу конвергенції означає переведення національної системи фінансування природоохоронних територій на традиційні для передового демократичного світу форми фінансово-інвестиційного забезпечення об'єктів ПЗФ.

В.Голян та В.Савчук в спектрі системних принципів трансформації фінансування територій ПЗФ у військовий та післявоєнний час виокремлюють принцип адаптованості до вимог природоохоронних конвенцій, що передбачає стимулювання державою тих видів виробничо-господарської та природоохоронної діяльності, які сприяють досягненню пріоритетів боротьби з глобальним потеплінням, опустелюванням і забезпеченням розширеного відтворення біорізноманіття. В умовах України це також означає суттєве розширення площі природно-заповідних територій відповідно до Угоди про

асоціацію між Україною та Європейським Союзом [36, с. 151-152]. Міжнародні природоохоронні конвенції в теперішніх умовах фактично виступають центральною ланкою глобальної природоохоронної архітекτονіки, котра передбачає застосування різноманітних методів та інструментів фінансування природоохоронних заходів, зокрема територій ПЗФ як основного ареалу примноження флористичної та фауністичної складових біорізноманіття. Адаптація до вимог міжнародних природоохоронних конвенцій фактично означає подолання негативних рецидивів надмірної звуженості джерел фінансування природоохоронної діяльності за рахунок нарощення обсягів залучення фінансових ресурсів в межах боротьби з негативними кліматичними екстерналіями.

З принципом адаптованості до вимог міжнародних природоохоронних конвенцій тісно пов'язаний принцип отримання глобальних вигод. Принцип отримання глобальних вигод, на переконання Н.Мединської, має стати одним з основних як при формуванні національної екологічної політики, так і при виборі форм співпраці Уряду та територіальних громад з міжнародними природоохоронними фондами в рамках реалізації екологічних проєктів. Це дасть можливість наявні фінансові ресурси природоохоронного спрямування, які забезпечуються зарахунок коштів публічних бюджетів, а також власні кошти підприємств доповнити значними потоками іноземних природоохоронних інвестицій [105].

Незважаючи на наявність значних інституційних розривів між вітчизняною системою фінансування територій ПЗФ та передовими лекалами фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови об'єктів природно-заповідної справи, програмування державної політики трансформації фінансового механізму відтворення та примноження біорізноманіття на територіях ПЗФ має базуватися на дотриманні принципу градуалізму, тобто забезпечення поступовості та послідовності в процесах умонтування в фіскально-бюджетний інструментарій фінансування природоохоронних територій сучасних форм фінансово-інвестиційного забезпечення розвитку природоохоронних територій. Такий принцип має доповнюватися принципом

емерджентності, який передбачає гармонізацію заходів щодо урізноманітнення джерел та методів фінансування територій ПЗФ на різних таксономічних рівнях. Тобто застосування сучасних форм, джерел та методів фінансово-інвестиційного забезпечення природно-заповідної справи на загальнонаціональному рівні має створювати інституційний люфт для диверсифікації методів та інструментів фінансування територій ПЗФ на регіональному та місцевому рівнях.

В умовах поглиблення децентралізації влади та завершення процесу укрупнення мережі територіальних громад, що супроводжується підвищенням рівня концентрації муніципальних фінансових активів, в спектр системних принципів трансформації системи фінансування територій ПЗФ однозначно має бути умонтований принцип партнерства, який за версією В.Лакас, передбачає доцільність урізноманітнення форм та моделей публічно-приватного партнерства, які дозволяють консолідувати кошти публічного сектора та інвестиції приватного бізнесу задля модернізації екологічної інфраструктури [97]. Виходячи з тих міркувань, що території ПЗФ охоплюють різноманітні категорії земель природоохоронного спрямування (парки, заказники, заповідники) вітчизняне законодавство має забезпечити інституціоналізацію додаткових форм публічно-приватного партнерства в частині розширення інституційного коридору комерціалізації використання екосистемних послуг, що продукуються біогеоценозами природоохоронних територій.

Поєднання означених системних принципів виступає методологічною платформою формування набору функціональних принципів, котрі найбільшою мірою враховують специфіку фінансування територій ПЗФ, а також виклики військового та післявоєнного часу. В спектрі функціональних принципів чільне місце займає принцип субсидіарності, котрий визначає необхідність здійснення заходів стосовно трансформації інструментарію фінансування територій ПЗФ знизу вгору. Зокрема, цільовою функцією даного принципу виступає припущення про те, що проблеми нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення природно-заповідної справи мають максимально вирішуватися на рівні територіальних громад базового рівня, виходячи з фундаментальних засад

функціонування інституту місцевого самоврядування та Європейської хартії місцевого самоврядування. Земельна дерегуляція, котра була здійснена у 2021 році, забезпечила суттєве розширення комунального сектора у землеволодінні та створила можливості для інституціоналізації додаткових природно-заповідних територій місцевого значення, що водночас потребує урізноманітнення джерел та методів фінансово-інвестиційного забезпечення цих територій.

В умовах наявності надмірно звуженого переліку джерел фінансування територій ПЗФ ключового значення набуває врахування принципу диверсифікації, який забезпечує розширення методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення природно-заповідної справи для нарощення впливань у розбудову мережі природоохоронних об'єктів, діяльність яких зорієнтована на перманентне відтворення, збереження та примноження біорізноманіття. Такий принцип також передбачає доповнення коштів публічних фінансових фондів коштами підприємницького сектора, урядів іноземних країн, глобальних екологічних фондів та коштів акумульованих на основі використання технологій краудфандингу.

Враховуючи те, що у фінансуванні потреб територій ПЗФ сформувався перегин в сторону фінансового забезпечення поточних видатків на утримання об'єктів екологічної інфраструктури над фінансовим забезпечення капітальних видатків, необхідним є умонтування в спектр функціональних принципів трансформації системи фінансування природно-заповідних територій принципу еквівалентності. Неухильне дотримання такого принципу спрямоване на поступове усунення означеного перегину, що супроводжуватиметься відповідно нарощенням фінансування капітальних інвестицій і переведенням ведення природно-заповідної справи на принципово інший рівень у відповідності з найкращими іноземними лекалами збереження та відтворення біорізноманіття.

Враховуючи те, що в Україні інституціоналізовано різні категорії територій ПЗФ при виборі пріоритетів їх фінансування доцільно дотримуватися принципу диференціації. Тобто підбір форм, джерел, методів та інструментів

фінансування територій ПЗФ визначається рівнем захисності природоохоронних територій і дає можливість повною мірою доповнити кошти публічних фінансових фондів приватними інвестиціями. З принципом диференціації корелюють принципи самоокупності та платності, які передбачають максимізацію отримання додаткових коштів від комерціалізації екосистемних послуг, що продукуються біогеоценозами природно-заповідних територій.

Виходячи з вагової ролі територій ПЗФ у розширеному відтворенні, збереженні та примноженні біорізноманіття, важливим функціональним принципом трансформації системи фінансування таких територій виступає принцип релевантності, тобто забезпечення максимально можливого рівня відповідності отриманих результатів очікуваням. Дотримання такого принципу вимагає використання перевірених передовою світовою практикою кращих практик фінансування ведення природно-заповідної справи, що дозволить виконати вимоги щодо розширення територій ПЗФ у відповідності з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС.

1.2 Форми, методи та інструменти фінансування територій природно-заповідного фонду з урахуванням викликів військового часу та післявоєнного відновлення

Виклики військового часу та післявоєнного відновлення детермінують необхідність перегляду інституційних засад використання різноманітних форм, методів та інструментів фінансування потреб природно-заповідної справи. Прикметною рисою трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду виступає диверсифікація джерел, методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення об'єктів екологічної інфраструктури природоохоронних територій. Вдала реалізація пріоритетів диверсифікації джерел, методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронних територій наближає національну модель фінансування

природно-заповідної справи до кращих іноземних лекал і забезпечує становлення вітчизняного інституту екологічного підприємництва.

Система фінансування територій ПЗФ виступає важливою складовою усієї архітекτονіки управління природно-заповідною справою. Така система у даний час охоплює надмірно звужений спектр методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури природно-заповідної справи, що не дає можливості використати потенціал зростання впливань у даний сегмент природоохоронної діяльності з огляду на глобальні тренди та екзогенні ризики і виклики. Існуюча система фінансування територій ПЗФ не враховує повною мірою наслідків збройної російської агресії, а також виклики післявоєнного відновлення пошкоджених та знищених активними бойовими діями природних біогеоценозів. Вітчизняні вчені Н.Андрєєва, І.Бистряков, А.Богославська, О.Варченко, О.Василук, І.Вахович, О.Веклич, О.Геник, В.Голян, Б.Данилишин, О.Дзюблюк, О.Дребот, П.Жук, М.Карлін, А.Карпук, Л.Касперевич, Д.Клиновий, С.Козловський, С.Колонтай, Н.Котенко, В.Кравців, О.Лахматова, І.Лицур, Б.Луців, Ю.Марчук, Р.Махінько, Т.Микитин, Я.Мовчан, Ю.Нестор'як, Ю.Овчинникова, В.Пилипів, С.Пирожков, Ю.Погуляйко, Н.Проць, В.Соколовська, В.Ткачук, С.Харічков, М.Хвесик, Я.Чайковський, І.Чугунов, Н.Швець, М.Шершун, А.Якимчук, В.Яшкіна та інші [4; 5; 9; 18-20; 25; 30; 33-35; 48; 59; 67; 74; 76; 77; 79; 81; 82; 87-90; 93; 94; 98-103; 110; 113; 125-128; 157; 160; 161; 165-167; 174; 175; 179-181; 183] розкрили сутнісно-змістовні характеристики фінансування територій ПЗФ, виокремили методи та джерела бюджетного та позабюджетного фінансування природно-заповідної справи, ідентифікували форми поєднання публічних та корпоративних фінансових ресурсів задля фінансування проєктів розбудови інфраструктури природоохоронних територій. Водночас у латентному стані перебувають теоретико-методологічні підходи стосовно диверсифікації джерел, методів та інструментів фінансування територій ПЗФ з врахуванням наслідків воєнних дій та викликів післявоєнного відновлення природних біогеоценозів.

Авторський концепт щодо формування сучасного інструментально-методологічного забезпечення фінансування територій природно-заповідного

фонду сформулювали С.Колонтай та В.Соколовська, які розглядають такий набір методів та інструментів: бюджетні асигнування (бюджети різного рівня); кошти, акумульовані за рахунок економічної діяльності об'єктів природно-заповідного фонду; грантове фінансування; спонсорські пожертви [90]. Підвищення результативності позабюджетного фінансування природоохоронних територій значною мірою залежить від інституціоналізації додаткових видів діяльності на цих територіях у відповідності з передовою іноземною практикою та природоохоронними директивами Європейського Союзу. Повільна імплементація таких видів діяльності не дає можливості підвищити рівень комерціалізації освоєння екосистемних послуг, котрі продукуються флористичною та фауністичною складовими біорізноманіття, сконцентрованого на землях природно-заповідного фонду.

Інституційні перетворення, котрі відбулися у царині володіння, користування та розпоряджання природно-ресурсними активами, на думку О.Ляхматової, зробили вирішення проблеми збереження та примноження біорізноманіття актуальним не лише для державної і місцевої влади, але і для корпоративного сектора, а також для сектора домогосподарств. Дане твердження має виступати атрибутивною складовою програмування та планування фінансово-інвестиційного забезпечення збереження і примноження біорізноманіття з метою диверсифікації джерел, методів та інструментів інвестування проєктів розбудови інфраструктури відтворення флористичних та фауністичних ресурсів [98]. Джерела фінансування територій природно-заповідного фонду будуть розширюватися по мірі інституціоналізації в Україні сучасних методів зеленого інвестування у відповідності з базовими положеннями основних міжнародних природоохоронних конвенцій та природоохоронних директив Європейського Союзу.

Доцільність урізноманітнення форм фінансування територій природно-заповідного фонду певною мірою обґрунтовується М.Хвесиком та І.Бистряковим. На їх думку, господарська діяльність, таким чином, потребує оновлених організаційних форм, створених на засадах спеціалізованої методології, яка дасть змогу об'єктивно оцінити природний капітал та водночас

визначити його роль і місце в забезпеченні поступового розвитку національної економіки загалом. У цьому контексті фінансово-економічним важелям належить чи не найголовніше місце [159, с. 31]. Тобто потрібна інституціоналізація організаційних форм природокористування, в межах котрих буде забезпечено накопичення фінансових ресурсів для благоустрою природоохоронних територій і здійснення на даному ареалі діяльності, пов'язаної із залучення природно-ресурсних об'єктів у продуктивний господарський обіг.

Відправним пунктом програмування урізноманітнення джерел та методів фінансування територій ПЗФ має бути розуміння того, що збройне вторгнення на територію України російських загарбників звузило бюджетні можливості центральної та місцевої влади, що вимагає диверсифікації джерел фінансування територій природно-заповідного фонду за рахунок приватного інвестування та залучення грантових коштів, а також коштів глобальних екологічних фондів. На даний момент переважна частина позабюджетного фінансування заповідних територій надходить від господарської діяльності об'єктів природно-заповідного фонду країни. Так, господарська діяльність національних природних парків спрямована на отримання власних коштів від реалізації ліквідної деревини санітарних рубок та рубок догляду за лісом, реалізації продукції від переробки деревини, продажу сільськогосподарської продукції, продукції побічного користування лісом, розробки лісосік, тощо [89]. Національні природні парки, виходячи з режимів природокористування на даній категорії природоохоронних територій, мають усі можливості для того, щоб стати полюсами соціально-економічного піднесення територій неіндустріальної спрямованості. Зростання надходжень фінансових ресурсів у систему функціонування національних природних парків уможливиться за умови активізації грантової діяльності та розширення спектра надання послуг на платній основі, а також урізноманітнення виробничо-господарської діяльності, пов'язаної з веденням лісового та рекреаційного господарства.

Основними джерелами фінансування видатків у збереження біорізноманіття і середовища існування як і інших складових охорони

навколишнього природного середовища, як констатує О.Лахматова, виступають кошти державного та місцевих бюджетів, а також власні кошти підприємств, установ та організацій. Кошти публічних бюджетів, котрі освоюються з метою збереження біорізноманіття і середовища існування, мають доповнюватися коштами корпоративного сектора, сектора домогосподарств, а також коштами глобальних екологічних фондів, урядів іноземних держав та інвесторів-нерезидентів. Для такого поєднання необхідно застосовувати комплекс регуляторів-стимулів як бюджетно-податкового, так і інституційного спрямування [98]. Тобто необхідною інституційною передумовою диверсифікації джерел, методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду у військовий час та в період післявоєнного відновлення виступає урізноманітнення регуляторів-стимулів, які підвищують заінтересованість резидентів та нерезидентів забезпечувати вливання фінансових ресурсів у модернізацію мережі об'єктів екологічної інфраструктури природоохоронних територій.

Зокрема, Л.Касперевич пропонує для нарощення обсягів позабюджетного фінансування потреб територій ПЗФ від господарської діяльності трансформувати національне природоохоронне та природно-ресурсне законодавство таким чином, щоб максимальною мірою використати наявні резерви комерціалізації природної сировини та несировинних корисностей на основі дотримання екологічних норм, нормативів та регламентів, а також вимог природоохоронних директив ЄС в частині функціонування тієї чи іншої категорії природоохоронних територій [81]. Проблемним моментом при цьому виступає повільна документальна та реальна імплементація екологічних норм, нормативів та регламентів ЄС у вітчизняну практику регуляторного впливу на функціонування природоохоронних територій. Уповільнення такої імплементації пов'язане із запізненням реформи регуляторного механізму природокористування в цілому, а також із повномасштабним вторгненням на територію України російських загарбників.

Недостатність інвестування збереження біорізноманіття і середовища існування А.Якимчук пов'язує з тим, що держбюджетне фінансування

лишається недостатнім, що зумовлює необхідність пошуку нових форм фінансування. Грантові проекти є суттєвим джерелом фінансової допомоги у здійсненні заходів щодо збереження біорізноманіття в Україні. Територіальні громади ще недостатньо залучені у вирішення місцевих проблем збереження біорізноманіття. Фінансування за грантами, як підтверджує зарубіжний і вітчизняний досвід, є і суттєвим, і дієвим [179]. Поглиблення децентралізації влади і укрупнення територіальних громад базового рівня створило додаткові можливості для участі місцевого самоврядування у залученні грантових коштів як у фінансування поточних витрат, так і капітальних інвестицій у збереження біорізноманіття та середовища існування. Держава має виробити комплекс стимулів, щоб мотивувати органи місцевого самоврядування створювати умови для залучення інвестицій у збереження, відтворення та примноження біорізноманіття на територіях природно-заповідного фонду, тим більше, що територіальний ареал для цього значно розширився у зв'язку з земельною дерегуляцією, котра забезпечила передачу у комунальну власність значних площ сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів. Таким чином для територіальних громад базового рівня сформувалися сприятливі передумови для зміцнення інституту природно-заповідних територій місцевого значення.

Я.Мовчан перспективи залучення додаткових інвестиційних впливів у збереження біорізноманіття пов'язував з перевагами належності національних інститутів до певного міжнародного «клубу», співпраці з ООНівськими та іншими міжнародними інституціями [113, с. 396]. Участь України у схваленні Нової кліматичної угоди в м. Глазго (Велика Британія) (COP26) у листопаді 2021 року відкриває додаткові можливості для залучення значних інвестиційних впливів глобальних екологічних фондів за умови створення в Україні відповідних інституційних умов як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях. Саме території природно-заповідного фонду стають ключовими акторами усунення проявів поглиблення негативних кліматичних змін через зміцнення асиміляційної місткості територій і наближення до індикаторів кліматичної нейтральності.

В контексті диверсифікації форм, методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду варто взяти на озброєння підхід М.Хвесика та І.Бистрякова, згідно якого до фінансово-економічних механізмів раціонального використання природних ресурсів слід віднести: фінансування ресурсо- й природоохоронних проєктів за рахунок відрахувань із бюджетів різних рівнів; розвинену систему природоохоронних фондів (як регіональних, так і екологічних окремих підприємств); систему екологічних банків; механізм залучення коштів екологічного страхування, а також міжнародних фінансових установ і організацій; використання власних коштів підприємств-природокористувачів, інвестиційних кредитів [159, с. 42]. Водночас вчені не конкретизують статус регіональних природоохоронних фондів, тобто чи будуть це бюджетні фонди чи позабюджетні. Досвід показує, що позабюджетні фонди мають значно більший потенціал щодо нарощення обсягів фінансування територій природно-заповідного фонду, оскільки дають змогу поєднати публічні кошти з приватними інвестиціями та іншими джерелами.

Вітчизняне законодавство, котре регулює розвиток природно-заповідної справи, ще у першій половині 90-х років минулого століття визначило фундаментальні засади фінансування територій ПЗФ. Такі фундаментальні засади і виступають теоретичною платформою подальшої диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури природоохоронних територій. Повільне схвалення комплексу підзаконних актів в останні десятиліття не дало можливості забезпечити реальну диверсифікацію форм, методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду як у довоєнний, так і у військовий період.

У Законі України «Про природно-заповідний фонд України» регламентується, що ефективна організація і функціонування природно-заповідного фонду забезпечуються на основі використання таких економічних засобів як: 1) диференційованого визначення джерел і нормативів фінансування організації та функціонування природно-заповідного фонду; 2) надання відповідним підприємствам, установам та організаціям, що забезпечують

функціонування природно-заповідного фонду, податкових та інших пільг; 3) компенсації у встановленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про природно-заповідний фонд [72]. Тобто на законодавчому рівні сформовано інституційні засади урізноманітнення джерел фінансово-інвестиційного забезпечення територій ПЗФ. Водночас відсутність схвалення комплексу підзаконних активів не дає можливості такі засади імплементувати у конкретні механізми диверсифікації джерел та методів фінансування природно-заповідної справи, що у підсумку консервує інвестиційний дефіцит у сфері природоохоронної діяльності. Також не інституціоналізованою є специфікація податкових пільг та компенсацій, які можуть надаватися суб'єктам природно-заповідної справи у військовий час і в період післявоєнного відновлення національної економіки.

Фінансування заходів щодо природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, а також ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків загальнодержавного значення здійснюється за рахунок державного бюджету України. Для цієї мети можуть також залучатися кошти бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, позабюджетних і благодійних фондів, кошти підприємств, установ, організацій та громадян. Фінансування заходів щодо регіональних ландшафтних парків, а також ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків місцевого значення здійснюється за рахунок бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів. Для цієї мети можуть також залучатися кошти позабюджетних і благодійних фондів, кошти підприємств, установ, організацій та громадян.

Витрати, пов'язані із забезпеченням режиму охорони заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, здійснюються за рахунок підприємств, установ, організацій, інших землевласників та землекористувачів, на території яких вони знаходяться. У разі необхідності проведення спеціальних заходів, спрямованих на запобігання знищенню чи пошкодженню природних комплексів територій та об'єктів природно-заповідного фонду зазначених категорій, можуть виділятися кошти:

1) державного бюджету – для територій та об’єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення; 2) місцевих бюджетів – для територій та об’єктів природно-заповідного фонду місцевого значення [72]. Тобто ключовим елементом системи фінансування територій природно-заповідного фонду виступають кошти публічних бюджетів, а також кошти публічних позабюджетних фондів. Нерозвиненість інститутів публічно-приватного партнерства у сфері функціонування природно-заповідних територій не дає можливості повною мірою залучати кошти приватних підприємницьких структур та урядів іноземних держав, що у підсумку консервує інвестиційний дефіцит у фінансуванні потреб природно-заповідної справи.

Доцільність інституціоналізації угод публічно-приватного партнерства у різноманітних сегментах сфери природокористування обґрунтовується академіком НАН України С.Пирожковим. На його переконання, саме така форма партнерських відносин має вирішити наступнудилему: як при збереженні державної та комунальної власності на природні ресурси залучити значні інвестиції приватного бізнесу, урядів іноземних держав і міжнародних фінансово-кредитних організацій у використання, відтворення й охорону природного багатства [126, с. 3]. Водночас теперішнє вітчизняне законодавство, яке регламентує діяльність інститутів публічно-приватного партнерства, не охоплює додатній набір видів природо-експлуатаційної та природоохоронної діяльності, щоб забезпечити суттєві зрушення в частині залучення непублічних джерел фінансування у сферу розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу [71].

На основі критичного переосмислення існуючих авторських підходів щодо динамічно-структурних характеристик фінансування потреб природно-заповідної справи встановлено, що прикметною рисою фінансування територій ПЗФ в останні десятиліття є, як правило, поточна, а не інвестиційна спрямованість фінансових впливів у території природно-заповідного фонду. Це пов’язано з декількома чинниками, зокрема неналежним виконанням пріоритетів, котрі були закладені у базових нормативно-правових актах, що регулюють розвиток природно-заповідної справи. Зокрема, у 1994 році

схвалення Постанови Верховної Ради України «Про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні» [131] передбачало зміцнення фінансових засад розвитку заповідної справи. Означена Постанова у зв'язку з системною кризою та поглибленням стагнації національної економіки в 90-х роках минулого століття на забезпечила очікуваних темпів розбудови екологічної інфраструктури природно-заповідних територій, а також не створила умови для диверсифікації джерел, методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду.

Інституційною передумовою для перебудови архітекτονіки фінансування потреб природно-заповідної справи ще в 90-х роках минулого століття було те, що вказаною Програмою було передбачено поліпшення фінансового забезпечення суб'єктів природно-заповідної діяльності, в тому числі забезпечення збільшення обсягів капітального будівництва, коштів на реконструкцію та капітальний ремонт основних приміщень і споруд, на придбання основного лабораторного обладнання, транспортних засобів, спеціальних машин і механізмів, створення, розширення та утримання об'єктів ПЗФ, управління ними, на проведення наукових досліджень, забезпечення діяльності наукових центрів та лабораторій та здійснення інших заходів. Основний акцент робився на централізованому фінансуванні з огляду на те, що на той час природно-заповідні активи перебували виключно у державній власності.

Для здійснення заходів, передбачених Програмою, Міністерство економіки України, Міністерство фінансів України за поданням Міністерства охорони навколишнього природного середовища України та за участю інших заінтересованих державних органів щорічно, з урахуванням економічних можливостей держави, мали визначати обсяги державних централізованих капітальних вкладень і бюджетних коштів на проведення заходів, спрямованих на збереження та розвиток природно-заповідного фонду. Водночас вже тоді для вирішення завдань, передбачених Програмою, доцільно було розширити використання коштів позабюджетних екологічних фондів, створити спеціальні фонди сприяння розвитку заповідної справи в Україні [131]. Однак

задекларовані пріоритети фінансування потреб природно-заповідної справи не були повною мірою реалізовані, зокрема в частині достатності обсягів фінансування капітального будівництва на природоохоронних територіях. Мізерними були публічні фінансові вливання у розбудову науково-дослідної бази у природно-заповідній справі, що не давало можливості визначити перспективи розширеного відтворення, збереження та примноження біорізноманіття та середовища існування.

У підсумку не було забезпечено необхідних темпів модернізації та реконструкції мережі об'єктів екологічної інфраструктури на природоохоронних територіях. Незважаючи на те, що передбачалося нарощення фінансових вливань у модернізацію основних засобів природно-заповідної справи, але багаторічна поточна, а не інвестиційна спрямованість фінансового забезпечення територій ПЗФ не забезпечила виконання пріоритетів, закладених Програмою перспективного розвитку заповідної справи в Україні ще у 1994 році. Також не було забезпечено інституціоналізацію бюджетних та позабюджетних публічних фондів розвитку природно-заповідної справи, що якраз і є однією з основних причин консервації дефіциту фінансування територій ПЗФ. Даний чинник також не сформував передумов для інституціоналізації необхідних стимулів для нарощення внутрішніх джерел фінансування капітальних інвестицій у секторі суб'єктів природно-заповідної справи.

Важливою складовою інституційного забезпечення системи фінансування територій ПЗФ виступає регламентація використання власних коштів об'єктів ПЗФ. Згідно статті 47 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» кошти (в тому числі в іноземній валюті), одержані природними заповідниками, біосферними заповідниками, національними природними парками, регіональними ландшафтними парками, ботанічними садами, дендрологічними парками, зоологічними парками, а також підприємствами, установами та організаціями, у підпорядкуванні яких перебувають території та об'єкти природно-заповідного фонду інших категорій, від наукової, природоохоронної, туристсько-екскурсійної, рекламно-видавничої та іншої

діяльності в межах заповідних територій та об'єктів, що не суперечать їх цільовому призначенню, є їх власними коштами. Ці кошти не підлягають вилученню і використовуються для здійснення заходів щодо охорони відповідних територій та об'єктів природно-заповідного фонду [72]. У даному контексті вагомим значення набуває застосування інструментів-стимулів для максимізації використання власних коштів суб'єктів природно-заповідної справи для фінансування процесів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основного капіталу природоохоронних територій. Також важливого значення набуває підвищення заінтересованості суб'єктів природно-заповідної справи у використанні власних коштів для потреб розбудови науково-дослідної бази вивчення фізико-хімічних характеристик структури біорізноманіття на природоохоронних територіях.

Означений законодавчий акт також регламентує процедуру застосування інструментів платності за виробництво продукції, виконання робіт та надання послуг. За відвідування територій та об'єктів природно-заповідного фонду їх адміністрації, а також підприємства, установи, організації і громадяни, у підпорядкуванні яких перебувають ці території та об'єкти, можуть встановлювати плату та визначати категорії осіб, які звільняються від неї. Установи природно-заповідного фонду загальнодержавного значення встановлюють розмір такої плати за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища; установи природно-заповідного фонду, створені у зоні відчуження, зоні безумовного (обов'язкового) відселення, – за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, і центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення; установи природно-заповідного фонду місцевого значення – за рішенням органів, у віданні яких вони перебувають [72]. Водночас у практичній площині означені законодавчі норми не отримали належної імплементації, що не дозволило

освоїти передові іноземні практики комерціалізації природно-ресурсних активів територій природно-заповідного фонду. Застосування урізноманітненнях інструментів платності виступає необхідною умовою диверсифікації джерел надходжень фінансових ресурсів у сектор суб'єктів природно-заповідної справи. В умовах поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та реформування системи територіальної влади створилися додаткові люфти для нарощення обсягів фінансових вливань в систему функціонування природно-заповідних територій місцевого значення.

Треба також враховувати факт того, що вітчизняне законодавство, котре регламентує фінансування територій ПЗФ, передбачає створення екологічних фондів об'єктів природно-заповідного фонду. Для фінансування природоохоронних заходів можуть створюватися цільові екологічні фонди природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків. До цих фондів надходять: 1) частина штрафів та грошових стягнень за шкоду, заподіяну їм у результаті порушення законодавства про природно-заповідний фонд, у розмірі 70% загальної суми штрафів та грошових стягнень; 2) кошти, одержані від реалізації конфіскованого або вилученого відповідно до законодавства майна, яке було знаряддям або предметом екологічного правопорушення на їх території; 3) частина платежів підприємств, установ та організацій за забруднення відповідних територій та об'єктів природно-заповідного фонду, що визначається на підставі еколого-економічної оцінки їх впливу на навколишнє природне середовище; 4) цільові та інші добровільні внески підприємств, установ, організацій, у тому числі міжнародних і зарубіжних, та громадян.

Кошти вказаних екологічних фондів можуть використовуватися лише для цільового фінансування заходів, спрямованих на забезпечення охорони заповідних природних комплексів та об'єктів, розвиток наукових досліджень, міжнародного співробітництва, еколого-освітніх робіт. Їх розподіл здійснюється радою фонду, до складу якої включаються представники адміністрації відповідних природних заповідників, біосферних заповідників,

регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, а також державних органів з охорони навколишнього природного середовища, громадських екологічних об'єднань, провідні науковці та фахівці. До складу таких рад біосферних заповідників можуть включатися представники відповідних міжнародних організацій, відомі зарубіжні вчені та спеціалісти [72]. Акумуляція частини штрафів за порушення природоохоронного законодавства у цільових фондах суб'єктів природно-заповідної справи підвищить результативність їх використання в частині фінансово-інвестиційного забезпечення процесів модернізації мережі об'єктів екологічної інфраструктури природно-заповідних територій. В умовах військового часу формування ради цільових фондів суб'єктів природно-заповідної справи набуває ще більш вагомого значення у зв'язку з загостренням техногенних та екологічних ризиків внаслідок повномасштабного вторгнення на територію України російських загарбників. Введення до складу вказаних фондів представників міжнародних організацій створює додаткове інституційне підґрунтя для використання для потреб природно-заповідної справи частини міжнародної фінансової та технічної допомоги, котра надходитиме в Україну у післявоєнний період. Принципового значення набуває нарощення фінансових впливань у розбудови науково-дослідної бази суб'єктів природно-заповідної справи, що дасть можливість підвищити результативність відтворення та збереження біорізноманіття та середовища існування.

Слід також зазначити, що ще з початку 90-х років минулого століття було затверджено Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України Положення про екологічні фонди природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків [116]. Таке Положення потребує доопрацювання як в частині урізноманітнення методів та інструментів наповнення екологічних фондів суб'єктів природно-заповідної справи, так і в частині витрачання акумульованих в таких фондах коштів. Світова практика демонструє значне урізноманітнення форм фінансування територій природно-заповідного фонду, що дає можливість на порядки збільшувати ефективність

відтворення біорізноманіття в секторі природоохоронних територій і модернізувати мережу об'єктів екологічної інфраструктури.

Враховуючи глобальні тренди інституціоналізації джерел фінансування територій природно-заповідного фонду та виходячи з переваг поглиблення децентралізації влади та завершення процесу створення мережі укрупнених територіальних громад, вагомою складовою фінансування територій природно-заповідного фонду виступає акумуляція фінансових ресурсів для відтворення біорізноманіття за рахунок операцій з капіталом та підприємницької діяльності органів місцевого самоврядування. Крім бюджетного фінансування природоохоронних заходів, органи місцевого самоврядування можуть залучати кошти міжнародних організацій; кошти, отримані від оренди водних об'єктів, які розташовані в межах населених пунктів громад [78]. Україна може прискореними темпами виконати вимоги ЄС щодо збільшення територій природно-заповідного фонду якраз за рахунок інституціоналізації суб'єктів природно-заповідної справи місцевого значення. За рахунок створення цільових фондів фінансування територій природно-заповідного фонду у структурі бюджетів місцевого самоврядування, в яких буде акумулюватися частина природно-ресурсної ренти, екологічних податків та штрафів за порушення природоохоронного законодавства, сформується додаткові фінансові передумови для інфраструктурного облаштування природно-заповідних територій. Такі території, як правило, виступають сприятливими майданчиками для реалізації проєктів розбудови мережі рекреаційної інфраструктури та інфраструктури екологічного туризму, що у підсумку забезпечить зростання рівня комерціалізації природно-ресурсних активів природоохоронних територій.

Отримавши значні площі земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами населених пунктів у комунальну власність, місцеве самоврядування на порядок збільшило можливості для здійснення підприємницької діяльності, в тому числі і через створення спеціалізованих комунальних підприємств. Велика кількість переданих у комунальну власність сільськогосподарських земель вже тривалий період піддається заболоченню та

залісенню, що сформувало сприятливі передумови для збереження і примноження біорізноманіття. Виходячи з вимог ЄС щодо збільшення площі земель природно-заповідного фонду, такі землі доцільно перевести у категорію природоохоронних територій, що також дасть можливість розширити ареал здійснення рекреаційної діяльності та екологічного туризму.

В умовах військового часу, коли бюджетні можливості є обмеженими, трансформація інструментально-методологічного забезпечення фінансування територій природно-заповідного фонду має здійснюватися в сторону диверсифікації джерел позабюджетного фінансування процесів збереження, відтворення та примноження біорізноманіття, а також розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури. Виходячи з викликів військового часу та викликів післявоєнного відновлення, перспективними методами фінансово-інвестиційного забезпечення територій природно-заповідного фонду виступають методи фінансування в рамках реалізації угод публічно-приватного партнерства, створення на різних таксономічних рівнях Фондів «зеленого» інвестування, функціонування еко-індустріальних парків в частині збереження, відтворення та примноження біорізноманіття.

Вирішення проблеми збільшення площі земель природно-заповідного фонду у військовий період та в період післявоєнного відновлення значною мірою може бути реалізовано за рахунок територій, де внаслідок активних бойових дій зруйновано природні ландшафти та біогеоценози і де виникає гостра необхідність відновлення флори та фауни. Також саме території природно-заповідного фонду мають стати, в першу чергу, об'єктами «зеленого» інвестування та запровадження сучасних інноваційних технологій екологічного реінжинірингу.

Перспективною формою «зеленого» фінансування в Україні після війни, на думку М.Карліна та Н.Проць, повинно стати спільне виділення державою, територіальними громадами та бізнесом коштів на створення еко-індустріальних парків в регіонах, особливо в тих, які постраждали від російської агресії. Такі еко-індустріальні парки представляють собою спеціальні зони промислового призначення, які сприяють сталому розвитку

шляхом забезпечення соціальних, економічних та екологічних параметрів у процесах вибору розташування, планування, управління та повсякденного функціонування. Особливістю діяльності таких парків є тісна співпраця між їх підприємствами, спільне ефективне використання ресурсів та управління відходами. Важливо, що в таких парках краще реалізуються принципи циркулярної економіки, коли відходи одних підприємств стають сировиною для інших підприємств еко-індустріального парку [77]. На територіях природно-заповідного фонду спрямованість роботи еко-індустріальних парків має бути зорієнтована на відновлення рослинності та утилізації пошкодженої війною природної сировини, зокрема некондиційної та малоліквідної деревини з метою виробництва різноманітних видів біологічного палива. В межах таких еко-індустріальних парків також має відбуватися застосування сучасних технологій лісовідновлення та лісорозведення, годівлі мисливської фауни, а також формування мережі об'єктів екологічної інфраструктури.

В умовах трансформації інституційної архітекτονіки управління природно-заповідним фондом актуалізувалися дослідження, які стосуються диверсифікації інструментів та методів фінансування територій природоохоронного спрямування. У публікаціях вітчизняних вчених аналізується наявна інструментально-методологічна база фінансово-інвестиційного забезпечення оновлення інфраструктури природно-заповідного фонду, а також пропонуються перспективні напрями умонтування у сучасну модель фінансування природоохоронної сфери перевірених світовою практикою форм, методів та інструментів. Л.Касперевич розглядає фінансування заходів щодо природних і біосферних заповідників, національних природних парків та інших об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного й місцевого значення як сукупність методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення за рахунок державного бюджету України, місцевих бюджетів, власних коштів заповідних об'єктів, позабюджетних і благодійних фондів, цільових екологічних фондів, коштів підприємств, установ і організацій, а також коштів громадян [82]. Нинішня практика фінансування потреб територій природно-заповідного фонду свідчить,

що основними джерелами фінансово-інвестиційного забезпечення проєктів розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури виступають кошти держбюджету та місцевих бюджетів. Їх висока питома вага у сукупних видатках на утримання природно-заповідних фондів пов'язана з тим, що наявне інституційне підґрунтя фінансування природоохоронних територій не забезпечує результативного використання таких методів фінансово-інвестиційного забезпечення збереження, відтворення та примноження біорізноманіття як приватне інвестування, фінансування на основі угод публічно-приватного партнерства, краудфандинг. Такі інноваційні форми фінансування територій природно-заповідного фонду дозволять поступово усувати дефіцит фінансових ресурсів та посилити інвестиційну спрямованість сукупних витрат на потреби суб'єктів природно-заповідної справи.

Водночас в умовах військового часу та післявоєнного відновлення національної економіки, коли виникає необхідність виконання вимог ЄС щодо площі земель природоохоронного призначення, а також екологічного реінжинірингу територій, де має місце руйнація природних біогеоценозів, набуває ще більшої актуальності диверсифікація методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду, що дасть можливість підвищити інвестиційну спрямованість сукупного фінансового забезпечення природоохоронної сфери України. На переконання А.Карпука та Ю.Несторяка, суттєве покращення фінансового забезпечення проєктів відтворення біорізноманіття пов'язане із диверсифікацією джерел інвестування шляхом імплементації базових положень природоохоронних конвенцій в практику природоохоронної діяльності, залучення грантових коштів та впровадження європейських систем здійснення господарської діяльності на територіях природно-заповідного фонду [79, с. 36].

Методологічним підґрунтям стосовно диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення біорізноманіття на територіях природно-заповідного фонду слід вважати авторський підхід А.Якимчук, який передбачає відхід від каральних і спонукальних методів до методів стимулювання. Згідно такого підходу, ключовим елементом фінансово-

інвестиційного забезпечення відтворення біорізноманіття на територіях природно-заповідного фонду має стати залучення економічних стимулятивних інструментів збереження біорізноманіття. Цінним у міжнародному досвіді, який може бути застосований в Україні, є системи «розумних інновацій» у збереженні біорізноманіття, меліорації, інновації у використанні рослин та бактерій для освітлення приміщень [181, с. 116]. Нарощення фінансових впливань у розбудову науково-дослідної бази суб'єктів природно-заповідної справи сформує передумови для продукування «розумних інновацій» стосовно розширеного відтворення, збереження та примноження біорізноманіття. Таке нарощення фінансових впливань у природно-заповідну стане можливим також через інституціоналізацію в Україні методів та інструментів «зеленого» інвестування.

В контексті диверсифікації джерел зовнішнього інвестування проєктів відтворення біорізноманіття на територіях природно-заповідного фонду сформулювала свій авторський концепт В.Яшкіна, котра стверджує, що необхідно максимальною мірою залучати кошти на відтворення біорізноманіття за рахунок європейських програм природоохоронного спрямування, що дасть змогу розвинути екологічну інфраструктуру і покращити надання екосистемних послуг та забезпечити зв'язок між заповідними територіями і відновленням деградованих екосистем, що позитивно вплине на пом'якшення змін клімату [183, с. 83]. Тобто необхідно максимальною мірою використати потенціал реалізації євроінтеграційних устремлінь України в частині гармонізації природоохоронного законодавства, що дасть змогу залучити кошти урядів європейських країн та кошти консолідованого бюджету ЄС у відтворення та примноження біорізноманіття в нашій країні.

В умовах дерегуляції управління природоохоронною діяльністю, активізації євроінтеграційних устремлінь та транскордонних ініціатив, на переконання С.Колонтай та В.Соколовської, створюються додаткові можливості для комерціалізації екосистемних послуг, котрі продукуються біогеоценозами земель природно-заповідного фонду. Подальша робота установ природно-заповідного фонду повинна спрямовуватись на залучення додаткових коштів

від розвитку господарської, рекреаційної та туристичної діяльності; налагодження міжнародної співпраці та транскордонного співробітництва; реалізації цільових грантових програм та залучення іноземних інвестицій [90, с. 117]. Якщо в частині урізноманітнення видів господарської діяльності існують об'єктивні обмеження, пов'язані з необхідністю дотримання вимог природоохоронного законодавства, то в частині рекреаційної та туристичної діяльності існують значно більші можливості стосовно введення додаткових потужностей і підвищення рівня комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами. Надання необхідних консультацій співробітникам установ природно-заповідного фонду щодо залучення грантів дасть змогу забезпечити реальну диверсифікацію фінансових потоків, які спрямовуються у природно-заповідну справу. Великий потенціал стосовно покращення фінансування територій природно-заповідного фонду у післявоєнний період міститься в налагодженні транскордонного співробітництва у регіонах, наближених до кордонів ЄС. Такі проекти стосуються відтворення та примноження біорізноманіття, а також збереження природної спадщини.

Враховуючи глобальні тренди фінансово-інвестиційного забезпечення природно-заповідної справи та виходячи з інституційних засад вітчизняного фінансування територій ПЗФ, базовими елементами фінансування територій ПЗФ виступають методи та форми фінансування природоохоронних територій, котрі отримують конкретизацію та деталізацію через набір інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності. Виходячи з інституційно-власнісних аспектів функціонування територій ПЗФ, можна стверджувати, що ключовим методом фінансування потреб цих територій виступає бюджетне фінансування (рис. 1.2).

Дослідження показали, що бюджетне фінансування передбачає використання коштів державного та місцевих бюджетів для фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природоохоронних територій. Внаслідок поглиблення інституційних трансформацій у сфері господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та примноження, збереження і відтворення

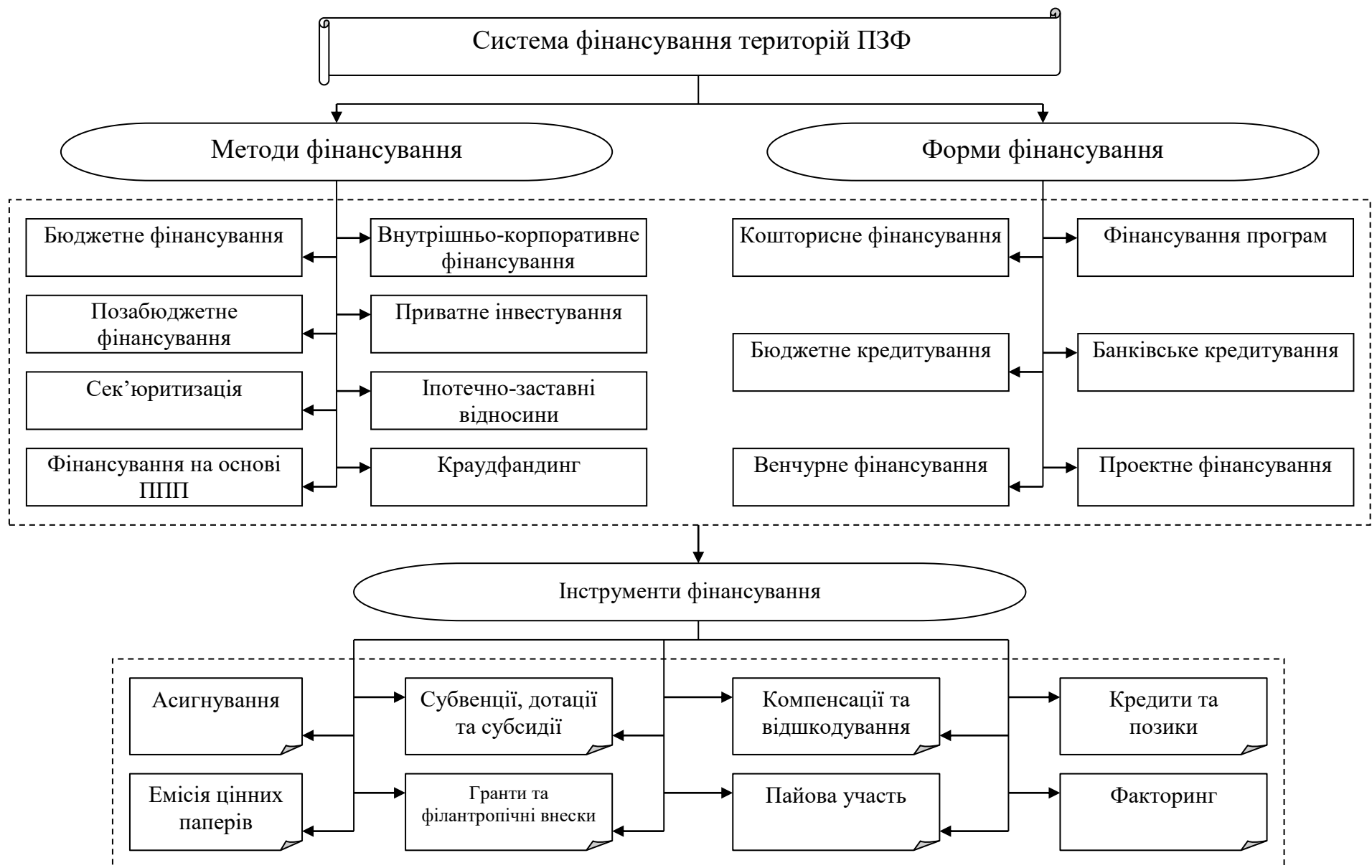

Рис. 1.2. Специфікація інституціоналізованих та потенційно можливих форм, методів та інструментів фінансування територій ПЗФ в Україні

Примітка. Розроблено автором

біорізноманіття створилися інституційні люфти для використання методів позабюджетного фінансування природно-заповідної справи через залучення коштів підприємницьких структур, громадських організацій та міжнародних фінансово-кредитних організацій.

В умовах урізноманітнення форм власності та форм користування на природно-ресурсні активи, зокрема природоохоронних територій, при створенні відповідних інституційних передумов, на переконання І.Чугунова, І.Бистрякова, Д.Клинового та В.Пилипіва та інших [4; 86; 125; 166], доцільно використати метод сек'юритизації для залучення коштів від розміщення цінних паперів, що дасть змогу забезпечити диверсифікацію джерел та методів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації та створення нових інфраструктурних об'єктів природоохоронних територій ПЗФ.

В умовах земельної дерегуляції та корпоратизації окремих сегментів природно-ресурсного сектору національного господарства створюються додаткові передумови для реалізації природоохоронних проєктів на основі угод публічно-приватного партнерства (ППП). Це повною мірою також стосується і природно-заповідної справи.

Високим рівнем практичної спрямованості та своєчасності щодо інструментально-методологічного забезпечення фінансування територій природно-заповідного фонду відзначається підхід Р.Махінько. Згідно даного підходу, в умовах низької інвестиційної спрямованості фінансово-інвестиційного забезпечення територій ПЗФ єдиним прийнятним інструментом для здійснення інвестицій є механізми PPP. Також основними інструментами фінансово-економічного механізму мають стати субсидіарні, фіскально-податкові механізми фінансової діяльності, контрактні, орендні та концесійні механізми публічно-приватного (державно-приватного) партнерства з управління об'єктами природно-заповідного фонду [103]. Водночас застосування такого роду інструментів потребує врегулювання законодавства, яке регламентує партнерські відносини стосовно користування та розпоряджання природно-ресурсними активами, що перебувають у державній та комунальній власності.

Важливим елементом системи фінансування територій природно-заповідного фонду в останні роки стало отримання коштів на основі урізноманітнення послуг, котрі надаються на платній основі. Розширення переліку видів діяльності, котрі суб'єкти природно-заповідної справи можуть надавати на платній основі, створює можливості для збільшення власних надходжень і відповідно нарощення внутрішньо-корпоративного фінансування. Входження України у глобальну та європейську природоохоронну архітектуру сформувало додаткові можливості для інституціоналізації приватного інвестування проєктів розширеного відтворення, збереження та примноження біорізноманіття на територіях ПЗФ. Приватне інвестування дасть змогу доповнити публічні фінансові ресурси, котрі спрямовуються у природно-заповідну сферу, коштами суб'єктів підприємницької діяльності і забезпечити нарощення інвестиційних вливань у розбудову мережі інфраструктурних об'єктів природоохоронної сфери. Якраз дефіцитність публічних фінансових ресурсів і мляве залучення приватного капіталу виступають основними детермінантами консервації високого рівня фізичного спрацювання об'єктів екологічної інфраструктури на територіях природно-заповідного фонду.

Поглиблення інституційних трансформацій у сфері природокористування, зокрема інституціоналізація ринку земель сільськогосподарського призначення та земельна дерегуляція створили можливості для реалізації угод розширення площі земель природоохоронного спрямування та їх інфраструктурного облаштування на основі іпотечно-заставних операцій, що дасть змогу залучити фінансові ресурси на ринку позикового капіталу. Характерною рисою диверсифікації джерел та методів фінансування потреб територій ПЗФ виступає інституціоналізація такого методу фінансового забезпечення реалізації природоохоронних проєктів як краудфандинг, який являє собою колективну співпрацю людей, що добровільно об'єднують свою кошти задля здійснення заходів з інфраструктурного приоблаштування територій ПЗФ та розбудови мережі інфраструктурних об'єктів на таких територіях.

Виходячи з того, що суб'єкти природно-заповідної справи, які є бюджетними установами, формою фінансування територій ПЗФ слід розглядати кошторисне фінансування, яке передбачає виділення державою бюджетних коштів відповідно до затверджених бюджетів та бюджетних розписів.

В умовах конвергенції вітчизняної системи ведення природно-заповідної справи з європейською важливого значення набуває розроблення національних та регіональних програм відтворення та примноження біорізноманіття на територіях ПЗФ. З огляду на це однією з форм фінансування територій ПЗФ варто розглядати фінансування програм відтворення біорізноманіття на різних таксономічних рівнях. Дане припущення підтверджує думка Л.Касперевич, яка вважає, що в умовах дефіцитності бюджетного фінансування та нерозвиненості інститутів приватного інвестування територій природно-заповідного фонду необхідним є відпрацювання сучасного інструментарію реалізації державних цільових програм. Зазвичай такі програми виконуються в один-три етапи, а термін їх реалізації може зайняти більше 10 років. Окрім бюджетних коштів, для фінансування цільових програм залучають кошти позабюджетних фондів, гранти та інші джерела [4]. З огляду на сказане, виникла необхідність у розробленні нових державних цільових програм розвитку природно-заповідної справи. Такі програми мають охоплювати вирішення комплексу завдань, пов'язаних з розбудовою мережі об'єктів екологічної інфраструктури з ідентифікацією джерел фінансування.

Розроблення державних цільових програм щодо відтворення та збереження природно-заповідного фонду може бути зумовлене необхідністю формування надійного джерела фінансування проєктів облаштування природоохоронних територій через розбудову мережі об'єктів екологічної інфраструктури. Створення такої мережі дасть можливість використати рекреаційну цінність та інші корисності природно-заповідних територій для активізації природно-ресурсного та природоохоронного підприємництва, що є вагомим чинником структурної перебудови сільської економіки та каталізатором зростання зайнятості та самозайнятості місцевого населення.

Розбудова мережі інфраструктурних об'єктів на територіях ПЗФ здійснюється на основі реалізації конкретних проєктів, тому формою фінансування територій ПЗФ слід розглядати проєктне фінансування. Урізноманітнення форм фінансування територій ПЗФ здійснюється через інституціоналізацію бюджетного кредитування. Бюджетне кредитування є видом кредитних відносин, що передбачає надання коштів з бюджету на поворотній основі, з дотриманням основних принципів кредитування – терміновості, платності та цільового використання.

Дослідження показали, що окремі території ПЗФ можуть виступати ареалом впровадження еко-стартапів, тому формою фінансування територій ПЗФ слід розглядати венчурне фінансування. Принципового значення в умовах перманентного дефіциту зелених інвестицій набуває інституціоналізація права суб'єктів природно-заповідної справи функціонувати на ринку позикового капіталу, що сформує передумови для активізації банківського кредитування природоохоронних проєктів.

Реальна імплементація та інституціоналізація перерахованих методів та форм фінансування територій ПЗФ потребує схвалення комплексу підзаконних актів, які забезпечать впровадження задекларованих у базових законодавчих актах методів, форм та джерел фінансово-інвестиційного забезпечення реалізації проєктів модернізації та реконструкції інфраструктури збереження, примноження та розширеного відтворення біорізноманіття.

В спектр сучасних методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду у післявоєнний період доцільно умонтувати систему заходів стосовно фінансово-інвестиційного забезпечення процесів розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури, які передбачають формування Фонду зелених інвестицій, який був би недоторканою статтею в державному бюджеті, співпрацював би з місцевими громадами, громадськими організаціями та займався фінансуванням проєктів на конкурсній основі. Наповнення даного фонду можна було б здійснювати завдяки так званому «зеленому податку», сплату якого було б покладено на екологічно шкідливі виробництва. Водночас для тих підприємств, які відстоюють ідеї захисту

довкілля і роблять реальні кроки зі зменшення шкідливого впливу на екологію, навпаки, слід увести «зелену податкову пільгу». Це стимулювало б вітчизняні підприємства до ініціативної реалізації екологічних інвестицій [124]. Враховуючи те, що Україна однозначно буде змушена збільшувати площі територій природно-заповідного фонду у відповідності з вимогами Європейського Союзу, вкрай необхідно у короткостроковому періоді забезпечувати створення додаткових надійних джерел публічного фінансування природоохоронних територій, зокрема через створення Фонду зелених інвестицій.

Інституціоналізація такого Фонду, з однієї сторони, забезпечить підвищений рівень концентрації публічних коштів за рахунок акумуляції «зеленого податку» у бюджетах різного таксономічного рівня, а з іншої – посилить мотивацію суб'єктів виробничо-господарської діяльності прискореними темпами оновлювати виробничу природоохоронну інфраструктуру. Кошти такого Фонду мають спрямовуватися на облаштування «нових» територій природно-заповідного фонду, в першу чергу, територій, котрі постраждали внаслідок збройної російської агресії (землі сільськогосподарського призначення та землі лісового фонду, де здійснювалися активні бойові дії і де відбулися руйнації ландшафтів та біогеоценозів; землі сільськогосподарського призначення та землі лісового фонду, котрі перебували під тимчасовою окупацією російських агресорів).

Важливою складовою формування сучасної системи інструментально-методологічного забезпечення фінансування територій природно-заповідного фонду у післявоєнний період має стати інституціоналізація сучасних інструментів капіталізації та комерціалізації природно-заповідних активів. Серед фінансових механізмів у цей період, на думку Р.Махінько, отримуватимуть поширення так звані дівестиційні (приватизаційні та квазіприватизаційні) інструменти, такі як роздержавлення власності та довгострокова і безстрокова оренда з правонаступництвом (емфітевзис) об'єктів природно-заповідного фонду. Серед дівестиційних інструментів публічно-приватного партнерства також, за європейською практикою, є

ефективними довгострокова оренда з одноразовою виплатою наперед орендної плати за весь період експлуатації об'єкта природно-заповідного фонду, довічна оренда, лізингові механізми квазіприватизації, за яких орендна плата за використання об'єкта партнерства на певний строк включатиме в себе й плату за наступну довгострокову або довічну передачу його користувачеві [103]. Використання різноманітних моделей публічно-приватного партнерства щодо передачі прав користування природно-заповідними активами дасть змогу зобов'язати тимчасових користувачів крім дотримання вимог природоохоронного законодавства ще й здійснювати інфраструктурні поліпшення, зокрема через розбудову мережі об'єктів екологічної інфраструктури для збереження, відтворення та примноження біорізноманіття, а також покращення протипожежної ситуації.

В спектрі наявних підходів щодо підбору інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду вирізняється також підхід М.Хвесика та І.Бистрякова. Згідно їх підходу, фінансові інструменти формуються із контрактних і партнерських зобов'язань стосовно участі природних ресурсів у реалізації різноманітних проєктів сталого розвитку територій, які фіксують фінансові відносини між територіальними суб'єктами, а також з іншими економічними суб'єктами. До них віднесено: а) контрактні інструменти – інвестиційні (цінні папери), кредитні (договори про кредитування, векселі та ін.), депозитні (депозитні договори, депозитні й зберігальні сертифікати), платіжні (чеки, акредитиви тощо), страхові (страхові договори, поліси) та ін.; б) партнерські інструменти – інвестиційні проєкти, концесійні угоди, різні форми публічно-приватного партнерства [159, с. 41]. Водночас слід зазначити, що концесійні угоди виступають формою державно-приватного партнерства. Тим більше, що надто проблематичною є інституціоналізація концесійних угод в частині користування територіями природно-заповідного фонду.

Методи та форми фінансування територій ПЗФ отримують свою конкретизацію в інструментах фінансування такого роду територій. Такими інструментами виступають: 1) асигнування (виділені кошти з централізованих та децентралізованих джерел на потреби суб'єктів природно-заповідної

справи); 2) емісія цінних паперів (випуск «зелених» облігацій місцевої позики та емісія акцій при сек'юритизації природно-ресурсних активів); 3) субвенції, дотації та субсидії (пряма та непряма бюджетна підтримка розвитку природно-заповідних територій); 4) гранти та філантропічні внески (грошові потоки у розвиток природно-заповідної справи на безповоротній основі); 5) компенсації та відшкодування (бюджетні виплати суб'єктам природокористування, котрі понесли збитки та втрати внаслідок переведення земель у статус природоохоронних територій); 6) пайова участь (одноразовий внесок суб'єктів природно-заповідної справи або інвесторів у розбудову мережі інфраструктурних об'єктів природоохоронної діяльності); 7) кредити та позики (кошти, акумульовані суб'єктами природно-заповідної справи на ринку позикового капіталу); 8) факторинг (переуступка дебіторської заборгованості).

В умовах військового часу та післявоєнного відновлення національної економіки, а також в умовах поглиблення децентралізації влади актуалізується доцільність використання такого інструменту фінансування територій ПЗФ як субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення природоохоронних заходів на об'єктах комунальної власності. Нарощення банку комунальних земель внаслідок земельної дерегуляції створює додаткові можливості для розширення масштабів природоохоронної діяльності на муніципальному рівні, що водночас і передбачає збільшення обсягів фінансування розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Інституційною передумовою надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення природоохоронних заходів на об'єктах комунальної власності виступає Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2019 р. №228 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення природоохоронних заходів на об'єктах комунальної власності» [133]. Такі субвенції реально залучити також у природно-заповідну справу, оскільки згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 р. №1147 «Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів» [132],

складовою природоохоронних заходів виступає збереження природно-заповідного фонду.

1.3 Глобальні, євроінтеграційні, децентралізаційні та воєнні детермінанти трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду

В останні роки у глобальному масштабі сформувалася нова природоохоронна архітектоніка, котра охоплює комплекс норм та регламентів, що детермінують процеси удосконалення системи управління природно-заповідними територіями. Такі глобальні тренди також вимагають модернізації національної моделі організації природно-заповідної справи в Україні. Більше того, євроінтеграційний вектор розвитку України, інституційну основу котрого становить Угода про асоціацію з ЄС, потребує перегляду пріоритетів державної політики щодо утримання територій природно-заповідного фонду, зокрема в частині диверсифікації джерел, методів та способів їх фінансування.

Прикметною рисою євроінтеграційного вектору розвитку природоохоронної сфери України виступає необхідність виконання вимог ЄС щодо збільшення площі територій природно-заповідного фонду, що потребує перегляду пріоритетів фінансово-інвестиційного забезпечення. Особливо важливим є посилення інвестиційної спрямованості фінансування територій природно-заповідного фонду, оскільки додаткові площі природоохоронних територій однозначно потребують оновлення, модернізації та реконструкції мережі об'єктів екологічної інфраструктури. Така інфраструктура має охоплювати комплекс споруд, будівель та інших об'єктів екологічного призначення, що, з однієї сторони, дасть змогу упорядковувати природно-заповідні території, а з іншої – упереджувати прояви природно-руйнівних та еколого-деструктивних процесів, що негативним чином вплинуть на динаміку відтворення та примноження біорізноманіття.

Особливою гостротою відзначається врахування воєнних детермінантів, котрі вимагають інституціоналізації додаткових територій природно-заповідного фонду задля створення територіального базису відтворення порушених внаслідок воєнних дій природних біогеоценозів. Виходячи з надмірного еколого-деструктивного та природо-руйнівного впливу воєнних дій на біорізноманіття, виклики воєнного часу, за твердженням О.Лахматової, мають виступати поряд з євроінтеграційними та децентралізаційними викликами базовим детермінантом вибору джерел та методів фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення біорізноманіття, оскільки відтворення та примноження біорізноманіття – це необхідна просторово-ресурсна база нарощення масштабів екосистемних послуг, що продукуються біогеоценозами, а відтак додаткові можливості для реабілітації постраждалих внаслідок воєнних дій громадян за рахунок рекреаційного освоєння місцевого природно-ресурсного потенціалу [98, с. 100]. Тобто на територіях природно-заповідного фонду сформувалися сприятливі передумови для розбудови рекреаційної інфраструктури, що у підсумку дозволить створити умови для психологічної та фізичної реабілітації громадян, котрі постраждали внаслідок дій російських агресорів. Відтак одним з викликів трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду має стати інституціоналізація джерел та методів фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови оздоровчої та туристичної інфраструктури для психологічного та фізичного відновлення постраждалих внаслідок війни українських громадян.

Водночас надмірна звуженість джерел фінансового забезпечення проєктів збереження та примноження біорізноманіття не дає можливості задіяти додаткові фінансові ресурси для облаштування земель природно-заповідного фонду. Вирішення даної проблеми напряду залежить від комплексу інституційних поліпшень, необхідних для урізноманітнення форм та методів нарощення фінансових вливань у розширене відтворення потенціалу територій природно-заповідного фонду. Поглиблення децентралізації в останні роки також створило сприятливе підґрунтя для урізноманітнення методів фінансування проєктів розбудови екологічної інфраструктури на

природоохоронних територіях. Саме децентралізація сформувала передумови для зміни співвідношення у публічному фінансуванні територій природно-заповідного фонду між державним та місцевими бюджетами.

У працях українських вчених в останні роки активно піднімається проблема врахування глобальних, євроінтеграційних, воєнних та децентралізаційних детермінантів трансформації системи організації та фінансування територій природно-заповідного фонду. На переконання М.Хвесика та І.Бистрякова, посилення глобальної економічної відкритості, входження в європейську спільноту, з одного боку, та формування в Україні перспектив постіндустріального суспільства, пов'язаних із ідеєю забезпечення самоорганізації територіального розвитку, – з другого, потребує зміни парадигми управління природними ресурсами [159, с. 30]. Таке бачення повною мірою має стосуватися і управління територіями природно-заповідного фонду як основним ареалом розширеного відтворення біорізноманіття. Зокрема, входження у європейську спільноту управління природоохоронними територіями прямо корелює з пріоритетами диверсифікації джерел, форм та методів фінансування процесів розбудови природоохоронної інфраструктури, в першу чергу суб'єктів природно-заповідної справи. За таких умов створюється можливість урізноманітнення джерел фінансування територій природно-заповідного фонду як за рахунок залучення коштів глобальних екологічних фондів, так і за рахунок покращення самофінансування потреб природно-заповідної справи.

Важливого значення, на думку А.Карпука та Ю.Несторяка, набуває також впровадження перевірених європейською практикою систем господарювання на природно-заповідних територіях, що дозволить підвищувати рівень капіталізації природоохоронної діяльності та генерованих природними комплексами екосистемних послуг і нарощувати інвестиційний потенціал відтворення та збереження біорізноманіття [79, с. 35].

Поглиблення децентралізації влади та завершення процесу укрупнення територіальних громад відкрило перед місцевим самоврядуванням додаткові можливості стосовно збереження та примноження біорізноманіття та

середовища існування. Більше того, великі площі таких земель внаслідок ренатуралізаційних процесів піддалися самозалісненню та заболоченню, що сформувало додатковий резервуар для примноження біорізноманіття і середовища існування і створення умов для розвитку рекреаційно-туристичної індустрії, а це важлива складова територіального комплексоутворення з огляду на виклики воєнного часу [98].

Виходячи з твердження М.Хвесика та О.Сакаль про те, що глобальні природоохоронні конвенції розглядають ефективне збереження біорізноманіття обов'язковим не лише для національних урядів, але і для регіональних та місцевих органів влади [162, с. 35], необхідно у короткостроковій перспективі сформувати інституційне підґрунтя для нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення біорізноманіття на рівні територіальних громад базового рівня з використанням тих вигод, котрі сформувалися у зв'язку з поглибленням децентралізації влади та укрупненням територіальних громад.

Більше того, у зв'язку з імплементацією Україною комплексу природоохоронних та природно-ресурсних директив Європейського Союзу проблема фінансування проєктів відтворення та примноження біорізноманіття набуває особливої актуальності, що знайшло відображення у працях вітчизняних вчених. Увага акцентується як на загальних проблемах фінансового забезпечення відтворення біорізноманіття, так і на проблемі диверсифікації джерел та методів інвестування проєктів нарощення потенціалу флористичної та фауністичної складових біорізноманіття. Зокрема, А.Карпук та Ю.Несторяк переконані, що велика кількість техногенних та антропогенних впливів на біорізноманіття вимагає значних фінансових асигнувань для упередження деструктивного та природо-руйнівного впливу. Тому в останній час як на рівні держави, так і на рівні регіонів і територіальних громад базового рівня визріла необхідність розробки сучасного інструментарію фінансово-інвестиційного забезпечення збереження та відтворення біорізноманіття [79, с. 29]. Більше того, поглиблення процесів децентралізації влади та завершення процесів укрупнення територіальних громад створили додаткові ресурсні

можливості для програмування процесів фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення біорізноманіття саме на рівні територіальних громад базового рівня, що дасть також можливість гармонізувати пріоритети фінансування біорізноманіття з пріоритетами соціально-економічного піднесення територіальних утворень в частині господарського освоєння місцевого природно-ресурсного потенціалу для потреб природо-експлуатуючого сектора.

Збереження біорізноманіття і середовища існування виступає одним з основних пріоритетів охорони навколишнього середовища і безпосередньо впливає на життєдіяльність населення та просторово-територіальні умови природо-експлуатаційної діяльності. Збереження та примноження біорізноманіття в умовах формування нової глобальної конструкції боротьби з кліматичними змінами та загострення природно-ресурсних обмежень виступає вагомим чинником соціально-економічного піднесення територіальних утворень, в першу чергу сільських територій [98].

Першим кроком у дорожній карті створення сучасного інституційного підґрунтя інвестування відтворення, збереження та примноження біорізноманіття має стати розробка програмного документу на найвищому представницькому рівні, де необхідно визначити пріоритети відтворення біорізноманіття з ідентифікацією механізмів та методів їх фінансово-інвестиційного забезпечення. Другим кроком програмування формування сучасного підґрунтя інвестування збереження біорізноманіття має стати розроблення регіональних та місцевих програм модернізації мережі об'єктів інфраструктури користування елементами біорізноманіття з врахуванням викликів глобальної архітектоніки боротьби з кліматичними змінами[99]. Квінтесенцією програмування відтворення та примноження біорізноманіття на місцевому рівні має виступити інституціоналізація додаткових територій природно-заповідного фонду місцевого значення.

Вирішального значення в частині формування національної моделі фінансування територій ПЗФ в умовах євроінтеграційних устремлінь України набуває імплементація передового європейського досвіду фінансово-

інвестиційного забезпечення розвитку природно-заповідної справи. Незважаючи на те, що основним джерелом фінансування потреб природно-заповідного фонду в ЄС виступають кошти публічних бюджетів, у європейських країнах спостерігається використання широкого спектра джерел фінансування природоохоронних територій.

Урізноманітнення джерел, методів та інструментів фінансування територій в ЄС відбулася у зв'язку з тим, що для цього протягом останніх десятиліть сформувалися сприятливі передумови. Зокрема, спостерігалось масштабування змішаного фінансування, тобто було інституціоналізовано форми фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності, котрі передбачають доповнення коштів державного і місцевих бюджетів приватними інвестиціями. Внаслідок трансформації глобальної та європейської архітектури боротьби з негативними кліматичними змінами уможливилось використання інноваційних інструментів фінансування проєктів модернізації природоохоронної інфраструктури, зокрема територій природно-заповідного фонду, таких як зелене інвестування, емісія муніципальних боргових зобов'язань природоохоронного спрямування (рис. 1.3).

Також сформувалися інституційні засади для укладення соціального договору між державним рівнем управління природоохоронною діяльністю, місцевими громадами та приватним бізнесом, зокрема через реалізацію угод публічно-приватного партнерства (ППП). Такі угоди створили інституційні люфти для вливань приватного капіталу у проєкти природооблаштування територій ПЗФ і відповідно комерціалізації екосистемних послуг, котрі продукуються природними біогеоценозами таких територій.

Дослідження показали, що прикметною рисою набору передумов трансформації системи фінансування територій ПЗФ в країнах ЄС виступає розширення повноважень місцевих громад в частині розширення площі земель ПЗФ і диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення розширеного відтворення, збереження та примноження біорізноманіття.

Рис. 1.3. Інструментально-методологічне забезпечення системи фінансування територій ПЗФ в Європейському Союзі

Примітка. Розроблено автором

Водночас проривні позитивні інституційні зрушення в частині розширення повноважень органів місцевого самоврядування щодо фінансування територій ПЗФ доповнюються інституціоналізацією фіскальних та кредитних стимулів, котрі на порядки підвищують заінтересованість місцевих громад фінансувати проєктиприродооблаштування природно-заповідних територій. Такого роду стимули також забезпечують переорієнтацією екологічних інвестицій на проєкти рециркуляції та відновлення, що дає можливість максимальною мірою використати ресурсні цінності та корисні властивості природно-ресурсних активів природоохоронних територій.

Означені передумови сформували інституційне підґрунтя для диверсифікації джерел, форм та інститутів фінансування. Така диверсифікація передбачала здійснення комплексу інституційних трансформацій як на наднаціональному рівні (рівень ЄС), так і на національному рівні (рівень окремих країн). Інституційні трансформації на рівні ЄС сприяли тому, що Європейський аграрний фонд розвитку сільських районів також розпочав фінансування проєктів розширеного відтворення та примноження біорізноманіття на територіях ПЗФ. Мотивацією фінансування даним фондом такого роду проєктів стало те, що саме сільські території виступають ареалом концентрації об'єктів природно-заповідної справи і підвищення рівня комерціалізації використання природоохоронних об'єктів є вагомим детермінантом соціально-економічного піднесення сільської поселенської мережі. У даному контексті важливого значення набуває формування екологічно орієнтованих агроєкосистем, що потребує застосування фінансових стимулів для фермерів і землевласників, які використовують екологічно чисті методи ведення сільського господарства в природоохоронних зонах. Це допомагає підтримувати сільськогосподарську діяльність, одночасно зберігаючи біорізноманіття.

На відміну від національного рівня на наднаціональному рівні в ЄС було здійснено інституційні трансформації для умонтування в спектр пріоритетів фінансування Європейських структурних та інвестиційних фондів об'єктів

природно-заповідної справи, що, з однієї сторони, сприяло нарощенню асиміляційної місткості територій ПЗФ, а з іншої, – забезпечило вищий рівень продукування екосистемних послуг природними біогеоценозами. Також саме на наднаціональному рівні було сформовано інституційну платформу для входження Фондів та програм ЄС, зокрема Програми LIFE, в орбіту реалізації проєктів екологічного спрямування, котрі передбачені Глобальними цілями сталого розвитку, Новою кліматичною угодою, природоохоронними директивами ЄС. Програма LIFE – це інструмент ЄС для фінансування проєктів охорони навколишнього природного середовища та проєктів боротьби з негативними змінами клімату. Вона надає фінансову підтримку природоохоронним проєктам, включаючи управління природоохоронними територіями, а також розбудову екологічної інфраструктури природно-заповідного фонду.

Характерною рисою архітекτονіки фінансування природоохоронної діяльності в ЄС стала імплементація інституційних новацій, задекларованих на наднаціональному рівні, у інституційне середовище країн-членів Європейського Союзу. У 2023 році найбільшу питому вагу в структурі видатків на фінансування природоохоронних територій у ЄС займають публічні бюджети: бюджети місцевого самоврядування (38,4%), національні бюджети (11,8%), регіональні бюджети (10,4%). Порівняно з українською практикою високою у структурі фінансування природоохоронних територій країн ЄС займають корпоративні інвестиції та приватні капіталовкладення (рис. 1.4). На національному рівні визначаються пріоритети видатків публічних бюджетів (державних, регіональних та місцевих) на фінансування інвестицій та поточних витрат природоохоронного спрямування. В окремих країнах ЄС диференціюються форми поєднання державних, комунальних та приватних коштів через реалізацію угод публічно-приватного партнерства. Такі форми забезпечують прийнятний рівень привабливості для вливань приватного капіталу у проєкти природоохоронного спрямування через різноманітні форми партнерських відносин з органами публічної влади.

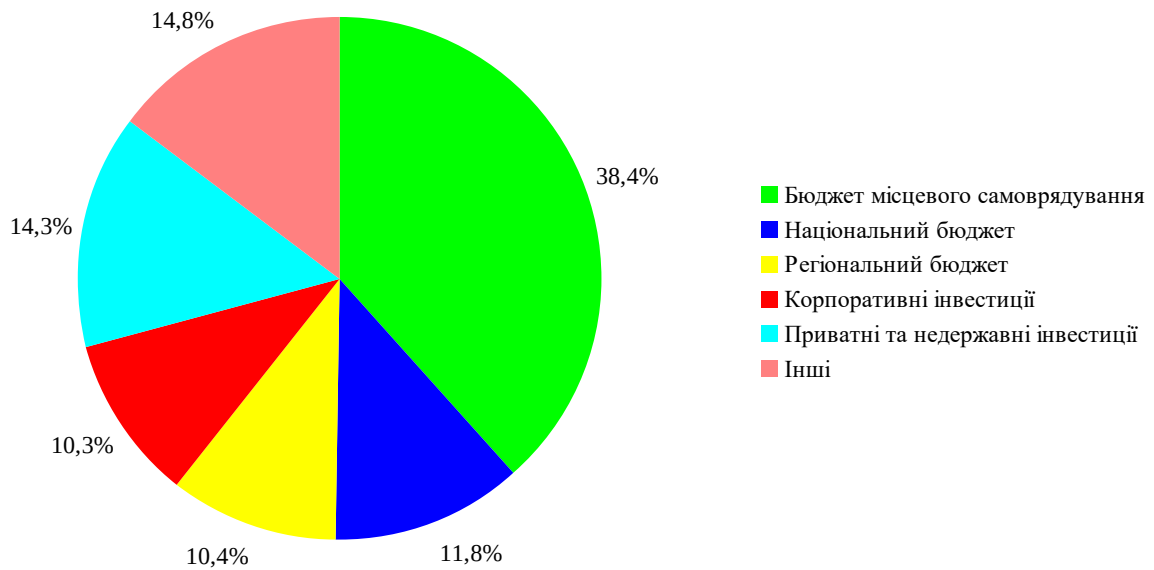

Рис. 1.4. Джерела фінансування природоохоронних територій в ЄС у 2023 році*

*розраховано за даними Eurostat <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Протягом останніх років у європейських країнах набула поширення така форма фінансування потреб територій ПЗФ як корпоративне спонсорство. Окремі корпорації здійснюють фінансування природоохоронних проєктів у межах своїх ініціатив корпоративної соціальної відповідальності, що дає можливість зорієнтувати приватний капітал на довгострокові програми покращення якості довкілля із підвищеним рівнем соціальної та екологічної вагомості. У європейських країнах також сформовано інституційні підвалини для повноцінної участі у фінансуванні об'єктів природно-заповідної справи неурядових екологічних організацій, зокрема філантропічних організацій та благодійних фондів, що створює умови для нарощення рівня концентрації інвестиційного потенціалу у природоохоронній сфері. Також філантропічні організації та благодійні фонди активно реалізують грантові програми, що дозволяє урізноманітнювати джерела фінансування природоохоронної діяльності на різних таксономічних рівнях. Завдяки активній грантовій

діяльності суб'єкти природно-заповідної справи забезпечили подолання інвестиційного дефіциту.

У ЄС в спектрі джерел, форм та інститутів фінансування природоохоронної діяльності актуальним залишається використання такого інструментарію гуртового фінансування як краудфандинг. Таке фінансування передбачає об'єднання широкого кола зацікавлених осіб у даному випадку стосовно вирішення актуальних проблем збереження, примноження та розширеного відтворення біорізноманіття. Краудфандинг є методом фінансування територій природно-заповідного фонду, який може бути імplementований в українську практику фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природно-заповідної справи вже у короткостроковій перспективі.

Дослідження показують, що перераховані інституційні новації стосовно диверсифікації джерел, форм та методів фінансування територій ПЗФ на наднаціональному та національному рівнях в ЄС дають можливість охоплювати широкий спектр пріоритетів покращення якості довкілля з врахуванням базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій та директив. Водночас такі пріоритети покращення якості довкілля безпосередньо пов'язані з фінансово-інвестиційним забезпеченням розбудови інфраструктури природно-заповідної справи.

Треба також враховувати факт того, що в спектрі пріоритетів фінансування територій ПЗФ ключового значення набуває реалізація низьковуглецевих проєктів. Такі проєкти передбачають фінансування природоохоронних проєктів, пов'язаних із застосуванням ґрунтозахисних систем землеробства, зокрема безплужного обробітку ґрунту, використанням технологій мульчування, застосуванням різноманітних видів біопалива. Внаслідок техногенного та антропогенного впливу значного деструктивного впливу зазнали екосистеми, в тому числі екосистеми природоохоронних територій. Тому підтримка таких екосистем через природооблаштувальні (агролісомеліоративні, гідротехнічні, гідромеліоративні та фітомеліоративні заходи) поліпшення входить в спектр пріоритетів фінансування об'єктів

природно-заповідної справи. Такі поліпшення також сприятимуть нарощенню потенціалу екосистемних послуг природних біогеоценозів, які концентруються на територіях ПЗФ, тобто покращення ґрунтоохоронної, середовищеохоронної, водорегулюючої, киснепродукуючої та вуглецеводепонуючої функцій таких біогеоценозів. Екосистемні послуги за відповідного рівня їх комерціалізації можуть забезпечити принципово вищий рівень самофінансування суб'єктів природно-заповідної справи.

Аналіз практики фінансування територій природно-заповідного фонду в ЄС показав, що одним з пріоритетів фінансово-інвестиційного забезпечення природно-заповідних територій виступає активізація процесів заліснення через застосування спектра податкових, кредитних та компенсаційних преференцій для фермерів та домогосподарств. В умовах урбанізації та прискорення процесів індустріалізації в контексті примноження потенціалу біорізноманіття важливе значення відіграє фінансування ініціатив корпоративної соціальної відповідальності в частині покращення якості довкілля, озеленення територій та усунення наслідків еколого-деструктивного та природо-руйнівного впливу господарського комплексу на природні біогеоценози. Важливим пріоритетом диверсифікації джерел, форм та інститутів фінансування територій ПЗФ виступає розбудова інфраструктури природно-заповідних територій та системи моніторингу зрушень у структурі біорізноманіття. Складовою фінансування територій ПЗФ є оплата праці співробітників парків, заповідників та інших категорій суб'єктів природно-заповідної справи, які безпосередньо забезпечують відтворення, збереження та примноження біорізноманіття.

Програмуючи систему фінансування територій природно-заповідного фонду України на основі імплементації передового європейського досвіду слід виходити з того, що підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС актуалізувало проблему гармонізації європейських та національних стандартів фінансування територій ПЗФ. Ключова вимога ЄС щодо розширення площі територій ПЗФ водночас потребує імплементації передових практик фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації інфраструктури природно-заповідної справи. Характерною рисою фінансування територій ПЗФ в ЄС виступає

ключова роль публічних бюджетів у фінансово-інвестиційному забезпеченні природоохоронної діяльності і водночас широкий спектр позабюджетних джерел фінансування капітальних інвестицій та поточних витрат природоохоронного спрямування. В Україні основними джерелами фінансування територій ПЗФ є кошти державного і місцевого бюджетів, а також власні кошти суб'єктів природоохоронної діяльності, але в латентному стані перебуває система приватного інвестування процесів розширеного відтворення, збереження та примноження біорізноманіття. У короткостроковій перспективі вагомого значення набуває імплементація у вітчизняну практику фінансування територій ПЗФ передового європейського досвіду, особливо в частині залучення іноземних інвесторів та приватних підприємницьких структур-резидентів до фінансування процесів розбудови об'єктів природно-заповідної справи. У післявоєнний період одним з джерел фінансування територій природно-заповідного фонду України виступлять кошти міжнародної фінансової та технічної допомоги.

Також дослідження показали, що саме імплементація передового європейського досвіду фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови об'єктів природно-заповідної справи виступає необхідною інституційною передумовою формування в Україні сучасної системи фінансування територій ПЗФ. Доцільність розширення спектра джерел фінансування територій ПЗФ впливає з необхідності збільшення площі територій з природоохоронним статусом як того вимагає ЄС. Водночас вирішення даної проблеми потребує здійснення комплексу інституційних змін стосовно налагодження взаємодії між органами публічної влади та приватним бізнесом, а також залучення до фінансування потреб природоохоронних територій громадського сектора. Найкращою мірою така взаємодія буде забезпечена через реалізацію угод публічно-приватного партнерства.

В частині ідентифікації глобальних та євроінтеграційних детермінантів ключового значення набуває трансформація системи фінансування територій ПЗФ на основі екзогенної та ендогенної детермінації цих територій (рис. 1.5). Масштабні зрушення в глобальній природоохоронній архітектоніці, котрі

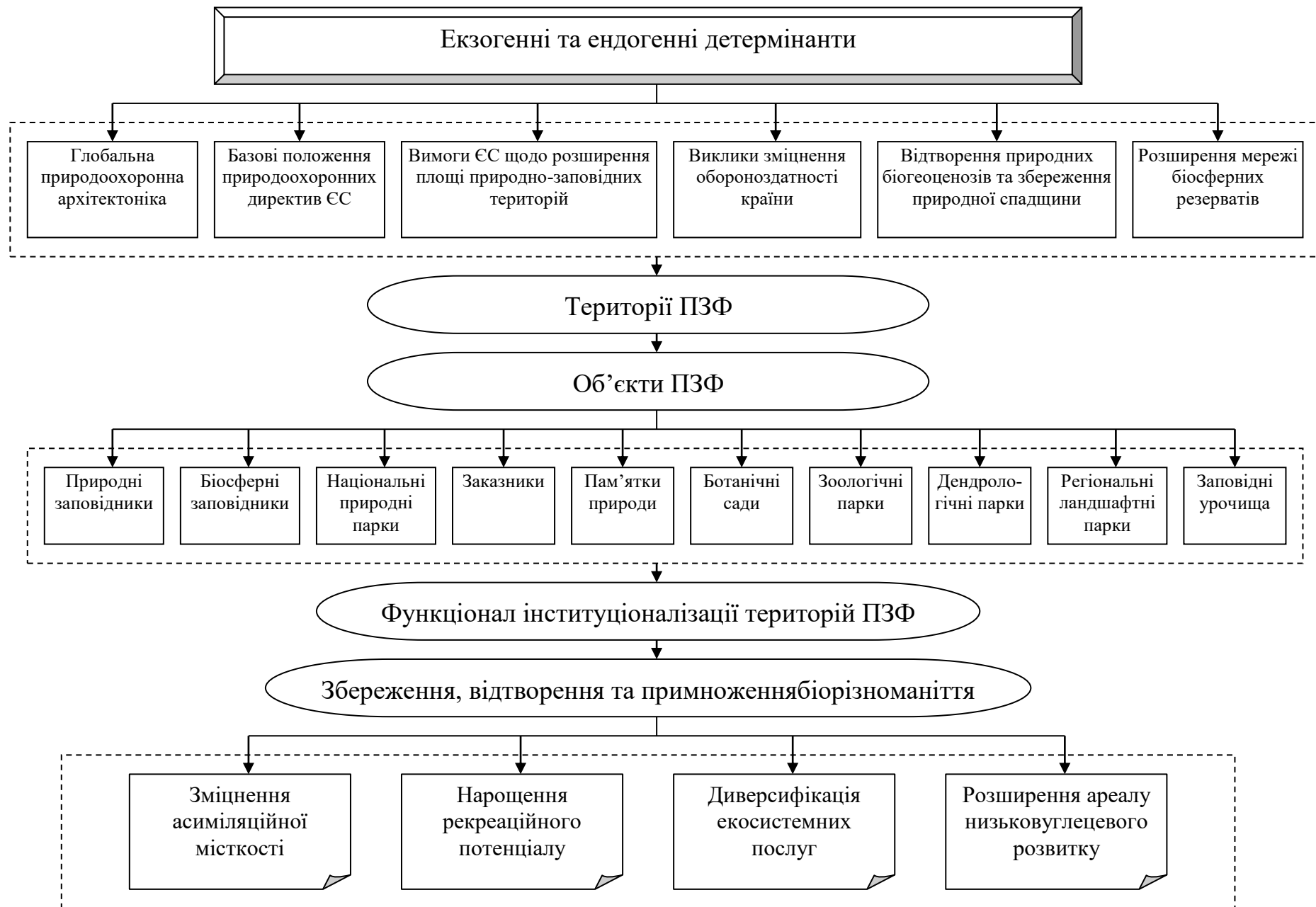

Рис. 1.5. Екзогенно-ендогенна детермінація територій ПЗФ в Україні

Примітка. Розроблено автором

відбулися в останні роки визначають інституційні засади залучення різноманітних джерел фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи. Повторний вихід найпотужнішої економіки світу (економіка США) з Паризької кліматичної угоди прямо та опосередковано вплине на планетарну та національні системи фінансово-інвестиційного забезпечення територій ПЗФ [46]. Цей фактор виступає рушієм чергового переформатування глобальних «зелених» фінансів. Більше того, Паризька кліматична угода є ключовим документом в планетарній системі боротьби з глобальним потеплінням.

Екзогенним детермінантом інституціоналізації додаткових територій ПЗФ виступають також базові положення природоохоронних директив ЄС, котрі накладають додаткові зобов'язання на постійних та тимчасових природокористувачів і вимагають внесення техніко-технологічних змін у виробничий процес, особливо при переробці первинної природної сировини. Україна буде зобов'язана також розширювати площі територій ПЗФ за рахунок малопродуктивних угідь та неугідь, а також земель, котрі постраждали внаслідок активних бойових дій і потребують застосування технологій екологічного реінжинірингу. Розглядається також можливість ренатуралізації прикордонних з російськими агресорами та їх білоруськими поплічниками територій через відновлення водно-болотних угідь, що дасть змогу сформувати природні фортифікаційні споруди і створити додатковий бар'єр для ворожих сил. Даний детермінант інституціоналізації додаткових територій ПЗФ варто розглядати як виклик зміцнення обороноздатності країни.

Вагомим детермінантом інституціоналізації додаткових територій ПЗФ виступає необхідність активізації проєктів відтворення природних біогеоценозів та збереження природної спадщини, а також розширення мережі біосферних резерватів. Водночас перераховані детермінанти мають диференціюватися виходячи з категорії об'єктів ПЗФ, які відзначаються різним рівнем захисності та таксономічної підпорядкованості.

Така неоднорідність різноманітних об'єктів ПЗФ визначає загальний функціонал інституціоналізації територій ПЗФ – збереження, відтворення та примноження біорізноманіття (зміцнення асиміляційної місткості, нарощення

рекреаційного потенціалу, диверсифікація екосистемних послуг, розширення ареалу низьковуглецевого розвитку).

Висновки до Розділу 1

1. Обґрунтовано, що в умовах євроінтеграційного вектору розвитку національного господарства та поглиблення децентралізації виникає необхідність у розширенні площі територій природно-заповідного фонду (ПЗФ), що потребує нарощення обсягів фінансування мережі об'єктів екологічної інфраструктури на даній категорії земель. На даний момент спостерігається надмірно звужений спектр джерел, форм та методів фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронних територій, оскільки мляво впроваджуються інституційні новації, котрі передбачають диверсифікацію джерел фінансування поточних витрат та капітальних інвестицій в розбудову мережі об'єктів екологічної інфраструктури у відповідності з передовою іноземною практикою та кращими світовими лекалами інвестування природоохоронних проєктів.

2. Виявлено, що виходячи з того, що Україна вимушена збільшувати площу територій природно-заповідного фонду згідно вимог ЄС, а бюджетні можливості фінансувати утримання та обслуговування цих територій є обмеженими у зв'язку з російським збройним вторгненням, необхідно формувати інституційне підґрунтя для диверсифікації інструментів та методів фінансово-інвестиційного забезпечення процесів збереження, відтворення та примноження біорізноманіття.

3. Доведено, що система фінансування територій ПЗФ в умовах глобальних, євроінтеграційних та воєнних викликів має базуватися на комплексі принципів, котрі охоплюватимуть базові, системні та функціональні принципи. Базовими принципами виступають такі принципи: екосистемної цілісності, нарощення асиміляційної місткості, невиснажливості, зміцнення обороноздатності, боротьби з бідністю та інклюзивності. До переліку

системних принципів відносяться принципи: емерджентності, конвергенції, адаптованості до вимог природоохоронних конвенцій, отримання глобальних вигод, градуалізму, партнерства. Функціональними принципами є такі принципи: субсидіарності, диверсифікації, еквівалентності, диференціації, самоокупності, релевантності та платності.

4. Встановлено, що основними елементами системи фінансування територій ПЗФ виступають методи, форми та інструменти фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, примноження та збереження біорізноманіття на такій категорії земель. Основними методами фінансування територій ПЗФ є: бюджетне фінансування, позабюджетне фінансування, сек'юритизація, фінансування на основі реалізації угод публічно-приватного партнерства, внутрішньо-корпоративне фінансування, приватне інвестування, іпотечно-заставні відносини, краудфандинг. Формами фінансування територій ПЗФ виступають: кошторисне фінансування, бюджетне кредитування, венчурне фінансування, фінансування програм, банківське кредитування, проєктне фінансування. До спектра інструментів фінансування територій ПЗФ відносяться такі інструменти: асигнування, субвенції, дотації, субсидії, компенсації і відшкодування, кредити та позики, емісія цінних паперів, гранти та філантропічні внески, пайова участь, факторинг.

5. Обґрунтовано, що базовою інституційною та методологічною передумовами формування сучасної системи фінансування територій ПЗФ виступає імплементація у вітчизняну практику фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності кращих європейських лекал фінансування природно-заповідної справи. В основі системи фінансування територій ПЗФ в ЄС лежить комплекс передумов, зокрема масштабування змішаного фінансування, впровадження інноваційних фінансових інструментів, соціальний договір, розширення можливостей місцевих громад, інституціоналізація стимулів, переорієнтація фінансування на рециркуляцію та відновлення.

6. Дослідження показали, що в ЄС відбулася інституціоналізація джерел, форм та інститутів фінансування територій ПЗФ як на

наднаціональному, так і на національному рівні. Зокрема, на наднаціональному рівні інституціоналізовано Європейський аграрний фонд розвитку сільських районів, Європейські структурні та інвестиційні фонди, Фонди та програми ЄС, зокрема Програма LIFE. На національному рівні інституціоналізовано такі інститути, методи та джерела фінансування територій ПЗФ як публічні бюджети; державні, комунальні та приватні кошти в межах реалізації угод публічно-приватного партнерства; корпоративне спонсорство; кошти філантропічних організацій та благодійних фондів, краудфандинг.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ В УКРАЇНІ

2.1 Інституційні засади функціонування системи фінансування територій природно-заповідного фонду на загальнонаціональному та місцевому рівнях

Формування інституційних засад функціонування системи фінансування територій природно-заповідного фонду виступає необхідною умовою становлення сучасного сегменту природно-заповідної справи як ключового елементу охорони навколишнього природного середовища в Україні. В останнє десятиліття у зв'язку з остаточним вибором Україною євроінтеграційного вектору розвитку та у зв'язку з воєнними та післявоєнними викликами виникає необхідність у формуванні сучасного інституційного підґрунтя розвитку територій природно-заповідного фонду, котре забезпечить конвергенцію європейської та національної моделі ведення природно-заповідної справи, створить умови для диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації інфраструктури природно-заповідних територій, сформує фінансово-інвестиційний інструментарій відновлення природних біогеоценозів, порушених внаслідок воєнних дій.

Необхідність трансформації інституційного підґрунтя організації та фінансування суб'єктів природно-заповідної справи впливає з того, що у більшості установ ПЗФ має місце низький рівень матеріально-технічного забезпечення, відсутнє відповідне обладнання для проведення науково-дослідних робіт, відсутня налагоджена рекреаційна інфраструктура, недостатня кількість та низький рівень кадрової підготовки працівників, які займаються науковою рекреаційною та еколого-освітньою діяльністю [120, с. 436]. Високий рівень спрацювання основних природоохоронних фондів та нерозвинена інфраструктура рекреаційної діяльності природно-заповідних територій не дозволяють активувати внутрішні резерви стосовно диверсифікації джерел

фінансово-інвестиційного забезпечення та імплементувати передовий іноземний досвід монетизації природоохоронної діяльності.

Доцільність удосконалення інституційних засад формування механізмів фінансування територій природно-заповідного фонду України впливає з твердження академіка НААН України О.Дребот про те, що утримання природоохоронних об'єктів потребує достатнього державного фінансування. На її думку, чимало грошей витрачається на розробку проєктів організації території, оплату праці, працівників, технічне обслуговування тощо [59, с. 205]. Вчена акцентує увагу на тому, що державне фінансування є ключовим елементом фінансово-інвестиційного забезпечення потреб територій природно-заповідного фонду і в основному зорієнтоване на фінансування поточних витрат, необхідних для утримання та експлуатації об'єктів природно-заповідної справи. Тому потребують формування такі інституційні засади фінансування територій природно-заповідного фонду, які дозволять посилити інвестиційну спрямованість фінансових вливань у природно-заповідну справу та забезпечити притік приватного капіталу у сферу відтворення, збереження та примноження біорізноманіття.

Таке інституційне підґрунтя має також поживати активність органів місцевого самоврядування в частині інституціоналізації територій природно-заповідного фонду та диверсифікації джерел їх фінансування з метою виконання вимог ЄС щодо розширення площі природно-заповідних земель та реалізації природоохоронних проєктів в межах імплементції Глобальних цілей сталого та низьковуглецевого розвитку.

У даному контексті треба виходити з того, що відновлення незалежності України в 1991 році та трансформація командно-адміністративної економіки визначали ключові вектори формування інституційних засад організації та фінансування природно-заповідної справи. Важливим елементом інституційних засад організації системи фінансування територій природно-заповідного фонду України виступила Загальнодержавна програма розвитку заповідної справи на період до 2020 року [140]. Розроблення даної програми фактично сформувало дорожню карту розбудови вітчизняної природно-заповідної справи з

урахуванням наслідків трансформаційних процесів, поглиблення децентралізації влади, дерегуляції реалізації пріоритетів національної екологічної політики, а також євроінтеграційних викликів. Основними передумовами розроблення Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року виступала необхідність збереження природних комплексів, екосистем, окремих видів флори та фауни, унікальних та типових ландшафтів.

Це стало наслідком багаторічного домінування виснажливого типу господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, надмірного навантаження на агроєкосистеми, понадлімітного застосування препаратів захисту рослин та мінеральних добрив. Певною мірою покращення ситуації в частині збереження та примноження біорізноманіття відбулося внаслідок глибокої стагнації в аграрному секторі, особливо в зоні ризикового землеробства, оскільки демонтаж мережі зрошувальних та осушувальних систем зумовив процеси заліснення сільськогосподарських угідь та відновлення водно-болотних угідь. Водночас виникала потреба в інституціоналізації спеціального природоохоронного статусу цих територій, щоб забезпечити розширене відтворення, збереження та примноження біорізноманіття. Виникла необхідність у формуванні розгалуженої мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, щоб забезпечити збереження унікальних видів флори та фауни у різних природно-кліматичних зонах та регіонах. В першу чергу визріла потреба у створенні багатофункціональних об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема біосферних заповідників, національних природних та регіональних ландшафтних парків.

В період трансформаційної кризи 90-х років минулого століття в частині розвитку природно-заповідної справи виник комплекс проблем, на розв'язання котрих значною мірою і була спрямована Загальнодержавна програма розвитку заповідної справи на період до 2020 року. Такою проблемою було зниження темпів збільшення загальної площі природно-заповідного фонду у зв'язку з половинчастим та спорадичним характером реформування природно-ресурсної

та природоохоронної сфер національного господарства, а також перманентним бюджетним дефіцитом.

Внаслідок інституційної невпорядкованості відносин, пов'язаних з користуванням природно-ресурсними та природно-господарськими активами, а також недосконалістю системи державного управління природоохоронною діяльністю, у 90-х роках минулого століття спостерігалися масові прецеденти нецільового використання та вилучення земель і водних об'єктів природно-заповідного фонду.

Певний вплив здійснила також невизначеність щодо купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення та відомча розпорошеність в управлінні землями лісового фонду. Стихійний характер становлення природно-ресурсного та аграрного підприємництва також зумовив прецеденти недотримання режимів територій та об'єктів природно-заповідного фонду, що деструктивним чином вплинуло на динаміку відтворення та примноження біорізноманіття, в першу чергу рідкісних видів флори та фауни.

Глибока економічна криза, яка супроводжувалася високими темпами девальваційно-інфляційних процесів, зумовила перманентне незабезпечення належного фінансування природоохоронних заходів, наукових досліджень, еколого-освітньої, рекреаційної та туристичної діяльності. Недостатність фінансового забезпечення еколого-освітньої діяльності призвела до виникнення проявів екологічного нігілізму, що проявлявся в намаганні максимальною мірою залучити природоохоронні території у господарський обіг, незважаючи на необхідність відтворення та примноження на них флористичної та фауністичної складових біорізноманіття.

З огляду на перераховані передумови та проблеми функціонування об'єктів природно-заповідного фонду у період економічної кризи та в перехідний до ринкових відносин період було сформульовано Мету Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року, яка полягала у створенні належних умов для реалізації єдиної державної політики у сфері розвитку заповідної справи (рис. 2.1).

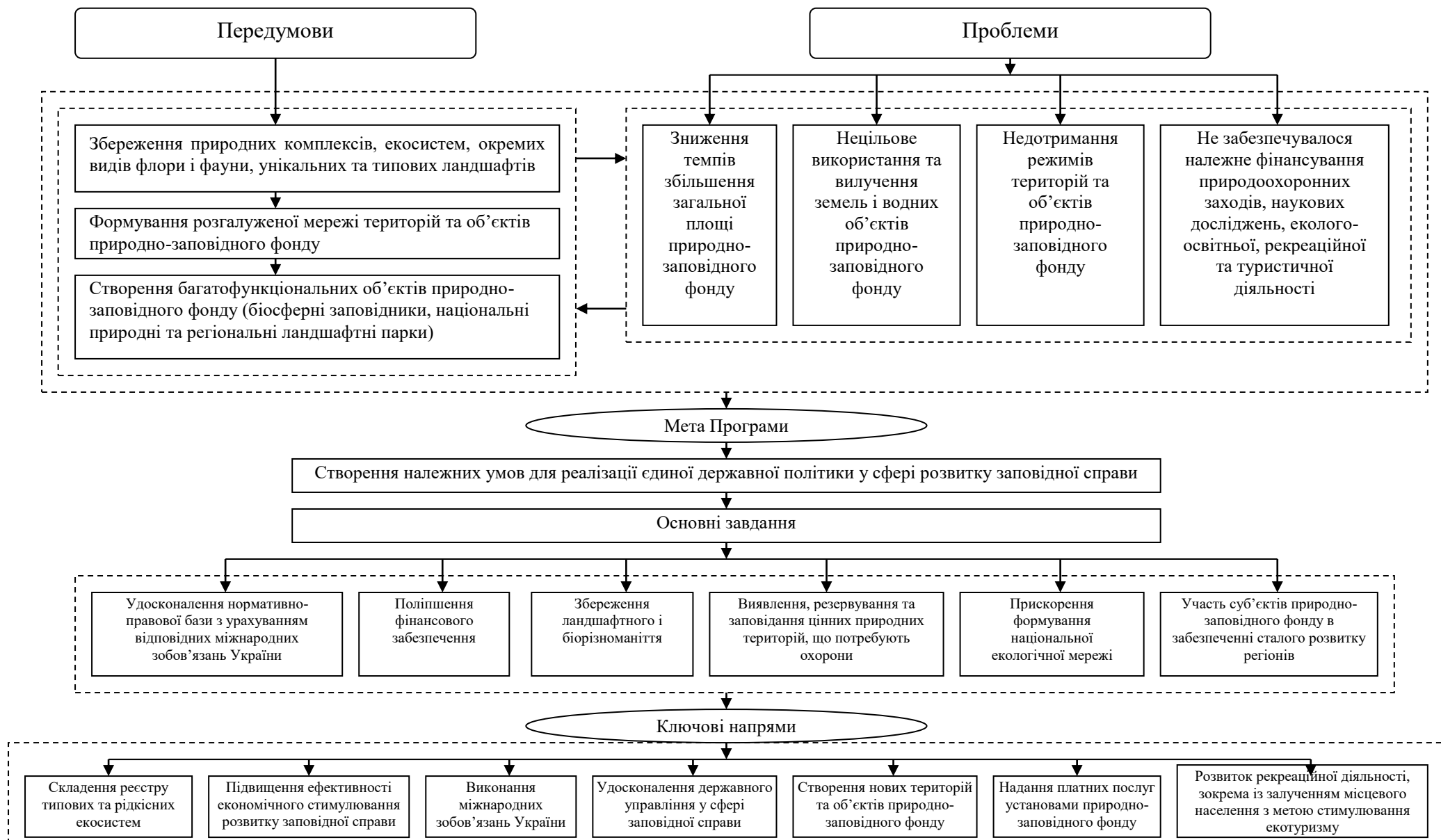

Рис. 2.1. Проблеми, передумови, завдання та напрями реалізації Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року

Примітка. Побудовано автором на основі [140]

Реалізація вказаної мети передбачала розв'язання низки завдань, зокрема удосконалення нормативно-правової бази з урахуванням відповідних міжнародних зобов'язань України. Такі зобов'язання були взяті Україною в межах тих міжнародних природоохоронних конвенцій, до яких приєдналася наша країна у зв'язку з формуванням глобальної архітекτονіки охорони навколишнього природного середовища, зокрема боротьби з негативними кліматичними змінами.

Виходячи з передового іноземного досвіду, можна стверджувати, що високий рівень ефективності функціонування об'єктів природно-заповідної справи забезпечується наявністю диверсифікованого набору джерел, методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення територій природно-заповідного фонду. З огляду на це важливим завданням реалізації Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року виступало поліпшення фінансового забезпечення установ природно-заповідної справи як в частині покращення рівня утримання та експлуатації природно-заповідних активів, так і в частині розбудови інфраструктури природно-заповідної справи у відповідності з передовою іноземною практикою. Для подолання негативних прецедентів виснажливого природокористування на природоохоронних територіях у 90-х роках минулого століття одним із завдань Програми було визначено збереження ландшафтного і біорізноманіття.

В умовах трансформації глобальної природоохоронної архітекτονіки та реалізації Цілей сталого розвитку, затверджених ООН, важливого значення набуло виконання такого завдання як виявлення, резервування та заповідання цінних природних територій, що потребують охорони. Для забезпечення необхідної територіальної континуальності у природоохоронній діяльності одним із завдань трансформації природно-заповідної справи виступає прискорення процесів формування національної екологічної мережі. Виходячи із принципів становлення глобальної природоохоронної архітекτονіки, до переліку завдань Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року було віднесено участь суб'єктів природно-заповідного фонду в забезпеченні сталого розвитку регіонів. Саме на територіях природно-

заповідного фонду збереглися традиційні для відповідної місцевості біогеоценози та ландшафти, які відіграють вагоме значення в нарощенні асиміляційного потенціалу територій і формують територіальний базис для розвитку екологічного туризму та інших видів рекреаційної діяльності.

Досягнення визначених у Загальнодержавній програмі розвитку заповідної справи на період до 2020 року завдань реалізовувалося через ключові напрями розвитку територій природно-заповідного фонду. В спектрі таких напрямів слід виокремити підвищення ефективності економічного стимулювання розвитку заповідної справи, оскільки якраз надмірна уніфікованість методів та інструментів стимулювання природоохоронної діяльності не забезпечувала зростання рівня заінтересованості регіональних виконавчих структур та органів місцевого самоврядування у розширенні ареалу природно-заповідного фонду.

Поряд з диверсифікацією методів та інструментів економічного стимулювання розвитку заповідної справи передбачалося забезпечити удосконалення системи державного управління у сфері відтворення, збереження та примноження біорізноманіття. Певною мірою корелював з передовою практикою розвитку природно-заповідної справи такий ключовий напрям Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року як створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду, що впливає з базових нормативно-правових актів наднаціонального рівня, які регламентують функціонування територій природно-заповідного фонду у ЄС.

Реалізація європейської моделі розвитку територій природно-заповідного фонду вимагала законодавчого забезпечення розширення спектра надання платних послуг установами природно-заповідної справи. Саме реалізація даного напрямку мала забезпечити доповнення коштів публічних бюджетів, які виділялися на утримання та експлуатацію мережі інфраструктурних об'єктів природно-заповідного фонду, коштами, отриманими на основі госпрозрахунку. Позитивним моментом Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року слід вважати те, що ключовим напрямом її

реалізації було обрано розвиток рекреаційної діяльності, зокрема із залученням місцевого населення з метою стимулювання екологічного туризму.

Фінансування територій природно-заповідного фонду виступає невід'ємною складовою фінансово-інвестиційного забезпечення охорони навколишнього природного середовища наряду із запобіганням забруднення довкілля, зокрема забезпеченням очищення зворотних вод, обмеженням викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря, захистом від забруднення ґрунтів, ґрунтових та підземних вод, раціоналізацією використання природних ресурсів, утилізацією відходів, а також іншими видами природоохоронної діяльності. В цілому динаміка фінансування територій природно-заповідного фонду вписується у загальний тренд відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорони довкілля.

Водночас аналіз результативності фінансування територій природно-заповідного фонду у довоєнний та військовий період демонструє, що завдання Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року в частині нарощення обсягів та диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природно-заповідної справи повною мірою не були досягнуті. Прикметною рисою системи фінансування природно-заповідних територій є відомча роздробленість установ природно-заповідного фонду (ПЗФ), що не дозволяє проводити ефективну фінансову політику. Відсутність єдиного головного розпорядника засобів робить неможливим планування бюджетних коштів для вирішення першочергових, пріоритетних проблем у цій галузі, фінансовий контроль за ефективним використанням фінансових ресурсів. Головні розпорядники засобів, у підпорядкуванні яких перебувають установи ПЗФ, планують їм витрати за залишковим принципом, оскільки діяльність цих установ не є їх пріоритетом [59, с. 207]. В умовах децентралізації управління природоохоронною діяльністю доцільною є також інституціоналізація методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення суб'єктів природно-заповідної справи за рахунок коштів місцевих бюджетів, а також за рахунок коштів, акумульованих в межах реалізації проєктів публічно-приватного партнерства.

Доцільність трансформації існуючої конструкції фінансування територій природно-заповідного фонду України значною мірою детермінується потребою інституціоналізації додаткових джерел фінансово-інвестиційного забезпечення діяльності суб'єктів природно-заповідної справи. В останні роки законодавство України поступово збагачує інструментарій збереження і відтворення цінностей довкілля через запровадження, зокрема, означення послуг екосистем ізможливістю їх монетизації. Разом із тим, запропонований методологічний підхід звужує спроможності установ природно-заповідного фонду виключно коштами фонду охорони навколишнього природного середовища, ігноруючи перспективи залучення коштів міжнародної технічної допомоги та приватних донорів [102, с. 101]. Тобто обґрунтовується потреба в урізноманітненні методів фінансування природно-заповідних територій за рахунок залучення зовнішніх джерел фінансування, зокрема в межах отримання міжнародної технічної допомоги. Доцільність виконання вимог ЄС щодо розширення площі земель природно-заповідного фонду у післявоєнний період однозначно потребуватиме залучення коштів міжнародної допомоги, отриманої в рамках повоєнного відновлення національного господарства.

Вагомою інституційною та методологічною передумовою становлення вітчизняної моделі фінансування територій природно-заповідного фонду України як у військовий, так і у післявоєнний період виступає розроблення менеджмент-планів розвитку природно-заповідних територій, які спрямовані на удосконалення процесів управління фінансами суб'єктів природно-заповідної справи. Менеджмент-план – це документ, який на основі комплексного аналізу визначає стратегічний напрям розвитку заповідного об'єкта та пропонує набір засобів за визначений період часу, що допоможуть йому досягнути намічених результатів. Важливо до розроблення менеджмент-планів залучати широке коло стейкхолдерів, а також місцеву владу [171, с. 20-24]. Виходячи з того, що поглиблення децентралізації та реформування територіальної організації влади, а також необхідність виконання вимог Європейського Союзу детермінують процеси інституціоналізації природно-заповідних територій як загальнонаціонального, так і місцевого значення, розроблення менеджмент-

планів розвитку суб'єктів природно-заповідної справи є важливим чинником урізноманітнення методів фінансово-інвестиційного забезпечення потреб територій природно-заповідного фонду.

Однією з основних проблем інституційного забезпечення фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи у військовий час є відсутність фінансової підтримки діяльності установ ПЗФ для тих територій, де було можливим здійснення своєї діяльності в умовах окупації (поточних видатків на корми, паливо, комплектуючі тощо). В цілому, невизначеність з фінансуванням стала вагомим демотивуючим фактором для багатьох працівників установ ПЗФ, що фактично відчували себе кинутими напризволяще [19, с. 12]. Формування інституційних засад фінансування територій природно-заповідного фонду у військовий та післявоєнний періоди має враховувати згубні наслідки російської окупації на природно-заповідні території як в частині порушення природних біогеоценозів, так і в частині підвищення мотивації працівників установ природно-заповідної справи.

Воєнний чинник великою мірою детермінує створення надійної системи фінансування територій природно-заповідного фонду, щоб уникнути тих негативних прецедентів фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи, які мали місце під час ворожої окупації природно-заповідних територій. Зокрема, треба враховувати факт того, що переважна більшість бажаючих допомогти не мала власних можливостей переведення коштів безпосередньо працівникам установ ПЗФ. Тому для більшості стало зручніше переказувати кошти громадським організаціям, яким вони довіряють, з метою використання їх для допомоги установам ПЗФ. Допомога забезпечувалась в більшості випадків шляхом акумулювання громадськими організаціями коштів та оплати послуг і товарів українським підприємствам та підприємцям, що також опинились в окупації [19, с. 16-17]. Тобто перспективна інституційна матриця фінансування територій природно-заповідного фонду у військовий час та у післявоєнний період має охоплювати комплекс інститутів-правил, які даватимуть можливість громадським організаціям виступати дієвими акторами процесів фінансування потреб

суб'єктів природно-заповідної справи. Громадські організації також сприятимуть становленню більш прозорої системи публічного фінансування процесів відтворення, збереження та примноження біорізноманіття на природно-заповідних територіях.

Як один з перспективним напрямів удосконалення системи фінансування територій природно-заповідного фонду розглядається доцільність імплементації передового іноземного досвіду, зокрема досвіду Польщі. Запроваджене у Польщі фінансування парків через грантову підтримку із різних фондів надає можливість для запровадження інновацій, створення на території нових атракцій, проведення наукових досліджень та експедицій, що не є притаманним для України. З іншого боку, такий підхід призводить до того, що фінансування парку не носить стабільного характеру, оскільки кожного року фінансування з інших фондів може змінюватись або бути відсутнім взагалі [174, с. 285-287]. Критично необхідний рівень стабільності фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури природно-заповідних територій має бути забезпечений за рахунок фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи за рахунок коштів публічних бюджетів. Водночас активізація грантової діяльності даватиме можливість формувати надійні джерела фінансування наукової та науково-дослідної діяльності стосовно створення умов задля повноцінного відтворення та примноження природно-ресурсного потенціалу територій природно-заповідного фонду.

Існуюча система публічного фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи відзначається комплексом інституційних пасток та інституційних розривів. Великою мірою інституційні пастки та інституційні розриви зумовлені збереженням численних рудиментів командно-адміністративної моделі фінансово-інвестиційного забезпечення охорони навколишнього природного середовища. Взагалі, інвестування установ природно-заповідного фонду України здійснюється із загального фонду державного бюджету за визначеними бюджетними програмами через головних розпорядників бюджетних коштів. Державний бюджет України забезпечує

утримання установ ПЗФ у середньому на 40-50% від потреби необхідних коштів. Причому за структурою видатків, передбачених на утримання установ ПЗФ, найбільшу частку становлять видатки на оплату праці. Однак, навіть при такому низькому рівні видатків вони не завжди інвестуються в передбачених обсягах [120, с. 432]. Така ситуація є свідченням наявності перманентного та хронічного дефіциту фінансування територій природно-заповідного фонду, що у кінцевому підсумку негативно відображається на якості здійснення природоохоронної діяльності на даній категорії земель. Відсутність фінансових впливань у модернізацію основних природоохоронних засобів не дозволяє повноцінно відтворювати найбільші рідкісні та унікальні види біорізноманіття, що у свою чергу не дає можливості повною мірою забезпечувати імплементацію базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій та природоохоронних директив Європейського Союзу.

Певною мірою надмірним рівнем дефіцитності відзначається в останні десятиліття і система фінансування територій природно-заповідного фонду місцевого значення. Установи та об'єкти природно-заповідного фонду місцевого значення, землевласниками та користувачами яких є органи місцевого самоврядування, підприємства, організації, фінансуються за рахунок місцевих бюджетів та коштів землекористувачів за залишковим принципом, а в більшості випадків не фінансуються взагалі. Слід зазначити, що недостатній обсяг видатків, які спрямовуються безпосередньо на утримання установ та здійснення природоохоронних заходів на їх територіях мають постійну тенденцію до зменшення [120, с. 432]. Подолання означеного негативного тренду на пряму залежить від активізації діяльності органів місцевого самоврядування щодо укладання угод публічно-приватного партнерства стосовно користування природно-ресурсними активами заповідних територій. Публічний партнер за умови реалізації таких угод зобов'язаний забезпечити дотримання природоохоронного законодавства, а приватний партнер отримає можливість монетизувати окремі види екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами заповідних територій. Така монетизація у

нинішніх умовах стане можливою за рахунок розбудови мережі рекреаційних об'єктів на територіях природно-заповідного фонду місцевого значення.

В умовах остаточного вибору євроінтеграційного вектору соціально-економічного розвитку України ключового значення в частині імплементації кращих практик управління природоохоронними територіями та їх фінансуванню набуває інституційне забезпечення впровадження складових Європейського Зеленого курсу, які стосуються фінансово-інвестиційного забезпечення збереження та примноження біорізноманіття. Водночас саме території природно-заповідного фонду і виступають основним територіальним базисом розширеного відтворення біорізноманіття. Також треба враховувати тренд подальшого розширення площі земель природно-заповідного спрямування, який спостерігається у Європейському Союзі.

Передбачається створення природоохоронних територій принаймні на 30% суходолу та 30% акваторії у Європі до 2030 року, і третина з них – під суворою охороною (10% усієї території та 10% морів ЄС). Пріоритетними для суворої охорони мають бути праліси та старовікові ліси, а також водно-болотні угіддя та інші екосистеми з високим поглинанням й утриманням вуглецю. Прогнозується висадка 3 млрд додаткових дерев до 2030 року з дотриманням природо-орієнтованих підходів [62, с. 45]. Конвергенція національної та європейської моделей організації територій природно-заповідного фонду потребує прискореного впровадження в Україні систем стимулювання низьковуглецевого розвитку через відтворення потенціалу водно-болотних угідь та застосування методів і технологій наближеного до природи ведення лісового господарства. Також перспективним напрямом інституціоналізації додаткових об'єктів природно-заповідного фонду може виступати збереження пралісів та старовікових лісів.

Тим більше, що в Україні в останні десятиліття значно розширився територіальний базис для реалізації пріоритетів Європейського Зеленого курсу в частині примноження біорізноманіття, оскільки великі площі сільськогосподарських угідь були вилучені з продуктивного господарського

обороту і піддалися природній ренатуралізації через залісення та заболочення. Водночас процес імплементації відповідних природоохоронних директив потребує значних фінансових, технічних та ресурсних вкладень. Висока вага природоохоронного пріоритету у зовнішній політиці ЄС створює ряд можливостей для співпраці та отримання Україною міжнародної технічної допомоги ЄС у цій сфері, зокрема у рамках Східного партнерства. Для того, щоб скористатись цією допомогою, потрібно мати чітко закріплені пріоритети у цій сфері, демонструвати прогрес у реалізації своїх зобов'язань [62, с. 76].

Одним з ключових чинників прискорення імплементації природоохоронних директив ЄС та цілей Європейського Зеленого курсу виступає формування сприятливого інституційного підґрунтя забезпечення диверсифікації джерел фінансування заходів по умонтуванню у вітчизняну практику природно-заповідної справи передових європейських практик управління природоохоронними територіями. Необхідною умовою трансформації існуючої моделі фінансування територій природно-заповідного фонду з врахуванням воєнних та післявоєнних викликів має стати доповнення коштів публічних бюджетів коштами урядів іноземних держав, глобальних екологічних фондів та підприємницького сектора.

2.2 Аналіз структурно-динамічних вимірів фінансування територій природно-заповідного фонду

Території природно-заповідного фонду виступають основним ареалом збереження та примноження біорізноманіття, тому їх фінансування необхідно розглядати у взаємозв'язку з пріоритетами та основними трендами фінансово-інвестиційного забезпечення як оздоровлення довкілля в цілому, так і окремих складових охорони навколишнього природного середовища. Необхідною передумовою аналізу основних тенденцій фінансово-інвестиційного забезпечення примноження та відтворення біорізноманіття та збереження середовища існування виступає оцінка ключових трендів фінансування охорони

навколишнього природного середовища в цілому. Значний детермінуючий вплив на динаміку фінансування природно-заповідних територій здійснили військові дії, зокрема тимчасова окупація ворожими силами окремих територій природоохоронного спрямування.

Рішення про скорочення фінансування установ ПЗФ, які знаходилися в окупації, спричинено комплексом факторів, серед яких характер ведення бойових дій, доступ до фінансових рахунків установ, можливість офіційної та прозорої звітності за використані кошти, цільове їх використання. Необхідно розуміти, що фінансування діяльності установ природно-заповідного фонду здійснюється зарахунок коштів Державного бюджету України відповідно до статті 46 Закону України «Про природно-заповідний фонд України». Логіка цього рішення базувалась на тому, що під обстрілами і тим більше в окупації, або на замінованих територіях виконання покладених на установи ПЗФ завдань унеможливилось [19, с. 14]. Відтворення біорізноманіття на природно-заповідних територіях, котрі перебували під окупацією, потребуватиме диверсифікації джерел фінансування як в частині інфраструктурного облаштування, так і в частині виконання вимог ЄС.

У 2007-2024 роках у динаміці витрат на охорону навколишнього природного середовища в цілому спостерігався висхідний тренд за винятком тих років, де внаслідок деструктивного впливу окремих чинників спостерігалось просідання величини фінансово-інвестиційного забезпечення реалізації проєктів упередження забруднення довкілля та стабілізації екологічної обстановки в цілому. Просідання мало місце у 2020 році порівняно з 2019 роком внаслідок того, що держава було змушена значні потоки публічних фінансових ресурсів спрямувати у боротьбу з пандемією коронавірусу. У 2022 році віроломне вторгнення на територію України російських загарбників унеможливило процеси фінансування природоохоронної діяльності на територіях, які були тимчасово окупованими. Зменшення та затримки з державним фінансуванням діяльності установ ПЗФ (в першу чергу виплата заробітної плати), а також блокування рахунків з

власними коштами установ посилили гуманітарні проблеми як працівників, так і установ ПЗФ на окупованих територіях[19, с. 14-15].

Унеможливилось фінансування як за рахунок коштів публічних бюджетів, так і за рахунок власних коштів підприємств, установ та організацій. За винятком означених років в цілому має місце висхідний тренд у динаміці фактичних обсягів фінансування процесів охорони навколишнього природного середовища. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2007 роком сукупні витрати на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування збільшилися на 32812,1 млн грн або у 4,4 рази (табл. 2.1).

Така висхідна динаміка у загальних обсягах фінансово-інвестиційного забезпечення охорони навколишнього середовища характеризувалася в цілому незмінною структурою джерел такого фінансування: основними джерелами залишалися держбюджет та місцеві бюджети, а також кошти підприємств, установ та організацій. Також вагомий чинник на динаміку фактичних обсягів фінансування витрат на охорону навколишнього природного середовища справили прискорені темпи девальваційно-інфляційних процесів, що вимагало індексації величини природоохоронних видатків.

В аналізованому часовому ряді просідання відбулося у 2020 році порівняно з 2019 роком, що зумовлено переорієнтацією публічних видатків з фінансування пріоритетів природоохоронної діяльності на заходи, по'язані з обмеженням пандемії коронавірусу. Скорочення фактичної величини сукупних витрат на охорону довкілля у 2022 році порівняно з 2021 роком було зумовлено широкомасштабним вторгненням на територію України російських загарбників, що детермінувало необхідність спрямування публічних видатків на зміцнення обороноздатності країни, а це у свою чергу звузило бюджетні можливості фінансування природоохоронних заходів.

З темпами приросту сукупних витрат в охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування прямо корелює приріст як поточних природоохоронних витрат, так і капітальних інвестицій у розбудову мережі об'єктів екологічної інфраструктури.

Таблиця 2.1

Основні показники фінансування капітальних інвестицій і поточних витрат в охорону навколишнього природного середовища в Україні у 2007-2024 роках

Показники	2007	2010	2013	2014	2015	2016	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Абсолютне відхилення (+, -), 2024/2007р.	Відносне відхилення (%), 2024/2007р.
Витрати на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування, млн грн	9691	13128	20377,8	21925,6	24591,1	32488,7	43735,9	41332,2	44804,9	30572,9	37597,7	42503,1	32812,1	4,4 рази
Поточні витрати в охорону навколишнього природного середовища в цілому, млн грн	6610,3	10366,6	14339	13965,7	16915,5	19098,2	27480,2	28092,6	30691,2	24126,9	29313,6	34696,3	28086	5,2 рази
Капітальні інвестиції в охорону навколишнього природного середовища в цілому, млн грн	3080,7	2761,5	6038,8	7959,9	7675,6	13390,5	16255,7	13239,7	14113,7	6446	8284	7806,8	4726,1	2,5 рази
Сукупні витрати на збереження біорізноманіття і середовища існування, млн грн	137,5	257,8	440,0	357,1	400,8	594,1	1171,2	1339,0	2243,0	1191,6	1298,1	1410,2	1272,7	10,3 рази
Частка сукупних витрат на збереження біорізноманіття у витратах на охорону довкілля за всіма джерелами фінансування, %	1,4	2,0	2,2	1,6	1,6	1,8	2,7	3,2	5,0	3,9	3,5	3,3	1,9	2,3 рази
Капітальні інвестиції на збереження біорізноманіття і середовища існування, млн грн	18,5	19,3	24,2	8,0	22,4	49,6	211,7	371,1	1104,5	194,4	297,4	201,9	183,4	10,9 рази
Поточні витрати на збереження біорізноманіття і середовища існування, млн грн	119,0	238,4	415,8	349,1	378,4	544,5	959,5	967,9	1138,5	997,2	1000,7	1208,3	1089,3	10,2 рази
Частка капітальних інвестицій у сукупних витратах на збереження біорізноманіття, %	13,4	7,5	5,5	2,2	5,6	8,3	18,1	27,7	49,2	16,3	22,9	14,3	0,9	1,1 рази
Частка поточних витрат у сукупних витратах на збереження біорізноманіття, %	86,6	92,5	94,5	97,8	94,4	91,7	81,9	72,3	50,8	83,7	77,1	85,7	-0,9	-1,01%
Видатки Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	98,7	219,4	87,4	71,8	113,0	259,3	554,0	615,0	939,0	914,0	928,0	1315,8	1217,1	13,3 рази
Частка публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду у сукупних витратах на збереження біорізноманіття, %	71,8	85,1	19,9	20,1	28,2	43,6	47,3	45,9	41,9	76,7	71,5	93,3	21,5	1,3 рази

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України [11-16; 51-56; 143-148]

Поточні природоохоронні витрати – це витрати, котрі пов’язані з утриманням та обслуговування об’єктів природоохоронної інфраструктури, а також спрямовуються на оплату матеріалів та комплектуючих, оплату комунальних послуг та оплату праці обслуговуючого персоналу.

Капітальні інвестиції екологічного спрямування – це вкладення у створення нових, модернізацію та реконструкцію існуючих основних природоохоронних засобів. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2007 роком сума поточних природоохоронних витрат за всіма джерелами фінансування збільшилася на 28086 млн грн або у 5,2 рази. Сума капітальних інвестицій екологічного спрямування у 2024 році порівняно з 2007 роком зросла на 4726,1 млн грн або у 2,5 рази. Тобто в цілому спостерігається випереджальний темп зростання у динаміці поточних природоохоронних витрат, що свідчить про посилення поточної, а не інвестиційної спрямованості фінансів природокористування.

Як і в динаміці сукупних природоохоронних витрат у динаміці поточних природоохоронних витрат та капітальних інвестицій в охорону навколишнього природного середовища у 2022 році порівняно з 2021 роком спостерігалось зменшення фактичних обсягів фінансування внаслідок російської збройної агресії. Воєнний фактор детермінував необхідність згортання обсягів публічного фінансування поточних природоохоронних витрат та капітальних інвестицій екологічного спрямування. Звузилися також можливості підприємств, установ та організацій фінансувати повною мірою природоохоронні видатки.

Наряду з висхідними тенденціями у фінансуванні охорони навколишнього природного середовища спостерігаються в цілому і висхідні тренди у динаміці сукупних витрат на збереження біорізноманіття та середовища існування. Сукупні витрати на збереження біорізноманіття та середовища існування охоплюють витрати на: захист і відновлення чисельності видів тваринного, рослинного світу та збереження середовища їх існування; збереження природних і ландшафтних об’єктів, створення, оголошення та збереження територій і об’єктів природно-заповідного фонду; аналітичні

виміри, контроль, лабораторні дослідження і т.п., інші витрати, пов'язані із збереженням біорізноманіття і середовища існування. У 2024 році порівняно з 2007 роком сукупні витрати на збереження біорізноманіття і середовища існування збільшилися на 1272,7 млн грн або у 10,3 рази.

Прискорені темпи номінального зростання видатків у збереження біорізноманіття та середовища існування за всіма джерелами фінансування у 2024 році порівняно з 2007 роком відбулися у зв'язку з необхідністю документальної та реальної імплементації природоохоронних директив Європейського Союзу, зокрема в частині розширення площі земель природно-заповідного фонду. Поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та формування мережі укрупнених територіальних громад також створили додаткові можливості для фінансування регіональною виконавчою владою та місцевим самоврядуванням заходів, пов'язаних з відтворенням, збереженням та примноженням біорізноманіття.

Найбільші темпи приросту сукупних витрат на збереження біорізноманіття та середовища існування спостерігалися у 2021 році порівняно з 2020 роком, що пов'язано як із згортанням карантинних заходів щодо обмеження поширення пандемії коронавірусу, так і з активізацією заходів щодо виконання вимог ЄС стосовно розширення площі земель природно-заповідного фонду (рис. 2.2). Свідченням позитивних трендів у динаміці сукупних витрат на збереження біорізноманіття та середовища існування стало те, що у 2021 році частка даної складової у структурі загальних витрат у природоохоронну діяльність склала 5%. Для порівняння слід вказати, що у 2007-2020 роках даний показник в цілому по Україні коливався в діапазоні 1,4-3,2%.

Водночас у 2022 році внаслідок вторгнення російських загарбників на територію України висхідний тренд змінився просіданням. У 2023 році кардинального покращення ситуації не відбулося, оскільки продовжувалися активні бойові дії і одним з основних пріоритетів бюджетних видатків виступало зміцнення рівня обороноздатності країни. Водночас позитивний тренд у витратах на збереження біорізноманіття та середовища існування

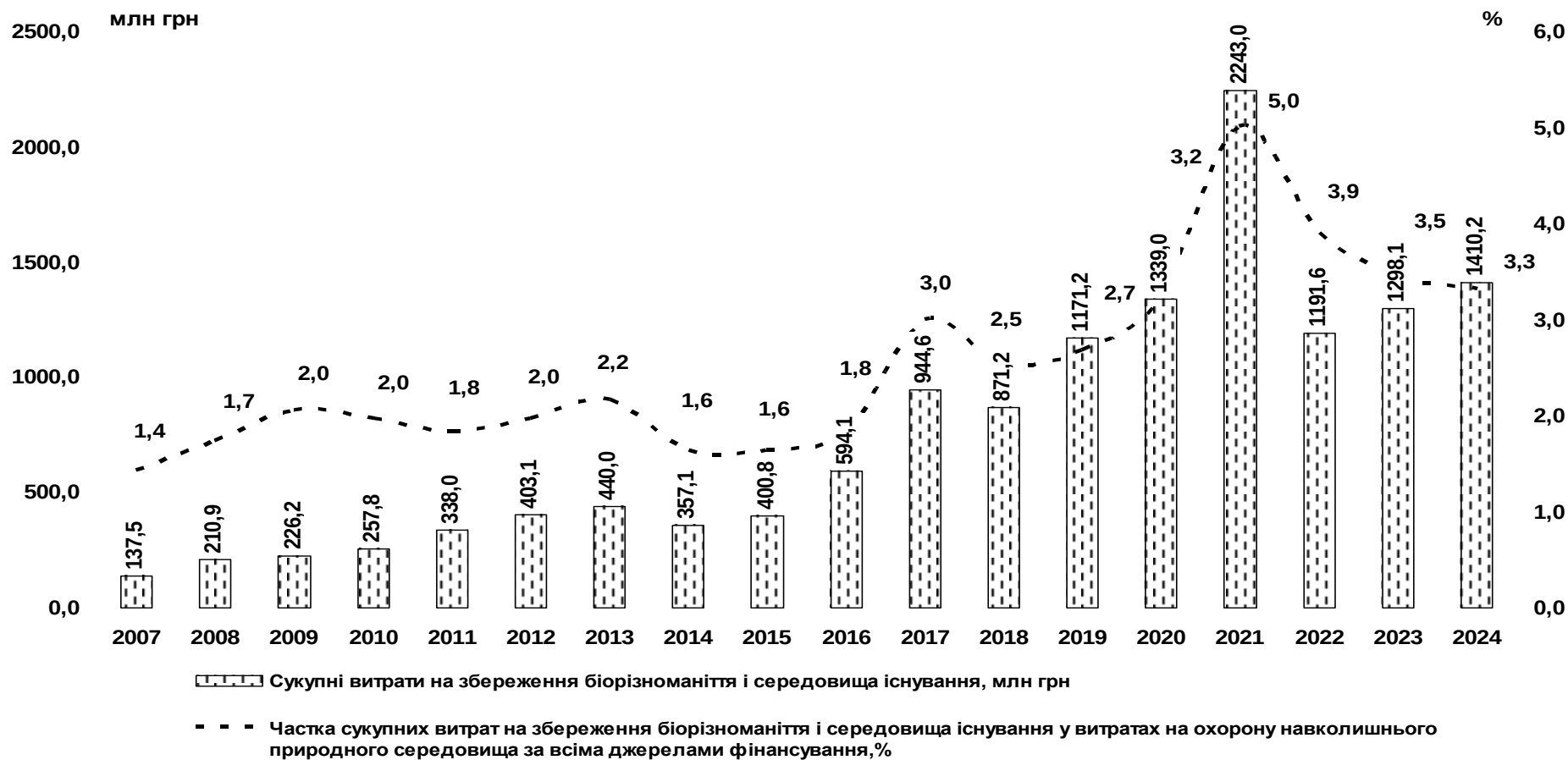

Рис. 2.2. Динаміка сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування в цілому по Україні у 2007-2024 роках*

Примітка. *Розраховано за даними Державної служби статистики України [51-56; 143-148]

відновився у 2024 році порівняно з 2023 роком у зв'язку з активізацією співпраці української влади з міжнародними природоохоронними організаціями та прискоренням розвитку сектору екологічного підприємництва в нашій країні.

У 2024 році порівняно з 2007 роком спостерігалось збільшення фінансування як поточних витрат, так і капітальних інвестицій на збереження біорізноманіття та середовища існування. Так, у 2024 році порівняно з 2007 роком капітальні інвестиції на збереження біорізноманіття та середовища існування збільшилися на 183,4 млн грн або у 10,9 рази. Також відбулося збільшення у 2024 році порівняно з 2007 роком і суми фактичних поточних витрат на збереження біорізноманіття та середовища існування (сума збільшення склала 1089,3 млн грн або у 10,2 рази). Прикметною рисою структури сукупних витрат на збереження біорізноманіття та середовища існування є те, що спостерігається кількаразове перевищення поточних витрат над капітальними інвестиціями.

Такі структурні співвідношення між обсягами фінансування поточних витрат та капітальних інвестицій у сфері відтворення біорізноманіття та середовища існування по'язані з тим, що надмірно звуженим є спектр інструментів економічного стимулювання розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури на територіях природно-заповідного фонду загальнонаціонального та місцевого значення. Надмірна зарегульованість сектору природно-заповідної справи також гальмує процеси її інфраструктурної облаштованості.

Квінтесенцією такого перевищення є значний варіаційний розмах між відносними показниками (частками поточних витрат та капітальних інвестицій у сукупних витратах). Зокрема, у 2007-2019 роках частка поточних витрат у сукупних витратах на збереження біорізноманіття та середовища існування коливалася в інтервалі 81,2-97,8%. Натомість питома вага капітальних інвестицій у структурі сукупних витрат на збереження біорізноманіття та середовища існування коливалася в діапазоні 2,2-18,8% (рис. 2.3). У 2021 році відбулося суттєве зростання частки капітальних інвестицій у структурі

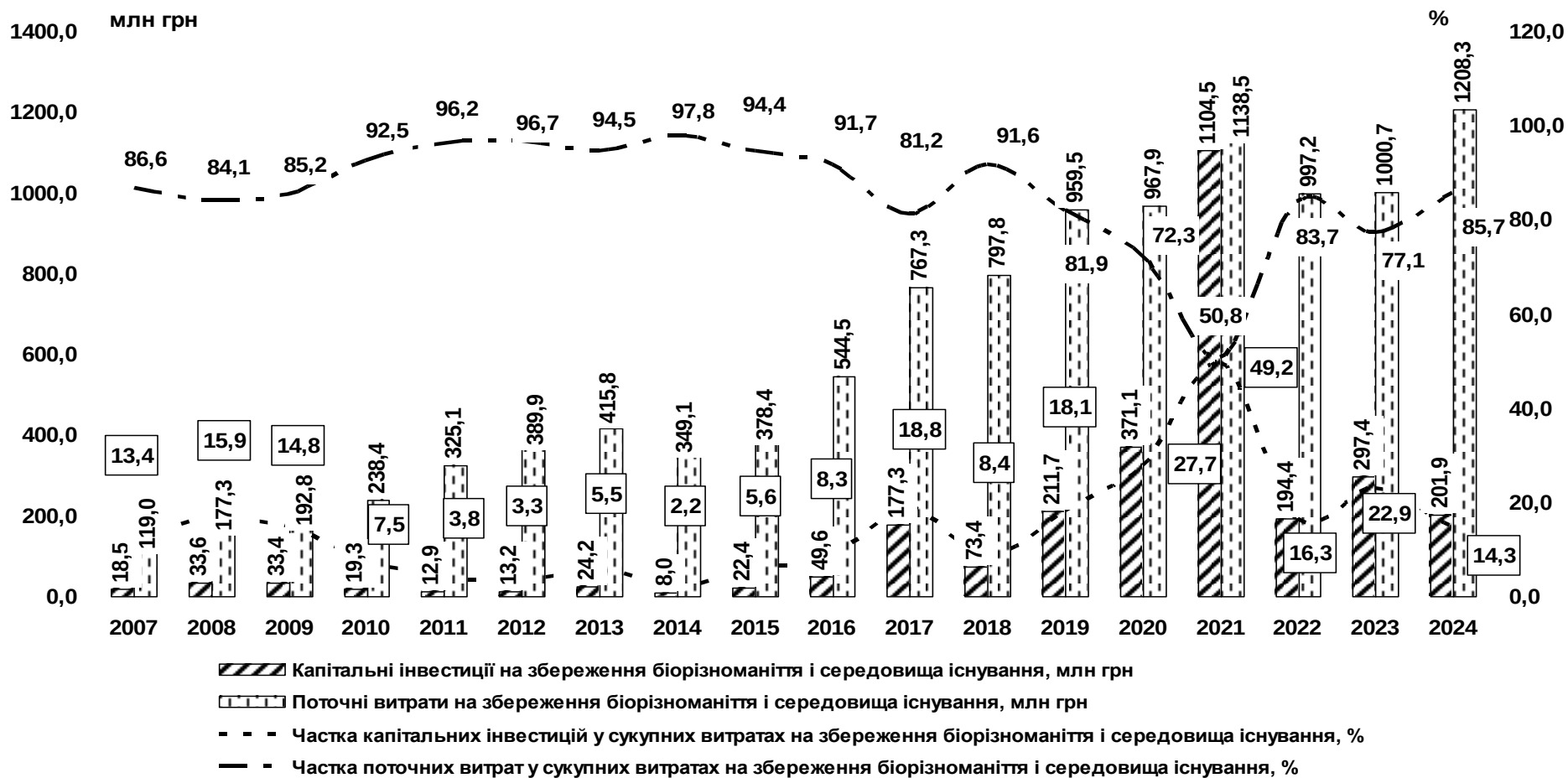

Рис. 2.3. Капітальні інвестиції та поточні витрати на збереження біорізноманіття і середовища існування за всіма джерелами фінансування в цілому по Україні у 2007-2024 роках*

Примітка. *Розраховано за даними Державної служби статистики України [51-56; 143-148]

сукупних витрат на збереження біорізноманіття та середовища існування, що сприяло прискоренню процесів оновлення, модернізацію та реконструкції мережі інфраструктурних об'єктів на територіях природно-заповідного фонду.

Водночас у 2022-2024 роках відновився тренд суттєвого випередження частки поточних витрат над часткою капітальних інвестицій у структурі сукупного фінансування відтворення біорізноманіття та середовища існування. Тобто 2021 рік можна вважати винятком з правила. Поточна спрямованість фінансування збереження біорізноманіття та середовища існування зберігається через надмірно обмежені фінансові можливості держави, місцевого самоврядування та суб'єктів приватного екологічного підприємництва.

Інтегрованою характеристикою фінансово-інвестиційного забезпечення збереження біорізноманіття та середовища існування виступає частка публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду у сукупних видатках на збереження біорізноманіття та середовища існування за всіма джерелами існування. Доцільність розрахунку такого показника впливає з того, що території природно-заповідного фонду – це основний територіальний базис примноження та збереження біорізноманіття.

Незважаючи на те, що у 2007-2024 роках в цілому спостерігається висхідна тенденція у динаміці фактичних публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду, у динаміці публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду у порівняних цінах на початок 2007 року висхідні тенденції відсутні (рис. 2.4). Розрахунок суми видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду у порівняних цінах на початок 2007 року здійснювався шляхом ділення відповідного фактичного показника за певний рік на кумулятивний індекс цін виробників, що дало можливість усунути девальваційно-інфляційний вплив на реальні обсяги публічного фінансування суб'єктів природно-заповідної справи.

Виходячи з динаміки показника частки видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду у сукупних видатках на збереження біорізноманіття та середовища існування за 2007-2024 роки, слід

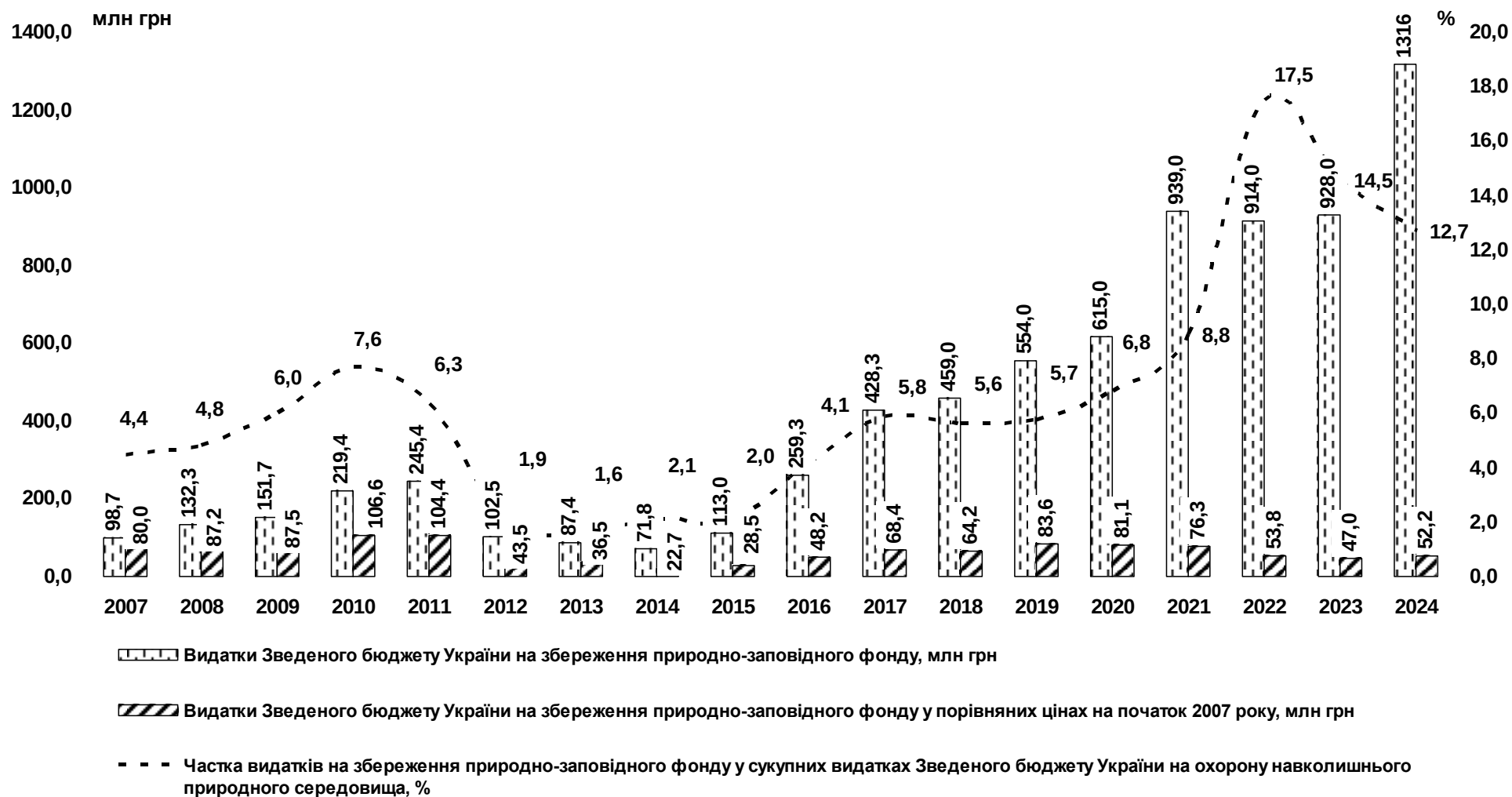

Рис. 2.4. Сукупні публічні видатки на збереження природно-заповідного фонду та їх частка у видатках Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища у 2007-2024 роках*

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України [11-16; 51-56; 143-148]

констатувати, що у 2007-2010 роках даний показник коливався в інтервалі 62,7-85,1%. У 2012-2020 роках частка публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду у структурі сукупних витрат на збереження біорізноманіття середовища існування значно зменшилася і коливалася вже в інтервалі 19,9-52,7%. Тобто у 2012-2020 роках частина видатків у збереження біорізноманіття та середовища існування фінансувалася суб'єктами виробничо-господарської діяльності. Однак у наступні періоди приватний сектор втратив мотивацію фінансувати проекти відтворення, збереження та примноження біорізноманіття через недосконалість національної та регіональної екологічної політики.

У 2021-2024 роках знову відбулося зростання частки публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду у сукупних витратах на збереження біорізноманіття та середовища існування. Це пов'язано з підвищенням ролі держави та територіальних громад у процесах упорядкування територій природно-заповідного фонду у відповідності з вимогами ЄС. Вимоги Європейського Союзу щодо інституціоналізації додаткових об'єктів природно-заповідного фонду детермінують нарощення публічних видатків у даний сегмент охорони навколишнього природного середовища. Принципового значення набуває формування публічних фондів інституціоналізації територій природно-заповідного фонду на землях лісгосподарського та сільськогосподарського призначення, котрі були порушені під час тимчасової ворожої окупації та у прифронтовій зоні внаслідок ракетних та артилерійських обстрілів.

Внаслідок уповільнених темпів здійснення інституційних змін щодо трансформації національної архітектури фінансування природоохоронної діяльності кошти публічних бюджетів залишаються основним джерелом фінансово-інвестиційного забезпечення процесів розбудови та модернізації мережі об'єктів екологічної інфраструктури. За часовий період 2007-2024 років численні зміни у підходах стосовно публічного фінансування природоохоронної діяльності детермінувалися як геополітичними викликами, так і рівнем економічної та політичної стабільності в країні.

Вагомий вплив на масштаби та обсяги публічного фінансування природоохоронної діяльності здійснили: глобальна фінансова криза 2008 року, котра негативним кумулятивним чином вплинула на можливості державного та місцевих бюджетів України повноцінно фінансувати проєкти стабілізації екологічної обстановки та проєкти боротьби з негативними кліматичними екстерналіями; політична та економічна нестабільність 2014 року, які супроводжувалися анексією російськими загарбниками частини української території, вплинули на вибір пріоритетів та обсягів фінансування природоохоронних заходів; запровадження у 2020 році карантинних заходів з метою недопущення поширення пандемії коронавірусу, що призвело до переорієнтації витрачання коштів держбюджету та місцевих бюджетів з фінансування екологічних потреб на фінансування вказаних заходів; початок повномасштабного вторгнення російських загарбників на суверенну територію України на початку 2022 року детермінував необхідність нарощення суми бюджетних коштів на фінансування пріоритетів зміцнення обороноздатності країни через збільшення розмірів закупівлі військової техніки і озброєнь, а також зведення комплексу фортифікаційних споруд, що звузило можливості публічного та корпоративного секторів фінансувати проєкти оздоровлення довкілля.

Також треба враховувати факт того, що протягом 2007-2024 років відбулося декілька фаз трансформації глобальної природоохоронної архітекτονіки (схвалення Глобальних цілей сталого розвитку, затверджених ООН, схвалення Нової кліматичної угоди, реалізація ініціатив низьковуглецевого коригування міжнародних економічних відносин), що змусило національні уряди, в тому числі і український, переглянути формат, масштаби та обсяги публічного фінансування охорони навколишнього природного середовища. Водночас в Україні надмірно повільними темпами відбувається імплементація у вітчизняне законодавство базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій, що унеможлиблює повноцінну співпрацю з міжнародними фінансово-кредитними організаціями, котрі спеціалізуються на фінансово-інвестиційному забезпеченні проєктів

оздоровлення довкілля та низьковуглецевого розвитку. Така ситуація в цілому консервує запізнілість конвергенції вітчизняної та європейської моделей організації та фінансування територій природно-заповідного фонду.

Дослідження демонструють, що у 2024 році порівняно з 2007 роком сума видатків Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища збільшилася на 8142,8 млн грн або у 4,6 рази (табл. 2.2). Водночас висхідного тренду у динаміці публічного фінансування охорони навколишнього природного середовища у 2007-2024 роках не спостерігається за винятком окремих часових проміжків. Зокрема, скорочення видатків Зведеного бюджету України на охорону довкілля у 2014 році порівняно з 2013 роком відбулося внаслідок загострення економічної та політичної нестабільності, які, в основному були зумовлені анексією російськими загарбниками українського Криму та частини Донецької і Луганської областей.

Позитивним моментом в системі публічного фінансування природоохоронної діяльності слід вважати відновлення висхідного тренду у 2024 році порівняно з 2022-2023 роками. Це свідчить про те, що незважаючи на численні бюджетні обмеження, зумовлені необхідністю зміцнення обороноздатності країни, номінальні сукупні публічні видатки на охорону навколишнього природного середовища збільшилися. Така ситуація уможливорює припущення про те, що критично необхідні заходи у природоохоронній діяльності та щодо модернізації екологічної інфраструктури були профінансовані. Усунення потенційних ризиків виникнення техногенно-екологічних та природно-техногенних катастроф – це також складова зміцнення національної безпеки та обороноздатності країни. Водночас як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні регіонів та територіальних громад базового рівня переважно не використовувалися наявні резерви стосовно доповнення публічних природоохоронних видатків коштами нерезидентів та підприємницького сектора.

Таблиця 2.2

Ключові показники публічного фінансування збереження природно-заповідного фонду України у 2007-2024 роках*

Показники	2007	2010	2013	2014	2015	2016	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Абсолютне відхилення (+, -), 2024/2007 р.	Відносне відхилення (% ,рази), 2024/2007 р.
Видатки Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища, млн грн	2241,3	2872,4	5594,2	3481,7	5530	6255	9731,1	9056,6	10620,6	5226,7	6396	10384,1	8142,8	4,6рази
Видатки Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	98,7	219,4	87,4	71,8	113,0	259,3	554,0	615,0	939,0	914,0	928,0	1315,8	1217,1	13,3рази
Частка видатків на збереження природно-заповідного фонду у сукупних видатках Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища, %	4,4	7,6	1,6	2,1	2,0	4,1	5,7	6,8	8,8	17,5	14,5	12,7	8,3	2,9рази
Видатки загального фонду Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	56,0	163,8	50,0	37,0	48,0	171,0	432,0	502,0	722,0	791,0	771,0	1091,5	1035,5	19,5рази
Видатки спеціального фонду Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	42,7	55,0	37,0	35,0	65,0	88,0	122,0	113,0	217,0	123,0	157,0	224,3	181,6	5,3рази
Видатки Державного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	88,5	199,4	61,0	45,5	53,9	209,6	502,0	550,0	838,0	858,0	872,0	1239,2	1150,7	14,0рази
Видатки місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	10,2	19,9	26,0	26,0	59,0	49,0	52,0	65,0	101,0	56,0	56,0	76,6	66,4	7,5рази
Частка видатків держбюджету у сукупних видатках Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, %	89,7	90,9	69,8	63,4	47,7	80,8	90,6	89,4	89,2	93,9	94,0	94,2	4,5	5,0%
Частка видатків місцевих бюджетів у сукупних видатках Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, %	10,3	9,1	30,2	36,6	52,3	19,2	9,4	10,6	10,8	6,1	6,0	5,8	-4,5	-43,7%
Видатки загального фонду місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	1,2	2,5	3,0	3,0	14,0	5,0	15,0	19,0	27,0	32,0	33,0	37,2	36	31раз
Видатки спеціального фонду місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	8,9	17,0	23,0	23,0	45,0	44,0	37,0	46,0	74,0	24,0	23,0	39,4	30,5	4,4рази

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [11-16]

Прикметною рисою публічного фінансування охорони навколишнього природного середовища було те, що скорочення публічних видатків в охорону навколишнього природного середовища відбулося у 2020 році порівняно з 2019 роком, оскільки боротьба з пандемією коронавірусу вимагала зменшити асигнування в реалізацію проєктів оздоровлення довкілля. Кількаразове скорочення бюджетних асигнувань у природоохоронну діяльність відбулося у 2022 році внаслідок повномасштабного вторгнення на територію України російських агресорів.

Воєнний стан також не дав можливості відновити довоєнні обсяги публічного фінансування охорони навколишнього природного середовища й у 2023 році. Водночас у 2024 році фактично було відновлено довоєнні обсяги публічного фінансування природоохоронної діяльності, що є вкрай необхідною передумовою для створення передумов для обмеження проявів загострення екологічної обстановки, в першу чергу у населених пунктах та на критично важливих для життєдіяльності населення інфраструктурних об'єктах.

Більш прискореними темпами у 2024 році порівняно з 2007 роком на відміну від загального публічного фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища відбувалося зростання видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2007 роком сума публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду збільшилася на 1217,1 млн грн або у 13,3 рази. Найбільш інтенсивно видатки Зведеного бюджету України на фінансування територій природно-заповідного фонду почали зростати, починаючи з 2016 року. Таке зростання публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду було зумовлено необхідністю фінансування заходів щодо документальної та реальної імплементації природоохоронних директив ЄС, а віднедавна і потребою в імплементації цілей Європейського Зеленого курсу. Треба зазначити, що вагомим детермінантом урізноманітнення форм та методів фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи стало повномасштабне вторгнення на територію України російських загарбників.

Що стосується установ ПЗФ, які перебували у зоні ведення активних воєнних дій, але не були окуповані, то фінансування їм допомоги за участю громадськості, в першу чергу, було орієнтоване на забезпечення їх першочергових потреб. Для деяких установ – це пожежне обладнання, генератори, паливно-мастильні матеріали. Для інших – це подолання наслідків гуманітарної кризи та руйнувань. Закуплялися та передавалися у терміновому порядку ранцеві вогнегасники, термостійкий захисний одяг, помпи для перекачування води та інше обладнання для швидкої та ефективної роботи з гасіння пожеж, які виникали внаслідок обстрілів, термінали Starlink разом із генераторами, щоб забезпечити зв'язок працівників та для передачі оперативної інформації [19, с. 17-18].

Розширення площі земель природно-заповідного фонду – це не лише розширення територіального базису відтворення, збереження та примноження біорізноманіття, але і створення додаткового полюсу мінімізації негативних кліматичних змін та нарощення асиміляційної місткості територій в цілому. Очікуване збільшення площі природоохоронних територій як виконання вимог ЄС однозначно вимагатиме нарощення обсягів публічного фінансування заходів стосовно збереження природно-заповідного фонду. Однією з цілей публічного фінансування територій природно-заповідного фонду повинно стати створення умов для підвищення привабливості природоохоронного бізнесу для приватного капіталу.

Підвищення інвестиційної привабливості функціонування природно-заповідних територій дозволить збільшити потоки фінансових ресурсів у сектор природно-заповідної справи, акумульованих на основі госпрозрахункової діяльності. Залежно від профілю діяльності та режиму охорони додаткові позабюджетні кошти природоохоронних установ можуть формуватися за рахунок реалізації наступних товарів (робіт, послуг), що не відносяться до їх основної діяльності: надання платних послуг фізичним і юридичним особам при користуванні ними природними комплексами територій, що особливо охороняються, в туристичних і рекреаційних цілях; доходів від обмеженої господарської діяльності; плати за використання символіки природних

територій, що особливо охороняються; добровільних внесків і пожертвувань фізичних і юридичних осіб [120, с. 434].

Водночас в цілому висхідний тренд у динаміці номінальної величини сукупних публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду у 2007-2024 роках не корелює з динамікою реальних видатків на дану статтю охорони навколишнього природного середовища. Реальні видатки (сума видатків на збереження природно-заповідного фонду у порівняних цінах на початок 2007 року) у 2007-2024 роках не відзначалися висхідною тенденцією, що свідчить про відсутність чітко вираженого тренду щодо реального зростання видатків держави та територіальних громад у природно-заповідну справу.

Така ситуація пояснюється тим, що девальваційно-інфляційні процеси в національній економіці відбувалися більш прискореними темпами, ніж індексація видатків у збереження природно-заповідного фонду. Більше того, найбільше значення реальної величини публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду у 2007-2024 роках мало місце у 2010 та 2011 роках, коли країна поступово оговтувалася від глобальної фінансової кризи і відбувався процес макроекономічної стабілізації, що давало можливості суттєво збільшувати фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи.

Найнижчі показники реальних обсягів публічного фінансування збереження природно-заповідного фонду за аналізований часовий горизонт мали місце у 2013-2014 роках, коли почали чітко викристалізовуватися ознаки порушення політичної стабільності і відбулася анексія українських територій російськими загарбниками.

Хоча в цілому збереження природно-заповідного фонду не є однією з найбільш капіталомістких статей видатків Зведеного бюджету України на охорону довкілля. Зокрема, частка видатків на збереження природно-заповідного фонду у сукупних видатках Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища становила у 2007 році 4,4%, у 2010 році – 7,6%, у 2013 році – 1,6%, у 2016 році – 4,1%, у 2020 році – 6,8%, у

2022 році – 17,5%, у 2023 році – 14,5%, у 2024 році – 12,7%. Тобто у 2024 році порівняно з 2007 роком частка видатків на збереження природно-заповідного фонду у сукупних публічних видатках зросла на 8,3 процентного пункту або у 2,9 рази. Динаміка даного показника наглядно демонструє підвищення вагомості збереження природно-заповідного фонду у публічному фінансуванні природоохоронної діяльності в цілому.

У той же час публічні видатки на збереження природно-заповідного фонду в основному зорієнтовані на покриття поточних потреб (утримання та експлуатація систем екологічного моніторингу, оплата праці співробітників, оплата комунальних послуг), а не на модернізацію мережі об'єктів екологічної інфраструктури, зокрема інфраструктури здійснення наукових досліджень на територіях, які виступають ареалами концентрації унікальних видів флори та фауни. Для того, щоб інвестування природоохоронних територій відповідало критеріям сталого розвитку, важливо забезпечити не лише надходження належного обсягу коштів до їх бюджетів, а й раціональне їх використання. Детальна регламентація можливих статей витрат природоохоронних установ повинна стосуватися, в основному, коштів бюджетного фінансування. Доходи ж від неосновної діяльності можуть мати більш вільний режим використання і підпадати під загальне регулювання законодавства України [120, с. 436].

Водночас публічні видатки на збереження природно-заповідного фонду мають доповнюватися коштами приватного сектору, зокрема в частині монетизації екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами, через розбудову інфраструктури рекреаційної діяльності. Розвиток рекреаційної діяльності та екологічного туризму на територіях природно-заповідного фонду у військовий час та у післявоєнний період виступає важливою передумовою створення умов для психологічної та фізичної реабілітації громадян, котрі постраждали від російської збройної агресії.

Прикметною рисою публічного фінансування процесів збереження природно-заповідного фонду є те, що більша частина видатків фінансується із загального фонду Зведеного бюджету України (рис. 2.5). Зокрема, у 2024 році порівняно з 2007 роком сума видатків загального фонду Зведеного бюджету

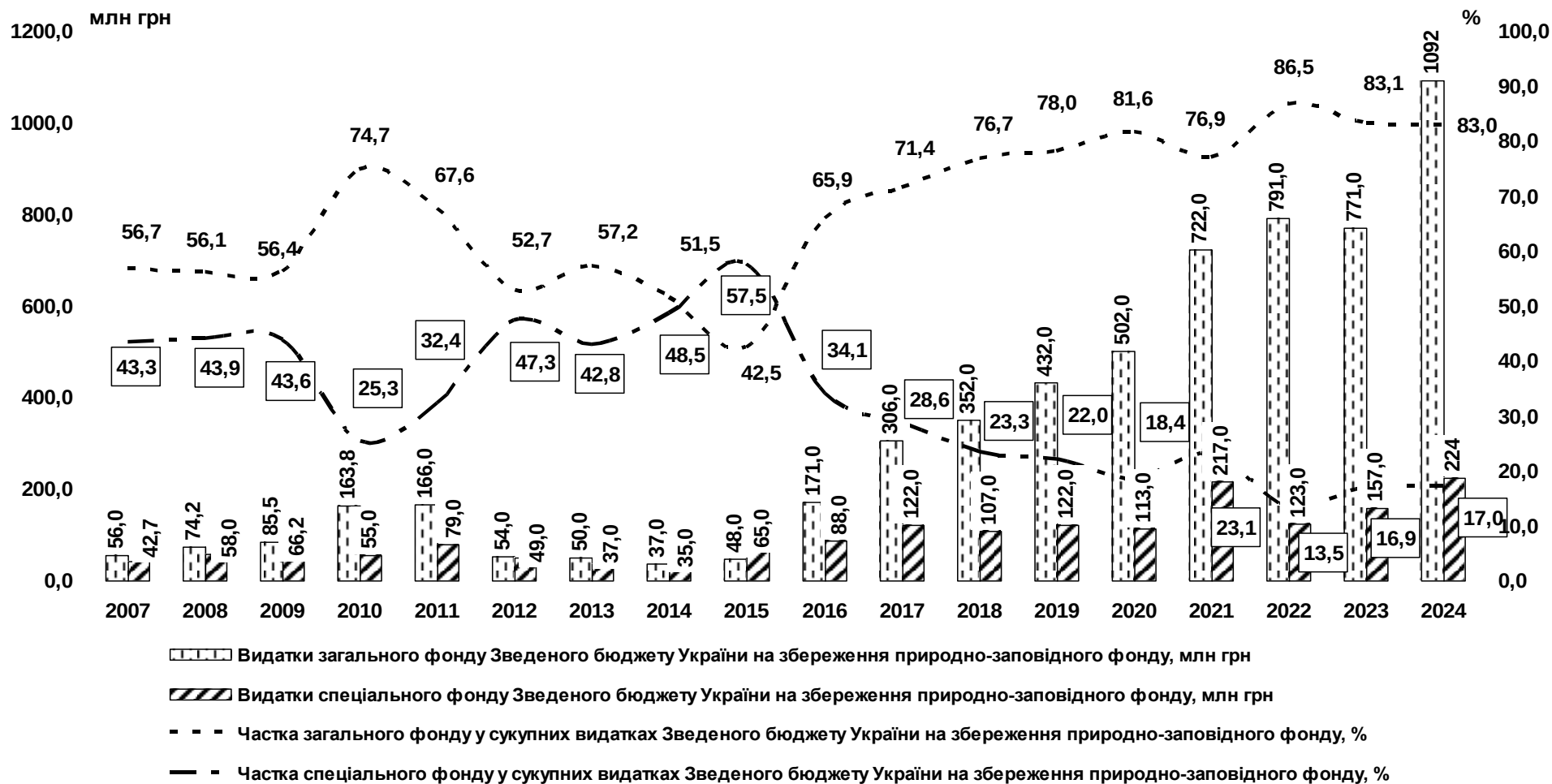

Рис. 2.5. Видатки загального та спеціального фонду Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду України у 2007-2024 роках

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [11-16]

України на збереження природно-заповідного фонду зросла на 1035,5 млн грн або у 19,5 рази. Найбільш детермінуючий вплив на значне зростання вказаної статті публічних видатків на фінансування природоохоронної діяльності справило механічне нарощення видатків у зв'язку з інфляційно-девальваційними процесами, а також реальне збільшення видатків у зв'язку з потребою у виконанні вимог ЄС щодо розширення площі земель природно-заповідного спрямування.

Зокрема, частка загального фонду у сукупних публічних видатках на збереження природно-заповідного фонду у 2007-2009 роках коливалася в межах 50%. У 2010 році вона виросла до рівня 70%. У 2011-2012 роках спостерігалось падіння частки загального фонду у сукупних видатках Зведеного бюджету України. Фактично загальний тренд падіння даного показника відбувався до 2016 року, коли на національному та регіональному й місцевому рівнях ефективно використовувався інструмент формування спеціальних екологічних фондів у бюджетах різного таксономічного рівня. Тобто частина екоресурсних платежів концентрувалася у цільових бюджетних фондах і мала конкретну прив'язку до фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи. Починаючи з 2016 року і завершуючи 2024 роком частка загального фонду у сукупному публічному фінансуванні збереження природно-заповідного фонду не просідала нижче 65%, а у 2022-2024 роках становила більше 80%.

Вагомий вплив на зростання величини публічного фінансування та інших форм фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи також справив воєнний чинник, оскільки суб'єкти природно-заповідної справи, котрі перебували під тимчасовою окупацією та у прифронтовій зоні, потребували негайної фінансової допомоги. Окремим напрямом допомоги установам ПЗФ в окупації та зоні активних бойових дій стала адресна допомога конкретним природоохоронцям та працівникам установ, яка організовувалась іншими природоохоронцями. Так, зарахунок адресних і точкових зборів забезпечувалися потреби в одиничних кількостях захисного спорядження (бронежилети), медикаментах, пальному для працівників державної служби

охорони природно-заповідного фонду, які залишалися на цих територіях для допомоги військовим або ж реагування на надзвичайні ситуації [19, с. 17-18].

Висхідний тренд також спостерігається й у динаміці видатків спеціального фонду Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду за період 2007-2024 років. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2007 роком даний показник збільшився на 181,6 млн грн або у 5,3 рази. Створення спеціальних фондів екологічного спрямування у структурі публічних бюджетів різного таксономічного рівня виступає дієвим інструментом формування надійних джерел фінансування окремих видів природоохоронної діяльності, зокрема заходів по розширеному відтворенню, збереженню та примноженню біорізноманіття на територіях природно-заповідного фонду. Органи місцевого самоврядування можуть також створювати позабюджетні цільові публічні фонди фінансування потреб природно-заповідної справи, що дасть можливість акумулювати в цих фондах кошти приватних підприємницьких структур, кошти урядів іноземних держав, філантропічні та спонсорські внески. Створення таких фондів спростить пошук джерел надання фінансової допомоги суб'єктам природно-заповідної справи як у військовий час, так і в післявоєнний період.

У військовий час дієвими формами допомоги природно-заповідним територіям стали фінансова допомога (у період, поки на окупованих територіях можна було користуватись національною валютою) та допомога працівникам установ ПЗФ, що змогли виїхати з окупованої території. Можливості фінансової допомоги були тимчасовими і досвід, отриманий за період існування цієї можливості, став унікальним. Після захоплення росіянами адміністрацій установ ПЗФ у березні 2023 року, будь-яка фінансова підтримка стала неможливою через ризики фінансування колаборантів (тим більше ці події призвели до виїзду з окупованих територій переважної більшості науковців і керівників установ ПЗФ, на чиєму героїзмі забезпечувалось існування установ ПЗФ в окупації) [19, с.16].

Дослідження показали, що найбільший перегин (варіаційний розмах) між обсягами фінансування із загального та спеціального фондів Зведеного

бюджету України мав місце у 2016-2024 роках. За цей період частка загального фонду коливалася в інтервалі 65,9-86,5%, а частка спеціального – в інтервалі 13,5-34,1%. За період 2007-2024 років переважання частки спеціального фонду над загальним у сукупному публічному фінансуванні збереження природно-заповідного фонду мало місце лише у 2015 році. За цей рік частка спеціального фонду у сукупному публічному фінансуванні потреб природно-заповідної справи становила 57,5%.

Враховуючи необхідність поживлення процесів збереження та примноження біорізноманіття на природно-заповідних територіях, у структурі публічних бюджетів різного таксономічного рівня доцільно формувати спеціальні фонди, що дасть можливість створити надійне джерело фінансування потреб природно-заповідних територій у випадку непрогнозованого виникнення техногенно-екологічних та природно-техногенних катастроф, а також руйнації протиповеневих та протипаводкових споруд.

Найбільший приріст сукупних публічних видатків у 2007-2024 роках забезпечувався за рахунок держбюджету, що свідчить про високий рівень централізації у розподілі фінансування заходів щодо збереження природно-заповідного фонду. Це, з однієї сторони, є закономірним, оскільки інститут природно-заповідної справи місцевого значення перебуває у латентному стані і спостерігається тренд домінування природоохоронних територій загальнонаціонального значення. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2007 роком сума видатків держбюджету на збереження природно-заповідного фонду зросла на 1150,7 млн грн або в 14,0 разів (рис. 2.6). Натомість зростання видатків місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду у 2024 році порівняно з 2007 роком склало 66,4 млн грн або 7,5 рази.

Незважаючи на поглиблення децентралізації, в тому числі і у сфері державного управління природокористуванням та природоохоронною діяльністю, питома вага держбюджету у сукупних публічних видатках зросла. У 2007 році даний показник становив 89,7%, у 2010 році – 90,9%, у 2019 році – 90,6%, у 2021 році – 89,2%, у 2023 році – 94,0. У 2023 році порівняно з 2007

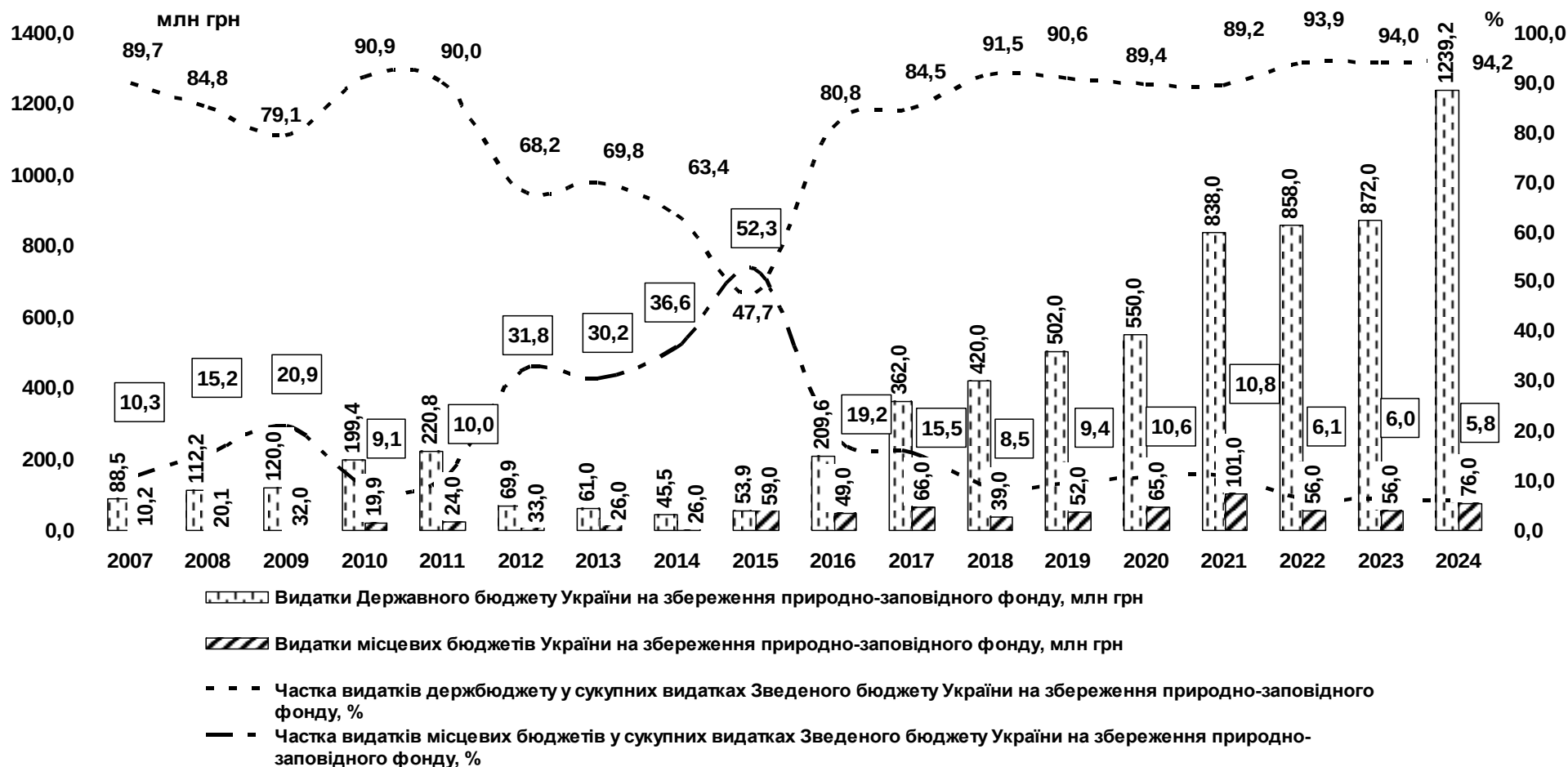

Рис. 2.6. Видатки держбюджету та місцевих бюджетів та їх частка у сукупних видатках Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду у 2007-2024 роках

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [11-16]

роком частка держбюджету у сукупних видатках Зведеного бюджету України збільшилася на 4,3 процентного пункту.

Прикметною рисою публічного фінансування заходів щодо збереження природно-заповідного фонду в Україні є те, що у 2013-2016 роках питома вага місцевих бюджетів певною мірою виросла, що було зумовлено забезпеченням взаємозв'язку між бюджетно-фіскальною децентралізацією та реформуванням територіальної системи організації влади в цілому, з однієї сторони, та дерегуляцією фінансового забезпечення потреб територій природно-заповідного фонду, – з іншої. У підсумку тренд централізації став домінуючим, свідченням чого є зменшення у 2024 році порівняно з 2007 роком частки місцевих бюджетів у сукупних видатках Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду (зменшення склало 4,5%).

Результати аналізу показують, що на відміну від Зведеного бюджету України, де основна частка публічного фінансування збереження природно-заповідного фонду відбувалася через загальний фонд, в системі місцевих бюджетів фінансування територій природно-заповідного фонду у 2007-2021 роках відбувалося переважно через спеціальний фонд. Хоча у 2022-2024 роках в системі фінансування збереження природно-заповідного фонду на місцевому рівні також почало домінувати фінансування через загальний фонд.

Виходячи з базових нормативно-правових документів, які регламентують децентралізацію та реформування територіальної організації влади, вирішення комплексу проблем екологічного спрямування переноситься на обласний рівень, а також на рівень територіальних громад базового рівня. Водночас дерегуляція потребує також перегляду принципів фінансово-інвестиційного забезпечення вирішення такого роду проблем. Не винятком є і фінансування територій природно-заповідного фонду з огляду на перманентну дефіцитність коштів публічних бюджетів, котрі спрямовуються на фінансове забезпечення проєктів оздоровлення довкілля та модернізацію мережі об'єктів екологічної інфраструктури.

Обласний рівень не має випадати з орбіти регуляторного впливу на процеси розширення і фінансування територій природно-заповідного фонду,

оскільки згідно базових нормативно-правових документів, котрі регламентують процеси поглиблення децентралізації, за обласним рівнем закріплюються функції реалізації регіональної екологічної політики. Більше того, території природно-заповідного фонду місцевого значення можуть розміщуватися в ареалі декількох суміжних територіальних громад базового рівня і саме на рівні області може бути забезпечена відповідна координація регулювання діяльності такого типу природно-заповідних територій.

В частині дерегуляції публічного фінансування збереження природно-заповідного фонду не досягнуто очікуваних результатів навіть з огляду на тривалий період здійснення децентралізаційних процесів. Зокрема, у 2007-2024 роках в структурі публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду чітко викристалізувався тренд кількарázового перевищення частки держбюджету над часткою місцевих бюджетів. У 2007-2015 роках питома вага держбюджету коливалася в інтервалі 47,7-90,9%. 2015 рік став свого роду винятком, коли видатки держбюджету і місцевих бюджетів майже зрівнялися. Це стало маркером поглиблення бюджетно-фіскальної дерегуляції у процесах фінансового забезпечення збереження природно-заповідного фонду. Однак такий позитивний прецедент у наступні роки не мав місця з огляду на відновлення централізаційних процесів в освоєнні публічних фінансових ресурсів, призначених для фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності.

У 2016-2024 роках у динаміці питомої ваги місцевих бюджетів у сукупному публічному фінансуванні збереження природно-заповідного фонду в цілому відновився низхідний тренд. Якщо у 2016 році даний показник становив 19,2%, то у 2024 році він знизився до рівня 5,8%. Така динаміка абсолютних та відносних показників публічного фінансування збереження природно-заповідного фонду в розрізі держбюджету та місцевих бюджетів свідчить про те, що незважаючи на в цілому активізацію процесів дерегуляції у реалізації екологічної політики в цілому, має місце надмірна централізація в системі фінансово-інвестиційного забезпечення процесів збереження біорізноманіття та середовища існування.

Прикметною рисою фінансово-інвестиційного забезпечення збереження природно-заповідного фонду за рахунок місцевих бюджетів є те, що на фоні в цілому зростання фактичних обсягів фінансування природно-заповідної справи спостерігається в цілому низхідна тенденція у динаміці видатків місцевих бюджетів у порівняних цінах. Якщо у 2007 році сума видатків місцевих бюджетів на збереження природно-заповідного фонду у порівняних цінах на початок 2007 року становила 8,3 млн грн, у 2013 році – 10,8 млн грн, у 2015 році – 14,9%, у 2018 році – 5,5 млн грн, у 2020 році – 8,6 млн грн, у 2021 році – 8,2%, у 2022 році – 3,3 млн грн, у 2023 році – 2,8 млн грн, то у 2024 році – 3,0 млн грн (рис. 2.7). Така динаміка видатків місцевих бюджетів на збереження природно-заповідного фонду у порівняних цінах свідчить про те, що зростання номінальної величини таких видатків в основному зумовлено кількісними факторами, зокрема впливом інфляції.

Формуючи дорожню карту диверсифікації джерел фінансування територій природно-заповідного фонду у короткостроковій перспективі треба виходити з того, що території природно-заповідного фонду, які піддалися російській збройній агресії та стали майданчиками активних бойових дій зіткнулися з необхідністю вирішення комплексу проблем, що потребує додаткового фінансування.

До таких проблем можна віднести базування особового складу та військової техніки безпосередньо на території ПЗФ, безпосереднє ведення бойових дій на території (пошкодження вибухами боєприпасів, проїздом техніки, будівництвом інженерно-фортифікаційних споруд), регулярні прольоти російської авіації, пожежі у екосистемах, рубки в лісах, забруднення екосистем, засмічення місць постійного базування особового складу; загроза загибелі тварин від мін та розлякування у сезон розмноження, поширення чужорідних видів рослин на пошкоджених ділянках екосистем [19, с. 13]. Вирішення приведених проблем потребує додаткової акумуляції екоресурсних платежів (екологічного податку, рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, штрафів за порушення природоохоронного законодавства) у спеціальних публічних бюджетних фондах відтворення та

Рис. 2.7. Фактичні видатки та видатки у порівняних цінах місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду у 2007-2024 роках

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [11-16]

збереження природно-заповідного фонду, щоб сформувати надійне джерело фінансово-інвестиційного забезпечення захисту природно-заповідних територій та модернізації на цих територіях мережі об'єктів екологічної інфраструктури.

Вирішення перерахованих проблем має відбуватися у фарватері виконання директив ЄС стосовно розширення площі земель природно-заповідного фонду та інституціоналізації сучасних форм фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови мережі об'єктів інфраструктури природно-заповідної справи. Важливою складовою трансформації існуючого формату фінансування територій природно-заповідного фонду має стати інституціоналізація як бюджетних, так і позабюджетних фондів фінансування процесів відтворення, збереження та примноження біорізноманіття на природоохоронних територіях.

Усунення перманентного дефіциту фінансування територій природно-заповідного фонду стане можливим за умови створення інституційних засад доповнення публічних коштів приватним капіталом на основі реалізації угод публічно-приватного партнерства, а також результативного використання міжнародної фінансової та технічної допомоги.

2.3 Результуюче оцінювання ефективності фінансування територій природно-заповідного фонду

З метою виявлення наявних резервів підвищення ефективності фінансування територій природно-заповідного фонду важливого значення набуває ідентифікація ключових чинників, які детермінують величину сукупних публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду в цілому по Україні. Для виявлення чинників, які вирішальною мірою впливають на обсяг видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, варто скористатися прийомами множинного лінійного регресійного моделювання, яке дозволяє аналізувати та прогнозувати

залежності між однією залежною змінною та кількома незалежними змінними і більш точно моделювати складні взаємозв'язки, які існують в системі фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи.

Треба також враховувати факт того, що території природно-заповідного фонду перебувають у державній і комунальній власності і фінансуються в основному за рахунок коштів публічних бюджетів. При цьому на динаміку публічного фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи також впливають інші фактори макроекономічного, цінового та природно-ресурсного спрямування, а також горизонтальний розподіл публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду. Цінові фактори здійснюють вагомий вплив на динаміку публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду, що зумовлено прискоренням темпів розкручування девальваційно-інфляційної спіралі.

Враховуючи те, що фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи здійснюється за рахунок коштів публічних бюджетів різного таксономічного рівня (держбюджет, місцеві бюджети), за результуючий показник (відклик) ефективності фінансування територій природно-заповідного фонду було взято видатки Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду (y). Функція регресії $F(x)$ описує залежність середнього значення результативного відклику (y) від заданих значень предикторів(x).

Одним з таких предикторів виступає частка сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування. Даний показник віднесено до переліку предикторів з огляду на те, що вагомою складовою сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування виступають публічні видатки на збереження природно-заповідного фонду. Виходячи з результатів аналізу, які продемонстрували високу частку видатків на потреби природно-заповідної справи з держбюджету, одним з предикторів ефективності фінансування територій природно-заповідного фонду

слід розглядати видатки Державного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища.

Також предиктором, що певною мірою детермінує величину публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду, є видатки місцевих бюджетів на охорону навколишнього природного середовища. За умов подальшої імплементації пріоритетів бюджетно-фіскальної децентралізації в системі відтворення природно-ресурсного потенціалу вагомість впливу видатків місцевих бюджетів на фінансування потреб природно-заповідної справи буде лише зростати. Висока частка публічних видатків у структурі сукупних витрат на збереження біорізноманіття та середовища існування детермінує необхідність віднесення до загального переліку предикторів ефективності фінансування територій природно-заповідного фонду показника частки видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду у сукупних витратах на збереження біорізноманіття і середовища існування.

Прикметною рисою фінансово-інвестиційного забезпечення збереження природно-заповідного фонду виступає те, що в основному потреби суб'єктів природно-заповідної справи фінансуються за рахунок коштів держбюджету. З огляду на це до загального переліку предикторів, котрі визначають ефективність фінансування заповідних територій, слід віднести частку видатків держбюджету у сукупних видатках Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду. Прискорені темпи розкручування девальваційно-інфляційної спіралі вимагають розгляду серед загального списку предикторів кумулятивного індексу цін виробників промислової продукції.

Необхідність врахування наявного горизонтального розподілу публічних видатків на фінансування потреб природно-заповідної справи вимагає віднесення до переліку предикторів ефективності фінансування територій природно-заповідного фонду показника частки спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду. Тим більше, що як показує аналіз частка спеціального фонду у структурі

видатків місцевих бюджетів є значно вищою, ніж частка спеціального фонду у структурі видатків держбюджету.

Загальний вигляд лінійної множинної регресійної моделі з декількома предикторами можна записати у вигляді:

$$y = b_0 + b_1 * x_1 + b_2 * x_2 + \dots + b_n * x_n + c \quad (2.1)$$

де $x_1 - x_n$ – відповідні предиктори;

b_0 – перетин з віссю ординат;

b_1, b_2, b_n , – вагові коефіцієнти відповідних предикторів;

c – випадкова величина.

Взаємозв'язок між результуючим показником (відкликом) та найбільш детермінуючими факторами (предикторами) було встановлено на основі побудови кореляційної матриці вибору найбільш детермінуючих обсяг видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду предикторів (табл. 2.3). На основі використання прийомів регресійно-кореляційного та дисперсного аналізу було відібрано найбільш детермінуючі предиктори (табл. 2.4). Найбільш детермінуючими предикторами, які визначають рівень ефективності фінансування територій природно-заповідного фонду, виступають: частка сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування; кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції; надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України; частка спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду). Вибірка означених показників представлена за 2007-2023 роки.

Для точного описання рівняння регресії було проведено апроксимацію значень для функції $F(x)$ на основі вихідних статистичних даних, які розкривають зміст фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи. Було проведено розрахунок математичної моделі, в основу якої була закладена економічна залежність видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду від зміни частки

Таблиця 2.3

Кореляційна матриця вибору найбільш детермінуючих обсяг видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду предикторів у 2007-2023 роках*

	<i>Видатки Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн</i>	<i>Частка сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування, %</i>	<i>Видатки Державного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища, млн грн</i>	<i>Видатки місцевих бюджетів України на охорону навколишнього природного середовища, млн грн</i>	<i>Частка видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду у сукупних витратах на збереження біорізноманіття і середовища, %</i>	<i>Частка видатків держбюджету у сукупних видатках Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, %</i>	<i>Кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції</i>	<i>Надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України, млн грн</i>	<i>Частка спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду, %</i>
Видатки Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	1								
Частка сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування, %	0,926	1							
Видатки Державного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища, млн грн	0,733	0,793	1						

продовж. табл. 2.3

Видатки місцевих бюджетів України на охорону навколишнього природного середовища, млн грн	0,402	0,427	0,760	1					
Частка видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду у сукупних витратах на збереження біорізноманіття і середовища, %	0,288	0,094	-0,315	-0,324	1				
Частка видатків держбюджету у сукупних видатках Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, %	0,603	0,472	0,219	0,169	0,737	1			
Кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції	0,931	0,806	0,608	0,226	0,224	0,430	1		
Надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України, млн грн	0,664	0,665	0,850	0,702	-0,383	0,157	0,636	1	
Частка спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду, %	-0,847	-0,662	-0,487	-0,151	-0,298	-0,383	-0,935	-0,512	1

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України [11-16; 51-56; 143-148]

Таблиця 2.4

**Результати регресійно-кореляційного та дисперсного аналізу
встановлення зв'язку між обсягом видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного
фонду та основними предикторами у 2007-2023 роках***

	Видатки Зведеного бюджету України на збереження природно- заповідного фонду, млн грн	Частка сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування, %	Кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції	Надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України, млн грн	Частка спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно- заповідного фонду, %	Розрахункові видатки Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн
2007	98,7	1,4	1,2	1088,0	88,2	63,0
2008	132,3	1,7	1,5	1182,0	90,5	113,3
2009	151,7	2,0	1,7	1211,8	91,3	169,5
2010	219,4	2,0	2,1	1932,4	87,4	178,8
2011	245,4	1,8	2,3	1214,5	87,5	156,9
2012	102,5	2,0	2,4	2858,7	90,9	169,0
2013	87,4	2,2	2,4	3916,5	88,5	218,0
2014	71,8	1,6	3,2	4837,1	88,5	134,9
2015	113,0	1,6	4,0	2699,7	76,3	199,2
2016	259,3	1,8	5,4	4999,0	89,8	197,5
2017	428,3	3,0	6,3	4699,9	87,9	430,5
2018	459,0	2,5	7,2	4922,5	74,4	422,0
2019	554,0	2,7	6,6	6093,7	71,2	457,4
2020	615,0	3,2	7,6	5397,6	70,8	573,5
2021	939,0	5,0	12,3	5989,3	73,3	951,2
2022	914,0	3,9	17,0	4897,7	42,9	958,0
2023	928,0	3,5	19,8	4966,1	41,1	926,1
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>	
Регресія	4	1508170,99	377042,7474	72,2151478	$2,72 \cdot 10^{-8}$	
Залишок	12	62653,23975	5221,103313			
Разом	16	1570824,229				

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України [11-16; 51-56; 143-148]

сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування, кумулятивного індексу цін виробників промислової продукції, надходжень екологічного податку до Зведеного бюджету України, частки спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду. Предиктори та результуючий показник лінійної множинної регресійної моделі наступні:

y – видатки Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн;

x_1 – частка сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування, %;

x_2 – кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції;

x_3 – надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України, млн грн;

x_4 – частка спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду.

На основі проведення математичної обробки даних за допомогою методу найменших квадратів було отримано таку регресійну статистику: коефіцієнт множинної регресії (R) – 0,980; R -квадрат (коефіцієнт детермінації) – 0,960; скоректований R -квадрат – 0,947; F (критерій Фішера) – 72,215; значимість F – $2,72 \cdot 10^{-8}$; кількість спостережень – 17.

З приведених результатів (коефіцієнт детермінації) та порівняння фактичних даних спостережень з розрахованими за допомогою детермінованої моделі, що показано на рис. 2.8, слідує, що залежність між відкликом та предикторами сильна (R -квадрат $> 0,7$) і відповідно лінійну множинну регресійну модель можна використовувати для аналізу впливу кожного окремо взятого предиктора за допомогою значення коефіцієнта R -значимості.

Важливим етапом оцінки придатності множинної лінійної регресійної моделі є порівняння значень явища, котрі встановлені за результатами емпіричних виявлень, та показників, що отримані внаслідок

розрахунків, виходячи з отриманої моделі. В цьому напрямку доцільно провести дисперсний аналіз, що визначає, яка частина волатильності пояснюється за допомогою моделі, а яка проявляється у вигляді залишків.

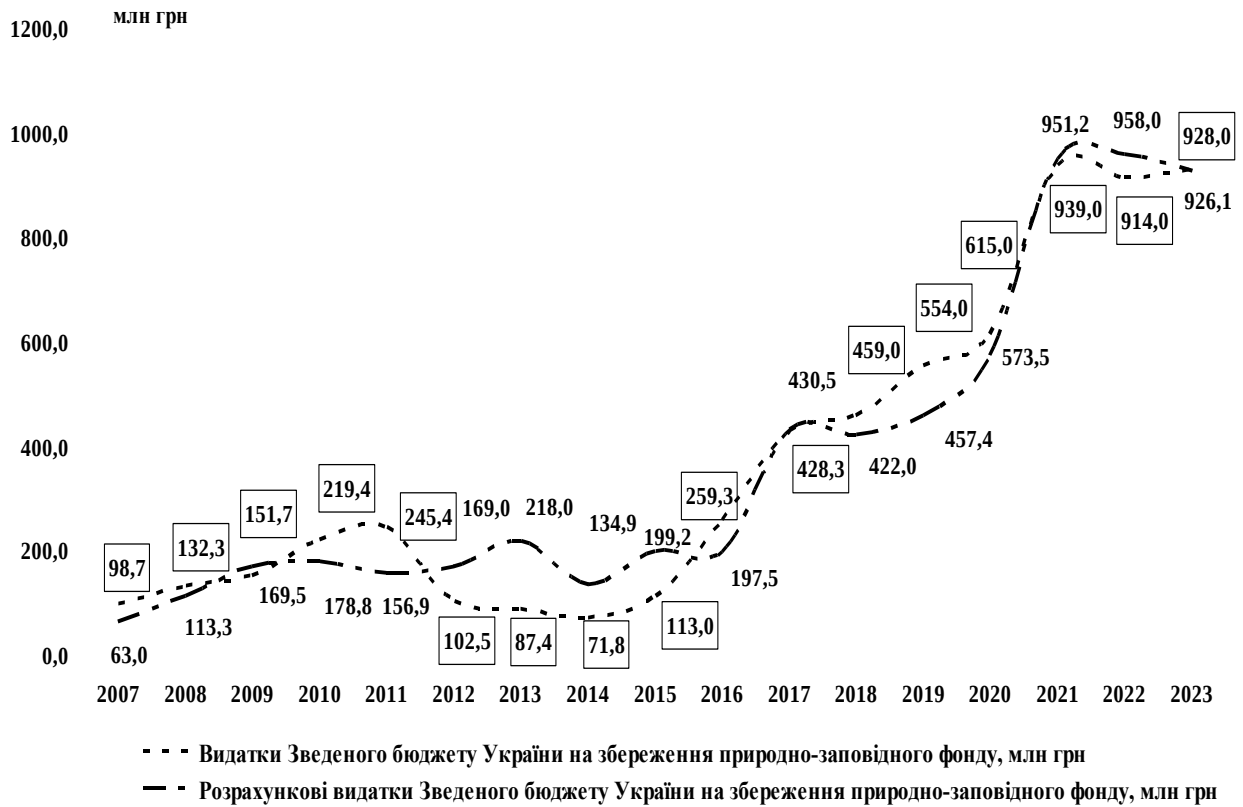

Рис. 2.8. Фактичні та розраховані за допомогою моделі (2.1) значення витратів Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду України у 2007-2023 роках, млн грн*

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [11-16]

Аналіз значимості показує рівень впливу окремо взятого предиктора на відклик при фіксованому рівні інших предикторів (табл. 2.5). Це дозволяє провести ранжування впливу факторів на залежну змінну у наступному порядку зростання: надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України, кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції, частка спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду та частка сукупних витрат на

збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування.

Таблиця 2.5

Регресійні характеристики окремих предикторів, які здійснюють найбільш детермінуючий вплив обсяг видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду у 2007-2023 роках*

Показники	Вагові коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення
Y-перетин	194,3	326,503	0,595	0,563
Частка сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування, %	180,8	36,066	5,012	0,0003
Кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції	14,6	13,576	1,075	0,303
Надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України, млн грн	0,00183	0,014	0,132	0,897
Частка спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду, %	-4,6	3,674	-1,258	0,232

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України [11-16; 51-56; 143-148]

Виходячи з даних табл. 2.5 лінійна множинна регресійна модель (2.1) набуде наступного детермінованого вигляду:

$$y = 194,3 + 180,8 \cdot x_1 + 14,6 \cdot x_2 + 0,00183 \cdot x_3 - 4,6 \cdot x_4 \quad (2.2)$$

Необхідним етапом у регресійному моделюванні є оцінка тісноти зв'язку між відкликом та предикторами, тобто наскільки сильно або слабо зміна значень предикторів (незалежних змінних) впливає на значення залежної змінної (відклик). Для забезпечення параметризації тісноти зв'язку між результирующим показником (відкликом) та ключовими предикторами, виходячи з наявної регресійної лінійної множинної залежності, доцільно розрахувати

коефіцієнти еластичності для кількісної характеристики впливу кожного предиктора на результуючий показник (табл. 2.6). Коефіцієнт еластичності вимірює відсоткову зміну залежної змінної у відповідь на відсоткову зміну незалежної змінної.

Таблиця 2.6

Значення у відсотках зростання/зменшення обсягу видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду у 2007-2023 роках при зростанні окремого предиктора на 1%*

Зростання окремого предиктора на 1%	Частка сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування, %	Відповідний результат зростання/зменшення обсягу видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду у %	0,67
	Кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції		0,31
	Надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України, млн грн		0,01
	Частка спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду, %		-0,20

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України [11-16; 51-56; 143-148]

Побудова моделі та параметризація тісноти зв'язку між відкликом та предикторами дала можливість виявити кількісну характеристику впливу найбільш детермінуючих предикторів на відклик (обсяг видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду):

1) Зростання частки сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування на 1% призводить до підвищення обсягу видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду на 0,67%. Зростання частки сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування призводить до

підвищення обсягу видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, оскільки:

- основним джерелом фінансування природно-заповідних об'єктів в Україні виступають кошти публічних бюджетів і збільшення потреб у збереженні біорізноманіття веде до зростання фінансування цих заходів саме з означених фінансових фондів, які виступають основною складовою сукупних видатків на збереження біорізноманіття та середовища існування;

- з ростом кількості об'єктів природно-заповідного фонду загальнонаціонального та місцевого значення та збільшенням їх площі зростають і необхідні видатки публічних бюджетів на їх утримання та охорону, а також на розбудову мережі об'єктів екологічної інфраструктури заповідних територій з метою упорядкування заходів стосовно збереження, відтворення та примноження унікальних видів флори та фауни;

- вищий відсоток витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у сукупних витратах на охорону навколишнього природного середовища формує дієві стимули та створює додаткові ресурсні передумови збільшення фінансування заходів зі збереження природно-заповідного фонду за рахунок коштів Зведеного бюджету України;

- фінансово-інвестиційне забезпечення потреб природно-заповідного фонду на даний момент також залежить від різних джерел (власні кошти суб'єктів природно-заповідної справи, спонсорські та філантропічні внески, міжнародна фінансова допомога), але кошти публічних бюджетів залишаються основним джерелом фінансування суб'єктів природно-заповідної справи і зростання витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування автоматично означає механічне зростання обсягів публічного фінансування заповідних територій.

Таким чином, підвищення частки витрат на збереження біорізноманіття та середовища існування у сукупних витратах на охорону навколишнього природного середовища неминуче веде до механічного збільшення обсягів фінансування потреб природно-заповідного фонду за рахунок коштів Зведеного бюджету України, що при нинішньому інституційному середовищі виступає

ключовим чинником нарощення фінансово-інвестиційного забезпечення процесів утримання, експлуатації та модернізації мережі об'єктів екологічної інфраструктури та розширеного відтворення унікальних видів флори та фауни.

2) Зростання кумулятивного індексу цін виробників промислової продукції на 1% призводить до підвищення обсягу видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду на 0,31%. Зростання кумулятивного індексу цін виробників промислової продукції призводить до підвищення обсягу фактичних видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду через такі основні механізми:

- зростання індексу цін виробників відображає загальне підвищення цін та інфляційні процеси у країні, що веде до збільшення вартості робіт, послуг та матеріалів, необхідних для охорони і збереження природно-заповідних територій і відповідно вимагає індексації публічних видатків на збереження біорізноманіття та середовища існування, зокрема збереження природно-заповідного фонду;

- в умовах розкручування девальваційно-інфляційної спіралі нарощення фактичних видатків публічних бюджетів на збереження природно-заповідного фонду виступає необхідною умовою підтримання на належному рівні обсягів фінансування природоохоронних заходів на фактичному рівні з метою недопущення зниження якості та ефективності функціонування суб'єктів природно-заповідної справи;

- девальваційно-інфляційні процеси впливають на зростання суми витрат на оплату праці працівників установ природно-заповідного фонду, а також на придбання необхідного обладнання та ресурсів, що вимагає відповідного збільшення бюджетних асигнувань.

В результаті індекс цін виробників є одним із базових детермінантів, який повинен враховуватися при бюджетному плануванні та формуванні обсягів публічних видатків на збереження об'єктів природно-заповідного фонду на різних таксономічних рівнях. Отже, зростання цін виробників промислової продукції культивує збільшення фактичних витрат публічних бюджетів на

збереження природно-заповідного фонду з метою забезпечення належного рівня функціонування, охорони та інфраструктурного облаштування цих територій.

3) Зростання обсягів надходжень екологічного податку до Зведеного бюджету України на 1% призводить до підвищення обсягу видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду на 0,01%.

Зростання обсягів надходжень екологічного податку до Зведеного бюджету України призводить до незначного підвищення обсягу публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду через такі причини:

- значна частина надходжень екологічного податку спрямовується до загального фонду державного бюджету та місцевих бюджетів, де кошти не мають цільового призначення і можуть розподілятися на різні видатки, а не виключно на фінансування природоохоронних заходів;

- ставки екологічного податку не відповідають реальній величині збитків, які наносяться навколишньому природному середовищу техногенною та антропогенною діяльністю і відповідно сукупна величина його надходжень до публічних бюджетів є незначною;

- механізм вертикального та горизонтального розподілу та використання надходжень екологічного податку до публічних бюджетів не завжди забезпечує пряму залежність між зростанням податкових надходжень і збільшенням фінансування збереження природно-заповідного фонду. Крім того, екологічний податок не повністю компенсує реальні потреби у фінансуванні заходів з охорони навколишнього природного середовища через що збільшення його надходжень до Зведеного бюджету України незначною мірою впливає на бюджети державних та регіональних програм збереження природно-заповідного фонду.

Таким чином, нецільове використання надходжень більшої частини екологічного податку до публічних бюджетів та особливості вертикального та горизонтального бюджетного розподілу призводять до того, що зростання бюджетних надходжень даного фіскального інструменту сприяє лише

незначному збільшенню видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду.

4) Збільшення частки спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду на 1% призводить до зниження обсягу видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду на 0,2%.

Зростання частки спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду призводить до зниження обсягу сукупних видатків Зведеного бюджету України на дану складову охорони навколишнього природного середовища з таких причин:

- місцеві бюджети займають незначну частку у сукупному публічному фінансуванні потреб природно-заповідної справи, оскільки незважаючи на поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації в цілому у публічному фінансуванні збереження природно-заповідного фонду зберігається примат гіперцентралізації і горизонтальний розподіл екоресурсних платежів в системі місцевих бюджетів (розподіл між загальним та спеціальним фондами) не завжди призводить до зростання фактичних публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду;

- спеціальний фонд включає цільові кошти, що надходять від екологічних податків, штрафів за порушення природоохоронного законодавства, внесків та інших джерел, і які спрямовуються безпосередньо на заходи по збереженню природно-заповідного фонду. Збільшення його частки означає скорочення обсягу надходжень до загальних фондів публічних бюджетів, які також потенційно можуть бути використані для фінансування цих заходів на місцевому рівні і, відповідно, це може призвести до зменшення сукупного публічного фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи.

Таким чином, збільшення частки спеціального екологічного фонду у місцевих бюджетах призводить до загального зменшення сукупної величини публічних коштів, котрі спрямовуються на збереження природно-заповідного фонду. Певною мірою така ситуація зумовлена нееквівалентністю

горизонтального та вертикального бюджетного розподілу екоресурсних платежів та недосконалістю механізмів застосування інструментів надання природоохоронних субвенцій для потреб природно-заповідних територій місцевого значення.

Враховуючи приведені результати параметризації тісноти зв'язку між обсягом видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду та найбільш детермінуючими предикторами, а також виходячи з результатів ретроспективного аналізу фінансування потреб природно-заповідної справи, можна констатувати, що нарощення обсягів публічного фінансування збереження природно-заповідного фонду залежить як від комплексу макроекономічних умов, пріоритетів національної екологічної політики, горизонтального та вертикального розподілу екоресурсних платежів, так і від імплементації передового іноземного досвіду організації системи фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи.

Висновки до Розділу 2

1. На основі вивчення основних фаз трансформації інституційного середовища організації системи управління територіями природно-заповідного фонду та їх фінансово-інвестиційного забезпечення в Україні встановлено, що основу інституційного підґрунтя фінансування потреб заповідних територій тривалий період становила Загальнодержавна програма розвитку заповідної справи на період до 2020 року. Передумовами схвалення такої Програми виступали: 1) збереження природних комплексів, екосистем, окремих видів флори та фауни, унікальних та типових ландшафтів; 2) формування розгалуженої мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду; 3) створення багатофункціональних об'єктів природно-заповідного фонду (біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки). Реалізацію Програми планувалося спрямувати на вирішення таких

проблем: 1) подолання проявів зменшення темпів збільшення загальної площі природно-заповідного фонду; 2) усунення прецедентів нецільового використання та вилучення земель і водних об'єктів природно-заповідного спрямування; 3) недопущення проявів недотримання режимів територій та об'єктів природно-заповідного фонду; 4) усунення рецидивів недостатності фінансування природоохоронних заходів, наукових досліджень, еколого-освітньої, рекреаційної та туристичної діяльності.

2. Визначено, що основними завданнями Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року виступили: 1) удосконалення нормативно-правової бази з урахуванням вимог глобальної природоохоронної архітекτονіки; 2) поліпшення фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи; 3) збереження ландшафтного і біорізноманіття; 4) виявлення, резервування та заповідання цінних природних територій, що потребують охорони; 5) прискорення формування національної екологічної мережі; 6) участь суб'єктів природно-заповідного фонду в забезпеченні сталого розвитку регіонів. Ключовими напрямками реалізації Програми були: 1) складання реєстру типових та рідкісних екосистем; 2) підвищення ефективності економічного стимулювання розвитку заповідної справи; 3) виконання міжнародних зобов'язань України; 4) удосконалення державного управління у сфері заповідної справи; 5) створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду; 6) надання платних послуг установами природно-заповідної справи; 7) розвиток рекреаційної діяльності, зокрема із залученням місцевого населення з метою стимулювання екологічного туризму. Дослідження показали, що більшість завдань Програми, які стосувалися фінансово-інвестиційного забезпечення суб'єктів природно-заповідної справи, не було повною мірою реалізовано, що потребує трансформації системи організації та фінансування територій природно-заповідного фонду у відповідності з передовою іноземною практикою.

3. Дослідження показали, що публічне фінансування територій природно-заповідного фонду (фінансування за рахунок коштів держбюджету та місцевих бюджетів) виступає ключовою складовою фінансово-інвестиційного

забезпечення збереження біорізноманіття та середовища існування. У 2007-2024 роках в цілому спостерігається висхідна тенденція у динаміці фактичних публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду загалом по Україні, що зумовлено в основному розкручуванням девальваційно-інфляційної спіралі, а не реальним збільшенням величини фінансових вливань у сектор природно-заповідної справи. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2007 роком сума публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду збільшилася на 1217,1 млн грн або у 13,3 рази.

4. Встановлено, що найбільш детермінуючий вплив на масштаби та обсяги публічного фінансування територій природно-заповідного фонду в Україні здійснили: 1) глобальна фінансова криза 2008 року; 2) політична та економічна нестабільність 2014 року; 3) запровадження у 2020 році карантинних заходів з метою недопущення поширення пандемії коронавірусу; 4) повномасштабне вторгнення російських загарбників на суверенну територію України на початку 2022 року. Слід зазначити, що у 2021-2024 роках відбулося зростання частки публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду у сукупних витратах на збереження біорізноманіття та середовища існування, що пов'язано з підвищенням ролі держави та територіальних громадах у процесах упорядкування територій природно-заповідного фонду у відповідності з вимогами ЄС.

5. Виявлено, що основний приріст сукупних публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду у 2007-2024 роках забезпечувався за рахунок держбюджету, що свідчить про високий рівень централізації у розподілі фінансування потреб природно-заповідної справи. Чітко викристалізувався тренд кількарразового перевищення частки держбюджету над часткою місцевих бюджетів у сукупному публічному фінансуванні заповідних територій. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2007 роком сума видатків держбюджету на збереження природно-заповідного фонду зросла на 1150,7 млн грн або в 14,0 разів. Динаміка видатків місцевих бюджетів на збереження природно-заповідного фонду у порівняних цінах у 2007-2024 роках свідчить про те, що зростання фактичної величини таких видатків в основному

зумовлено кількісними факторами, зокрема впливом інфляції. Існуючий розподіл фінансування збереження природно-заповідного фонду між держбюджетом та місцевими бюджетами є закономірним, оскільки інститут природно-заповідної справи місцевого значення перебуває у латентному стані і спостерігається тренд домінування природоохоронних територій загальнонаціонального значення.

6. На основі застосування прийомів кореляційно-регресійного моделювання встановлено, що найбільш детермінуючими предикторами, які визначають величину сукупних публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду за аналізований період, виступають: 1) частка сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування; 2) кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції; 3) надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України; 4) частка спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду.

7. Результати розрахунків тісноти зв'язку між результируючим показником (відкликом) та основними предикторами продемонстрували, що при збільшенні на 1% окремо взятого предиктора сума видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду зміниться наступним чином: 1) при збільшенні частки сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування – зросте на 0,67%; 2) при збільшенні кумулятивного індексу цін виробників промислової продукції – зросте на 0,31%; 3) при збільшенні обсягів надходжень екологічного податку до Зведеного бюджету України – зросте на 0,01%; 4) при збільшенні частки спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду – зменшиться на 0,2%.

8. Параметризація тісноти зв'язку між обсягом видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду та найбільш детермінуючими предикторами засвідчила, що нарощення обсягів публічного

фінансування збереження природно-заповідного фонду залежить як від набору екзогенних чинників та рівня макроекономічної стабільності, збалансованості національної та регіональної екологічної політики, принципів горизонтального та вертикального бюджетного розподілу екоресурсних платежів (екологічного податку, рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, штрафів за порушення природоохоронного законодавства), так і від результативності імплементації базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій та природоохоронних директив ЄС, а також від результативності запровадження кращих іноземних практик організації системи фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРИКЛАДНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ТА МЕТОДІВ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ У ВІЙСЬКОВИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС

3.1 Євроінтеграційний вектор інституціоналізації передових практик фінансово-інвестиційного забезпечення територій природно-заповідного фонду

Остаточний вибір Україною євроінтеграційного вектору розвитку вимагає конвергенції європейської та національної систем охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів як в контексті обмеження негативних кліматичних змін, так і в контексті відтворення, збереження та примноження біорізноманіття. Схвалення Україною базових багатосторонніх угод стосовно відтворення біорізноманіття детермінує потребу у гармонізації вітчизняних та європейських стандартів екологізації соціально-економічного розвитку, зокрема в частині інституціоналізації та функціонування територій природно-заповідного фонду як основного ареалу розширеного відтворення біорізноманіття.

У даному контексті слід зазначити, що у травні 2020 року Європейська Комісія презентувала один з ключових природоохоронних документів в історії Європи, а саме «Стратегію біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя» (COM (2020) 380 final). З даним документом вона звернулася до Європарламенту та низки ключових міждержавних інституцій Європейського Союзу. Дана Стратегія містить конкретні зобов'язання та дії, які мають бути виконані на території ЄС до 2030 року. Документ покликаний досягнути глобальних цілей, поставлених Європейською Зеленою Угодою та Рамковою конвенцією ООН з охорони біорізноманіття, а в деяких питаннях – і перевершити їх. Країни ЄС прагнуть не лише зберегти на існуючому рівні біорізноманіття та сукупність екосистемних послуг, що надаються природними

комплексами, а й стати протягом найближчого десятиліття світовим лідером зі збереження та відновлення природно-ресурсного потенціалу, подаючи приклад іншим країнам світу [149, с. 7]. Ключовим елементом означеної стратегії виступає розширення площі земель природно-заповідного фонду, що дасть можливість сформувати територіальний базис для розширеного відтворення біорізноманіття, зокрема рідкісних видів флори та фауни. Водночас території природно-заповідного фонду розглядаються не лише як ареал для відтворення, збереження та примноження біорізноманіття, але і як вагомий чинник соціально-економічного піднесення територіальних громад базового рівня, а також як засіб боротьби з бідністю місцевого населення.

Дослідження показали, що згідно Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року щонайменше 30% суходолу та 30% морських акваторій повинні стати заповідними територіями. При цьому, особлива увага повинна приділятися районам з дуже високою природоохоронною цінністю чи значним потенціалом біорізноманіття. Крім того, принаймні третина заповідних територій (10% території ЄС та 10% акваторії), повинні бути під суворою охороною. Передусім, мають бути збережені значні площі зональних природних комплексів, що найбільш ефективно здійснюють поглинання та депонування вуглецю і таким чином сприяють боротьбі із глобальною зміною клімату (в першу чергу – праліси, торфовища, морські прибережні оселища, степи, луки тощо) [149, с. 7]. Розширення територій природно-заповідного фонду сприяє зміцненню асиміляційної місткості, оскільки на цих територіях має місце перманентне збереження урізноманітненої структури природно-ресурсного потенціалу. Це дає можливість нарощувати потенціал поглинання вуглецевого газу та продукування кисню. Україна, яка прагне якнайшвидше інтегруватися у ЄС, також намагається забезпечити конвергенцію національної екологічної політики та природоохоронних конвенцій ЄС, в першу чергу в частині виконання вимог стосовно розширення площі земель природно-заповідного фонду. У даному контексті вагомим значення набуває формування не лише архітекτονіки управління природно-заповідними територіями, а також

диверсифікація джерел, методів та форм фінансово-інвестиційного забезпечення природно-заповідної справи.

Незважаючи на те, що Україна не є членом ЄС, але вона нерозривно пов'язана із західними сусідами низкою природоохоронних конвенцій, які регулюють кліматичні процеси та тенденції відтворення і примноження біорізноманіття. Перспективна модель організації системи територій природно-заповідного фонду в Україні, а також їх фінансування має виходити з того, що в останнє десятиліття ЄС та держави-члени колективно підтримали своє зобов'язання подвоїти обсяги фінансування процесів збереження біорізноманіття в країнах, що розвиваються. ЄС готовий продовжувати працювати зі своїми партнерами та надалі збільшувати підтримку. Це буде частиною його роботи із збереження, відновлення, сталого використання біорізноманіття та включення цього питання до складу всіх стратегій розвитку та партнерства, що розроблятимуться в подальшому. Для України таким документом є підписана в 2014 році Угода про асоціацію з Європейським Союзом, переважна більшість природоохоронних зобов'язань якої досі лишаються невиконаними [149, с. 8]. Нарощення фінансових вливань у природоохоронний сектор України за рахунок коштів європейських фінансових фондів та урядів європейських країн на пряму залежить від імплементації стандартів охорони довкілля, котрі функціонують в межах ЄС. Таке нарощення дасть змогу прискорити процеси документального та реального впровадження директив ЄС, котрі стосуються функціонування територій природно-заповідного фонду та відтворення на них різноманітних видів біорізноманіття. Означені завдання мають увійти в спектр пріоритетів національної та регіональної екологічної політики і отримати відповідне інституційне забезпечення.

Базовою умовою реалізації євроінтеграційного вектору трансформації організації територій природно-заповідного фонду є інституціоналізація передових іноземних практик фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи. Існуюча вітчизняна модель фінансування територій природно-заповідного фонду оперує надмірно

звуженим спектром методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення природно-заповідної справи, що відповідним чином впливає на ефективність збереження та примноження біорізноманіття, а також на мотивацію суб'єктів природно-заповідної справи модернізовувати мережу об'єктів екологічної інфраструктури на природоохоронних територіях.

З огляду на це необхідною є імплементація передових практик фінансування територій природно-заповідного фонду, котрі передбачають наявність багатоступінчатої системи фінансового забезпечення відтворення, збереження та примноження біорізноманіття, а також використання диверсифікованого портфеля методів та інструментів фінансування проєктів розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури природно-заповідної справи.

Хрестоматійним прикладом розвиненості архітекτονіки фінансування територій природно-заповідного фонду виступає німецька модель фінансового забезпечення сектору природно-заповідної справи. Фінансування територій природно-заповідного фонду в Німеччині є складною системою, що поєднує кошти федерального бюджету, бюджетів федеральних земель та інші джерела. Федеральний уряд відіграє ключову роль у фінансуванні територій природно-заповідного фонду через різні фонди та програми, що управляються профільними міністерствами та агентствами [202]. Ключовим актором в архітектоніці управління природно-заповідною справою та системою її фінансово-інвестиційного забезпечення в Німеччині є Федеральне міністерство навколишнього середовища, охорони природи, ядерної безпеки та захисту прав споживачів (BMUV). Це міністерство є центральним органом, відповідальним за політику та фінансування в галузі охорони природи на федеральному рівні. Воно надає кошти на великі природоохоронні проєкти, наукові дослідження, а також підтримку програм, що стосуються відтворення біорізноманіття, збереження унікальних видів флори та фауни і обмеження негативних кліматичних змін [198]. Фінансування наукових досліджень дає можливість здійснювати діяльність, пов'язану з відтворенням, відновленням та охороною рідкісних видів флори та фауни. Наявність публічних джерел фінансово-

інвестиційного забезпечення реалізації великих природоохоронних проєктів створює критично необхідне інституційне підґрунтя для стабілізації екологічної обстановки в цілому.

У Німеччині спостерігається наявність ускладненої багатоступінчатої системи управління природно-заповідними територіями та охороною навколишнього природного середовища. Федеральне агентство з охорони природи (BfN) є науковим та адміністративним органом BMUV. Воно відповідає за реалізацію природоохоронних програм і управління федеральними фондами, зокрема Федеральним фондом охорони природи (Federal Nature Conservation Fund) (головний інструмент фінансування, який об'єднує кілька програм, спрямованих на збереження природи, таких як: програма біологічного різноманіття (Federal Biological Diversity Programme); програма «Блакитний пояс Німеччини» (Germany's Blue Belt Programme), яка спрямована на відновлення річок, заплав та інших водних екосистем; «chance.natur» (великомасштабні природоохоронні проєкти); Фонд дикої природи (Wilderness Fund), який створений для придбання великих земельних ділянок з метою їх перетворення на території природно-заповідного фонду [199]. Модель фінансування територій природно-заповідного фонду, яка сформувалася в Німеччині, носить багаторівневий та диверсифікований характер, охоплюючи широкий спектр форм, методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природно-заповідної справи в контексті досягнення цілей сталого розвитку та забезпечення вуглецевої нейтральності.

На відміну від України, де спостерігається надмірно звужений спектр джерел фінансування територій природно-заповідного фонду, у Німеччині має місце широкий діапазон форм, методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення об'єктів природно-заповідної справи. Наряду з коштами публічних бюджетів активно використовуються кошти громадського та приватного секторів, а також кошти глобальних екологічних фондів та міжнародних фінансово-кредитних організацій.

Отже, фінансування територій природно-заповідного фонду в Німеччині – це багаторівнева система, в якій федеральний уряд забезпечує стратегічну та фінансову підтримку через цільові фонди та програми, що доповнюються зусиллями земельних урядів та неурядових організацій. Кожна з 16 земель має власні бюджети та повноваження щодо відтворення та збереження біорізноманіття на своїй території, що дозволяє адаптувати природоохоронні заходи до локальних умов та потреб [198]. Здатність адаптувати національні пріоритети фінансування потреб природно-заповідної справи до локальних умов та потреб виступає необхідною умовою забезпечення результативності фінансово-інвестиційного забезпечення територій природно-заповідного фонду на рівні федеральних земель та територіальних громад базового рівня (муніципалітетів). Дана характеристика має бути взята на озброєння для імплементації у вітчизняну практику, оскільки в Україні модель фінансування територій природно-заповідного фонду є надмірно уніфікованою і не враховує регіональні та локальні умови і особливості збереження та відтворення біорізноманіття. Це у підсумку не закладає стимулів регіональним та місцевим органам влади забезпечувати імплементацію природоохоронних директив ЄС, щоб виконати взяті Україною зобов'язання в частині розширення площі земель природно-заповідного фонду.

У 2019-2025 роках спостерігається кількаразове перевищення фінансування територій природно-заповідного фонду Німеччини за рахунок коштів бюджетів федеральних земель над асигнуваннями з федерального бюджету. Кошти федерального бюджету спрямовуються, як правило, на фінансування проєктів облаштування земель природно-заповідного фонду, які мають вирішальне значення для збереження та примноження біорізноманіття у загальнонаціональному масштабі. Зокрема, у 2019 році на фінансування територій природно-заповідного фонду Німеччини було спрямовано 95,7 млн євро за рахунок коштів федерального бюджету, у 2020 році – 123,1 млн євро, у 2021 році – 116,0 млн євро, у 2022 році – 125,6 млн євро, у 2023 році – 153,6 млн євро, у 2024 році – 146,1 млн євро, у 2025 році – 200,3 млн євро (рис. 3.1). У 2026 році на фінансування об'єктів природно-заповідної справи планується

спрямувати 231,0 млн євро за рахунок коштів федерального бюджету. У 2025 році порівняно з 2019 роком сума видатків федерального бюджету на фінансування територій природно-заповідного фонду збільшилася більш як у 2 рази.

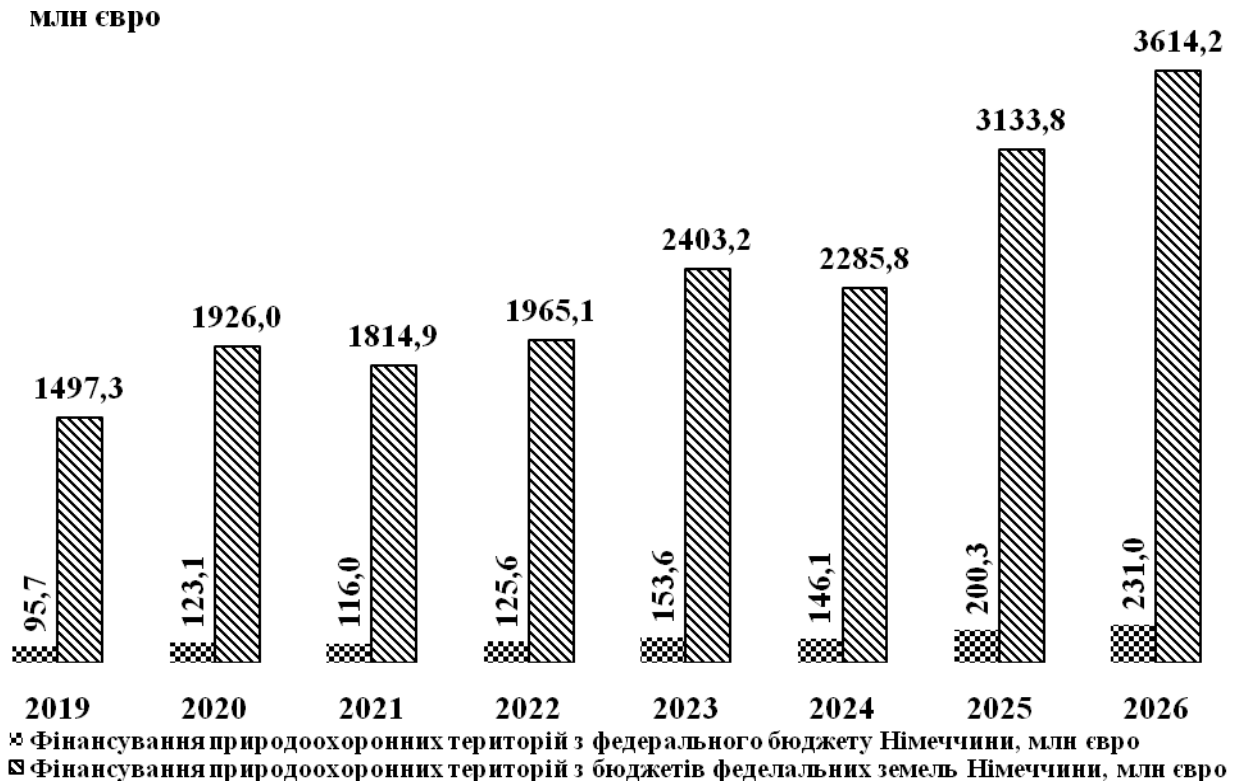

Рис. 3.1. Динаміка фінансування територій природно-заповідного фонду з федерального бюджету Німеччини та бюджетів федеральних земель у 2019-2026 роках*

Примітка. Розраховано за даними <https://www.destatis.de/>

Фінансування територій природно-заповідного фонду в Німеччині з федерального бюджету в основному здійснюється через Федеральне міністерство з питань довкілля, охорони природи, ядерної безпеки та споживчого захисту (BMUKN). Ці кошти охоплюють проекти з охорони біорізноманіття, придбання земель, організації системи моніторингу та реалізації інших заходів для заповідних територій. Федеральний уряд Німеччини також виділяє значні кошти на міжнародні проекти в галузі охорони довкілля та регулювання змін клімату. Це здійснюється через різні

міністерства, зокрема через Міжнародну кліматичну ініціативу (IKI), яка координується Федеральним міністерством економіки та клімату (BMWK) у тісній співпраці з BMUV та Міністерством закордонних справ.

Ця ініціатива фінансує проєкти, спрямовані на захист клімату та відтворення біорізноманіття у країнах, що розвиваються, та країнах з перехідною економікою. Кошти федерального бюджету Німеччини також спрямовуються на потреби природно-заповідної справи через LegacyLandscapesFund (LLF). Це Фонд, який фінансує природоохоронні території по всьому світу [210]. Тобто кошти федерального бюджету Німеччини, які призначені для фінансування природно-заповідної справи, через різноманітні фонди освоюються також за межами країни, в першу чергу, у країнах з перехідною економікою та у країнах, що розвиваються.

В цілому висхідний тренд у 2019-2025 роках також спостерігається і у динаміці фінансування потреб природно-заповідної справи за рахунок коштів бюджетів федеральних земель. Зокрема, у 2019 році за рахунок коштів бюджетів федеральних земель було профінансовано потреби об'єктів природно-заповідної справи на суму 1497,3 млн євро, у 2020 році – 1926,0 млн євро, у 2021 році – 1814,9 млн євро, у 2022 році – 1965,1 млн євро, у 2023 році – 2403,2 млн євро, у 2024 році – 2285,8 млн євро, у 2025 році – 3133,8 млн євро. Тобто видатки бюджетів федеральних земель на потреби природно-заповідної справи у 2025 році порівняно з 2019 роком виросли більш як у 2 рази. Виходячи з приведеної динаміки видатків федерального бюджету та бюджетів федеральних земель на фінансування територій природно-заповідного фонду, можна констатувати, що у Німеччині як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні федеральних утворень спостерігається суттєве зростання публічних видатків на утримання та експлуатацію об'єктів природно-заповідної справи, що зумовлено формуванням нової глобальної архітектури охорони навколишнього природного середовища та переходом на модель низьковуглецевого розвитку.

Значною мірою становлення системи фінансування територій природно-заповідного фонду в Німеччині базується на ключових інституційних

характеристиках ведення природно-заповідної справи. Зокрема, законодавчо-правова основа охорони довкілля, зокрема Закон про охорону природи (Bundesnaturschutzgesetz – BNatSchG) визначає загальні принципи та повноваження, але не регламентує конкретні механізми фінансової підтримки чи надання субсидій для заповідних територій. Натомість, фінансові та адміністративні аспекти реалізуються через спеціалізовані програми та діяльність відповідних міністерств і відомств [202]. Тобто законодавча база, визначаючи права і повноваження регуляторних органів у природоохоронній сфері та інституційні засади функціонування об'єктів природно-заповідної справи, жорстко не регламентує специфікацію форм, методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду, що розширює інституційне підґрунтя публічного фінансування потреб природно-заповідної справи як за рахунок коштів центрального фінансового фонду, так і коштів бюджетів федеральних земель і територіальних громад базового рівня.

Прикметною рисою системи фінансування територій природно-заповідного фонду в Німеччині є активна роль у цьому процесі федеральних земель, що дає можливість вчасно доповнювати федеральне фінансово-інвестиційне забезпечення природно-заповідної справи. Вагомість фінансування потреб природно-заповідної справи за рахунок коштів бюджетів федеральних земель впливає з того, що більшість природоохоронних територій, включаючи національні парки, біосферні заповідники, природні парки та заповідники, знаходяться під прямим управлінням та фінансуванням відповідних земельних урядів. Уряди земель несуть відповідальність за фінансування заробітних плат співробітників адміністрацій парків, рейнджерів, науковців та інших фахівців; фінансування будівництва та утримання візиторських центрів, доріжок, оглядових майданчиків, інформаційних стендів та іншої туристичної інфраструктури; фінансування моніторингу біорізноманіття, боротьби з інвазійними видами, відновлення екосистем та інших природоохоронних заходів; фінансування забезпечення освітніх програм для відвідувачів, шкільних екскурсій та інформаційних кампаній [198; 199; 211].

В цілому система фінансування територій природно-заповідного фонду на рівні федеральних земель охоплює широкий спектр форм, методів та інструментів, що дає можливість забезпечувати фінансово-інвестиційне забезпечення комплексного розвитку природоохоронних територій (рис. 3.2).

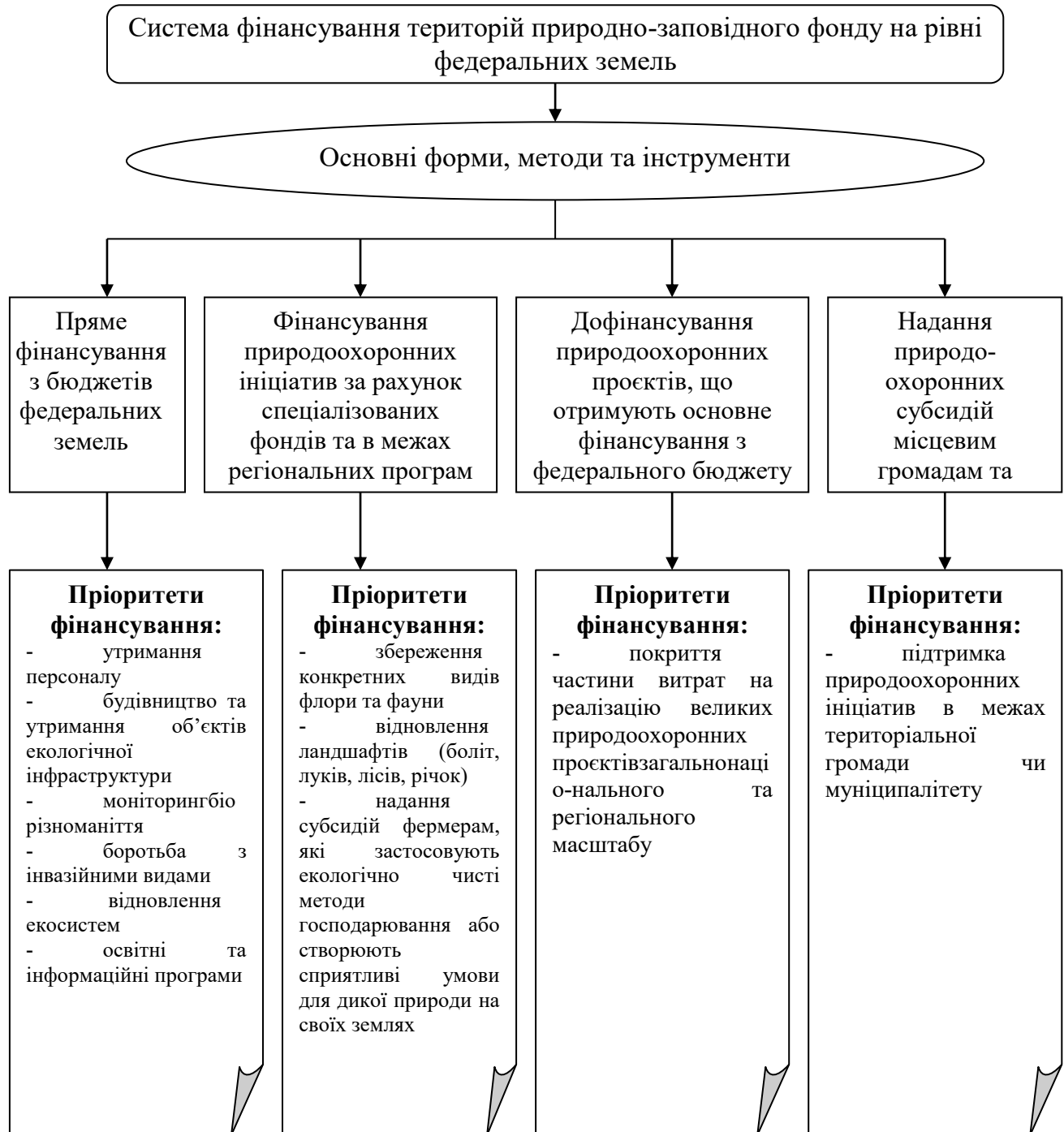

Рис. 3.2. Основні форми, методи та інструменти фінансування територій природно-заповідного фонду за рахунок коштів бюджетів федеральних земель у Німеччині

Примітка. Побудовано автором

Широке застосування отримав такий інструмент як пряме фінансування потреб природно-заповідної справи з бюджетів федеральних земель, що в основному спрямовується на утримання персоналу природно-заповідних територій. Вагома частка прямого фінансування з бюджетів федеральних земель спрямовується на будівництво та утримання об'єктів екологічної інфраструктури, що дозволяє вчасно забезпечувати належне інфраструктурне облаштування природоохоронних територій, а це у свою чергу упереджує поширення еколого-деструктивних процесів, пов'язаних з руйнацією природних біогеоценозів. Об'єктом прямого фінансування за рахунок коштів федеральних земель виступає також розбудова системи моніторингу біорізноманіття, що дає можливість отримувати об'єктивну характеристику про динаміку рідкісних видів флори та фауни.

Характерною ознакою прямого фінансування потреб природно-заповідної справи на рівні федеральних земель є також фінансово-інвестиційне забезпечення боротьби з інвазійними видами, що упереджує негативні природно-руйнівні процеси у природних екосистемах. Також регламентується спрямування коштів бюджетів федеральних земель на відновлення екосистем, що були порушені внаслідок природних та техногенних аварій чи катастроф. Пріоритетом прямого фінансування територій природно-заповідного фонду за рахунок бюджетів федеральних земель виступає фінансове забезпечення освітніх та інформаційних програм, що дозволяє своєчасно впроваджувати інноваційні методи відтворення, збереження та примноження біорізноманіття.

Формою фінансування територій природно-заповідного фонду за рахунок коштів бюджетів федеральних земель виступає фінансування природоохоронних ініціатив та фінансування природоохоронних проєктів в межах регіональних програм розвитку природно-заповідної справи. Пріоритетними напрямками такої форми фінансування виступає збереження конкретних видів флори і фауни, які відіграють вагоме значення для збереження стійкості природних біогеоценозів. В умовах боротьби з негативними кліматичними змінами та з метою досягнення цілей кліматичної нейтральності одним з пріоритетів фінансування природоохоронних ініціатив, а

також розроблення регіональних програм збереження природно-заповідного фонду виступають пріоритети відновлення ландшафтів, зокрема боліт, луків, лісів та річок.

За експертними оцінками відновлення водно-болотних угідь може кардинальним чином вирішити проблему зв'язування вуглецю та продукування кисню, що дасть можливість прискорити процеси переведення регіональних еколого-економічних систем на модель низьковуглецевого розвитку. Розширення площі лісів, зокрема створення захисних лісових смуг, упереджує процеси руйнації грантового покриву у сільськогосподарському землекористуванні. Тому означена форма фінансування природоохоронних територій в межах реалізації природоохоронних ініціатив та реалізації регіональних програм збереження біорізноманіття є дуже своєчасною та вписується у сучасний формат глобальної архітекτονіки боротьби з негативними кліматичними змінами.

Фінансування потреб природно-заповідної справи у межах фінансового забезпечення природоохоронних ініціатив та реалізації регіональним програм примноження біорізноманіття відзначається комплексним характером, що пояснюється наявністю такого пріоритету як надання субсидій фермерам, які застосовують екологічно чисті методи господарювання або створюють сприятливі умови для дикої природи на своїх землях. Саме фактор стимулюючого впливу такого роду субсидій і створює підґрунтя для примноження і збереження біорізноманіття у секторі фермерських господарств. Застосування екологічно чистих методів господарювання, зокрема здійснення ґрунтозахисного землеробства, застосування сидератних добрив, використання біологічних методів боротьби з шкідниками створюють умови для збереження рідкісних видів флори та фауни.

Для забезпечення достатності фінансування проєктів відтворення біорізноманіття на територіях природно-заповідного фонду важливого значення набуває застосування такого інструменту як дофінансування природоохоронних проєктів, що отримують основне фінансування з федерального бюджету. Уряди федеральних земель часто виступають

партнерами федерального уряду у великих природоохоронних проєктах, що дозволяє їм отримувати додаткові кошти. Це дозволяє реалізовувати масштабні ініціативи, які одна лише федеральна земля не змогла б профінансувати.

В спектрі використання такого інструменту виокремлюється такий пріоритет фінансування територій природно-заповідного фонду як покриття частини витрат на реалізацію великих природоохоронних проєктів загальнонаціонального та регіонального масштабу. Тобто результативність фінансового забезпечення реалізації проєктів природоохоронного спрямування залежить від правильності вибору пріоритетів екологічної політики на рівні федеральних земель.

В умовах дерегуляції та децентралізації реалізації екологічної політики в Німеччині, зокрема в частині фінансування потреб природно-заповідної справи, важливого значення набуває надання природоохоронних субсидій місцевим громадам та муніципалітетам. Тобто кошти бюджетів федеральних земель використовуються для надання субсидій територіальним громадам базового рівня (муніципалітетам), які ініціюють проєкти розширення площі земель природно-заповідного фонду та проєкти відтворення та примноження біорізноманіття на даній категорії земель.

Фінансування територій природно-заповідного фонду за рахунок коштів бюджетів федеральних земель є основою оперативного управління та утримання більшості природоохоронних територій Німеччини. Ця система дозволяє землям ефективно реалізовувати природоохоронну політику, адаптовану до їхніх унікальних екологічних та соціальних умов, і співпрацювати з федеральним урядом для досягнення спільних цілей [198; 199; 211].

Виходячи з перерахованих форм, методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду за рахунок коштів бюджетів федеральних земель можна зробити висновок про наявність дуальної системи фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природно-заповідної справи на регіональному рівні. З однієї сторони кошти бюджетів федеральних земель використовуються для дофінансування проєктів розбудови екологічної

інфраструктури природно-заповідного фонду, а з іншої – для надання субвенцій територіальними громадам базового рівня (муніципалітетам), що реалізують проекти відтворення, збереження та примноження біорізноманіття. Тобто можна говорити про високий рівень функціональної спрямованості та диверсифікованості німецької моделі фінансування територій природно-заповідного фонду на регіональному рівні, яка повною мірою відповідає принципам субсидіарності та викликам децентралізації.

Високий рівень результативності фінансування територій природно-заповідного фонду за рахунок коштів федерального бюджету та бюджетів федеральних земель в Німеччині посилюється наявністю розгалуженої системи зовнішнього фінансування проєктів, які безпосередньо пов'язані із розбудовою інфраструктури природно-заповідної справи (рис. 3.3). Поєднання коштів публічних бюджетів, коштів приватного бізнесу та глобальних екологічних фондів дає можливість перманентно нарощувати сукупне фінансово-інвестиційне забезпечення територій природно-заповідного фонду з урахуванням національних та регіональних програм примноження біорізноманіття та виходячи з викликів боротьби з негативними кліматичними змінами і переходу на модель низьковуглецевого розвитку. Більше того, спостерігається наявність урізноманітненої системи джерел зовнішнього фінансування потреб природно-заповідної справи. Серед таких джерел слід виокремити програми ЄС, структурні та інвестиційні фонди ЄС, глобальні екологічні фонди, приватні та неурядові фонди, грантове фінансування.

Ключовим моментом в частині формування інституційного підґрунтя зовнішнього фінансування територій природно-заповідного фонду є те, що Німеччина, будучи членом Європейського Союзу та однією з провідних економік світу, активно залучає кошти ЄС та глобальних екологічних фондів для фінансування своїх природоохоронних територій. Це фінансування є важливим доповненням до внутрішніх джерел (федерального та земельних бюджетів) і дозволяє реалізовувати масштабні проєкти, що мають загальноєвропейське або глобальне значення. Основними джерелами зовнішнього фінансування потреб природно-заповідної справи у Німеччині

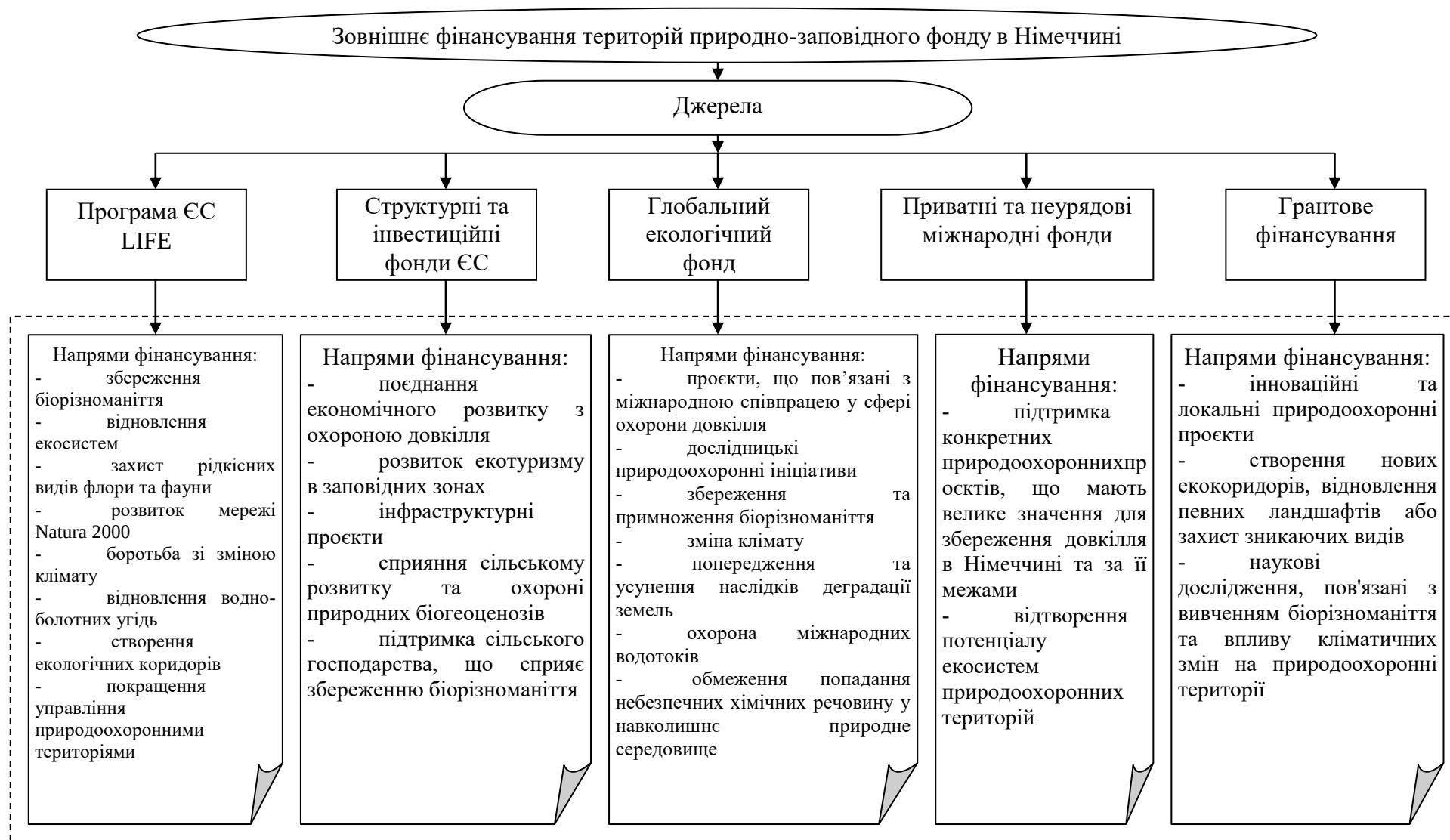

Рис. 3.3. Системно-інституційний вимір зовнішнього фінансування територій природно-заповідного фонду у Німеччині

Примітка. Побудовано автором на основі [192; 198; 199; 202; 210; 211]

виступають: Програма ЄС LIFE, структурні та інвестиційні фонди ЄС, глобальний екологічний фонд, приватні та неурядові міжнародні фонди, грантове фінансування.

Виходячи з вагомості джерел зовнішнього фінансування територій природно-заповідного фонду, можна стверджувати, що Програма LIFE (L'Instrument Financier pour l'Environnement) – це ключовий фінансовий інструмент Європейського Союзу для підтримки проєктів у сфері охорони навколишнього середовища, відтворення природно-ресурсного потенціалу та змін клімату. Німеччина є активним учасником цієї програми.

Прикметною рисою Програми LIFE є те, що вона підтримує проєкти, спрямовані на збереження біорізноманіття, відновлення екосистем, захист рідкісних видів флори та фауни, розвиток мережі Natura 2000, а також на боротьбу зі зміною клімату. Типові проєкти в межах означеної програми полягають у наступному: німецькі природоохоронні організації, урядові агентства та наукові установи отримують кошти LIFE для таких проєктів: 1) відновлення водно-болотних угідь; 2) створення екологічних коридорів; 3) збереження рідкісних видів (наприклад, птахів або комах); 4) покращення управління природоохоронними територіями. Механізм реалізації таких програм полягає в наступному: заявки на фінансування подаються на конкурсній основі. Проєкт повинен мати чітку мету, демонструвати інноваційність та внесок у досягнення цілей ЄС. Програма LIFE зазвичай надає співфінансування, а решту коштів покривають німецькі партнери (федеральний уряд, уряди федеральних земель або інші організації) [211]. Реалізація такого роду проєктів також дозволяє забезпечувати досягнення окремих цілей сталого та низьковуглецевого розвитку і виконувати ряд завдань, які регламентуються глобальною природоохоронною архітектонікою.

Особливістю зовнішнього фінансування природно-заповідної справи в Німеччині є те, що ряд проєктів фінансується за рахунок фондів, котрі не відзначаються суто екологічною спрямованістю. Це свідчить про привабливість реалізації екологічних проєктів з огляду на глобальну програму боротьби з негативними кліматичними змінами. Зокрема, структурні та інвестиційні фонди

ЄС, такі як Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський аграрний фонд розвитку сільських районів не є суто екологічними, але їхні кошти можуть бути використані для фінансування проєктів у сфері охорони довкілля та відтворення природно-ресурсного потенціалу. Німеччина, як і інші країни, використовує ці фонди для проєктів, що поєднують економічний розвиток з охороною навколишнього природного середовища, наприклад, розвиток екологічного туризму в заповідних зонах. Також за рахунок коштів вказаних фондів фінансуються інфраструктурні проєкти, що враховують екологічні вимоги, або здійснюється підтримка тих видів сільськогосподарського виробництва, які сприяють збереженню біорізноманіття та досягненню цілей кліматичної нейтральності.

Незважаючи на наявність численних особливостей у функціонуванні системи фінансування територій природно-заповідного фонду в Німеччині, дана країна також вписується у глобальний формат фінансування природоохоронної діяльності, зокрема в частині функціонування системи фінансово-інвестиційного забезпечення діяльності об'єктів природно-заповідної справи. Ключовим актором такого формату виступає Глобальний екологічний фонд (Global Environment Facility – GEF). GEF є одним з найважливіших фондів, що фінансує природоохоронні проєкти в планетарному масштабі. Німеччина є однією з країн-донорів GEF і, як наслідок, може брати участь у його програмах. GEF фінансує проєкти, які стосуються збереження та примноження біорізноманіття, упередження негативних кліматичних змін, обмеження деградації земель, охорони підземних і поверхневих вод, транскордонних водотоків та обмеження попадання шкідливих речовин в атмосферне повітря.

Квінтесенцією функціонування Глобального екологічного фонду є те, що основна частина фінансування даного фонду спрямовується в країни, що розвиваються, та в країни з перехідною економікою. Однак, Німеччина може використовувати ці кошти для реалізації проєктів, що мають глобальне значення, наприклад, для реалізації дослідницьких ініціатив або проєктів, що пов'язані з міжнародною співпрацею у сфері охорони навколишнього

природного середовища. Німецькі урядові та неурядові організації можуть подавати заявки на фінансування таких проєктів, діючи як партнери з іншими країнами [192].

В системі зовнішнього фінансування територій природно-заповідного фонду в Німеччині вагому роль відіграють приватні та неурядові міжнародні фонди, які забезпечують фінансово-інвестиційне забезпечення територій природоохоронного спрямування. Характерною рисою функціонування приватних та неурядових міжнародних фондів в системі фінансування природно-заповідної справи в Німеччині є те, що крім офіційних державних та міждержавних фондів, природоохоронних організацій в Німеччині також залучаються кошти від великих міжнародних благодійних фондів, таких як LegacyLandscapesFund (співзасновником якого є Німеччина), фонди, пов'язані з WWF, Greenpeace, та інші. Ці фонди можуть підтримувати конкретні проєкти, що мають велике значення для збереження природи в Німеччині та за її межами. Залучення коштів вказаних фондів дає можливість суттєво збільшити обсяги фінансування територій природно-заповідного і диверсифікувати джерела фінансово-інвестиційного забезпечення проєктів природоохоронного спрямування на цих територіях. Фінансування діяльності суб'єктів природно-заповідної справи за рахунок ЄС та глобальних екологічних фондів є важливим елементом фінансової екосистеми природоохоронних територій Німеччини. Це дозволяє країні не лише реалізовувати амбітні екологічні проєкти, а й підтверджувати свою роль глобального лідера в галузі захисту навколишнього середовища відтворення природно-ресурсного потенціалу [192; 211].

В цілому Німеччина також не випадає з глобального тренду залучення грантових коштів у сферу функціонування об'єктів природно-заповідного фонду. Фінансування природоохоронних територій у Німеччині за рахунок грантових коштів є важливим додатковим джерелом, яке дозволяє реалізовувати інноваційні, наукові та локальні проєкти, що можуть не підпадати під пряме державне фінансування. Грантова підтримка надходить від різноманітних установ: від великих німецьких фондів до невеликих регіональних організацій [209]. Результативне залучення грантових коштів в

сектор об'єктів природно-заповідної справи в Німеччині напряму пов'язане зі створенням необхідних інституційних передумов та відповідного рівня інвестиційної привабливості. У підсумку це дозволило зробити природно-заповідний сегмент природоохоронної діяльності привабливим для грантових коштів видом виробничо-господарської діяльності екологічного спрямування.

Німеччина має розвинену систему благодійних фондів, багато з яких спеціалізуються на охороні навколишнього природного середовища. Серед них виділяються: 1) Німецький федеральний екологічний фонд (Deutsche Bundesstiftung Umwelt – DBU); 2) Фонди при приватних особах або компаніях; 3) Фонди, пов'язані з природоохоронними організаціями.

Німецький федеральний екологічний фонд (Deutsche Bundesstiftung Umwelt – DBU) – це один із найбільших екологічних фондів у Європі. DBU підтримує інноваційні проєкти, спрямовані на охорону навколишнього середовища, дослідження, природоохоронні заходи та екологічну освіту. Гранти DBU можуть отримувати як державні установи (управління парків), так і неурядові організації, наукові інститути та приватні компанії. Тобто прикметною рисою функціонування екологічних фондів у Німеччині є їх націленість на фінансування наукових досліджень, пов'язаних з відтворенням та примноженням біорізноманіття, в першу чергу на територіях природно-заповідного фонду.

Характерною ознакою функціонування приватних екологічних фондів у Німеччині є також створення таких фондів приватними особами або компаніями, які підтримують природоохоронні ініціативи, часто в певних регіонах або з фокусом на конкретні види (наприклад, Фонд Манфреда-Хермсена). Фонди, пов'язані з природоохоронними організаціями, – це такі організації як NABU (Спілка охорони природи та біорізноманіття Німеччини) та BUND (Спілка за охорону навколишнього середовища та природи Німеччини). Такі організації фінансують свої проєкти, часто залучаючи пожертви та гранти від інших установ. Виходячи з приведеного вище, можна стверджувати, що приватні та неурядові міжнародні фонди виступають одними з основних акторів в системі фінансового забезпечення територій природно-

заповідного фонду, що дозволяє упереджувати прояви інвестиційного дефіциту стосовно розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури на заповідних територіях.

Глобальні тренди фінансово-інвестиційного забезпечення розвитку природно-заповідної справи засвідчують, що в останні десятиліття вагомим джерелом забезпечення потреб територій природно-заповідного фонду виступає грантове фінансування. Основною складовою грантового фінансування в Німеччині є реалізація державних та земельних грантових програм. Хоча федеральний уряд та уряди федеральних земель мають прямі бюджетні лінії для фінансування природоохоронної діяльності, але вони також можуть оголошувати грантові конкурси на реалізацію конкретних проєктів, які відповідають їхнім стратегічним цілям. Наприклад: 1) програми з відновлення біорізноманіття(гранти можуть надаватися на створення нових екологічних коридорів, відновлення певних ландшафтів або захист зникаючих видів); 2) програми з розвитку екологічного туризму(кошти можуть виділятися на розробку та впровадження нових туристичних маршрутів, будівництво інфраструктури, що відповідає екологічним стандартам); 3) дослідницькі гранти(урядові органи можуть фінансувати наукові дослідження, пов'язані з вивченням біорізноманіття та впливу кліматичних змін на природоохоронні території).

Грантове фінансування дозволяє природоохоронним територіям Німеччини бути більш гнучкими та адаптивними, а також фінансувати експериментальні проєкти, проводити глибокі дослідження та залучати громадськість до охорони навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Федеральний уряд Німеччини вирішив розширити та об'єднати проєктне фінансування охорони навколишнього природного середовища та сферу ландшафтного менеджменту. З цією метою було створено новий Федеральний фонд охорони природи, який об'єднав діючі програми: Федеральну програму біологічного різноманіття, програму «Блакитний пояс Німеччини», *chance.natur*

(великомасштабні природоохоронні проєкти) та проєкти тестування і розвитку, а також Фонд дикої природи.

У Федеральному фонді охорони природи з 2022 року об'єднані програми фінансування: Федеральна програма біологічного різноманіття, Програма заплав у Блакитному поясі, chance.natur (великі природоохоронні проєкти), підтримка розробки пілотних проєктів, Фонд дикої природи, а також так звані «модельні проєкти» та нова можливість фінансування Ваттового моря. Додатково запроваджена нова Національна програма допомоги суб'єктам природно-заповідної справи, які здійснюють відтворення зникаючих видів флори та фауни.

Невід'ємною складовою німецької моделі фінансування територій природно-заповідного фонду є система самофінансування цих територій, що виступає вагомим чинником фінансової самодостатності об'єктів природно-заповідної справи. Самофінансування територій природно-заповідного фонду в Німеччині не є основним джерелом їхнього бюджету, оскільки більша частина фінансування надходить від федерального уряду та урядів федеральних земель. Проте, самофінансування відіграє важливу додаткову роль, допомагаючи покривати операційні витрати та фінансувати локальні проєкти. На відміну від багатьох країн, у Німеччині більшість національних парків та природних заповідників мають безкоштовний вхід для відвідувачів. Проте, плата може стягуватися за доступ до окремих об'єктів або інфраструктури.

Диверсифікація способів самофінансування територій природно-заповідного фонду дає можливість створити додаткові можливості для інфраструктурного облаштування природоохоронної діяльності та запровадження сучасних методів відтворення та збереження рідкісних видів флори та фауни. У німецькій практиці самофінансування об'єктів природно-заповідної справи застосовуються такі основні способи: плата за послуг та вхід; дохід від супутніх послуг; приватні пожертви та спонсорство; використання лісових ресурсів (рис. 3.4). У спектрі стягнення плати за послуги та вхід вирізняється стягнення плати за доступ до окремих об'єктів або інфраструктури, зокрема паркування (в більшості випадків плата за паркування

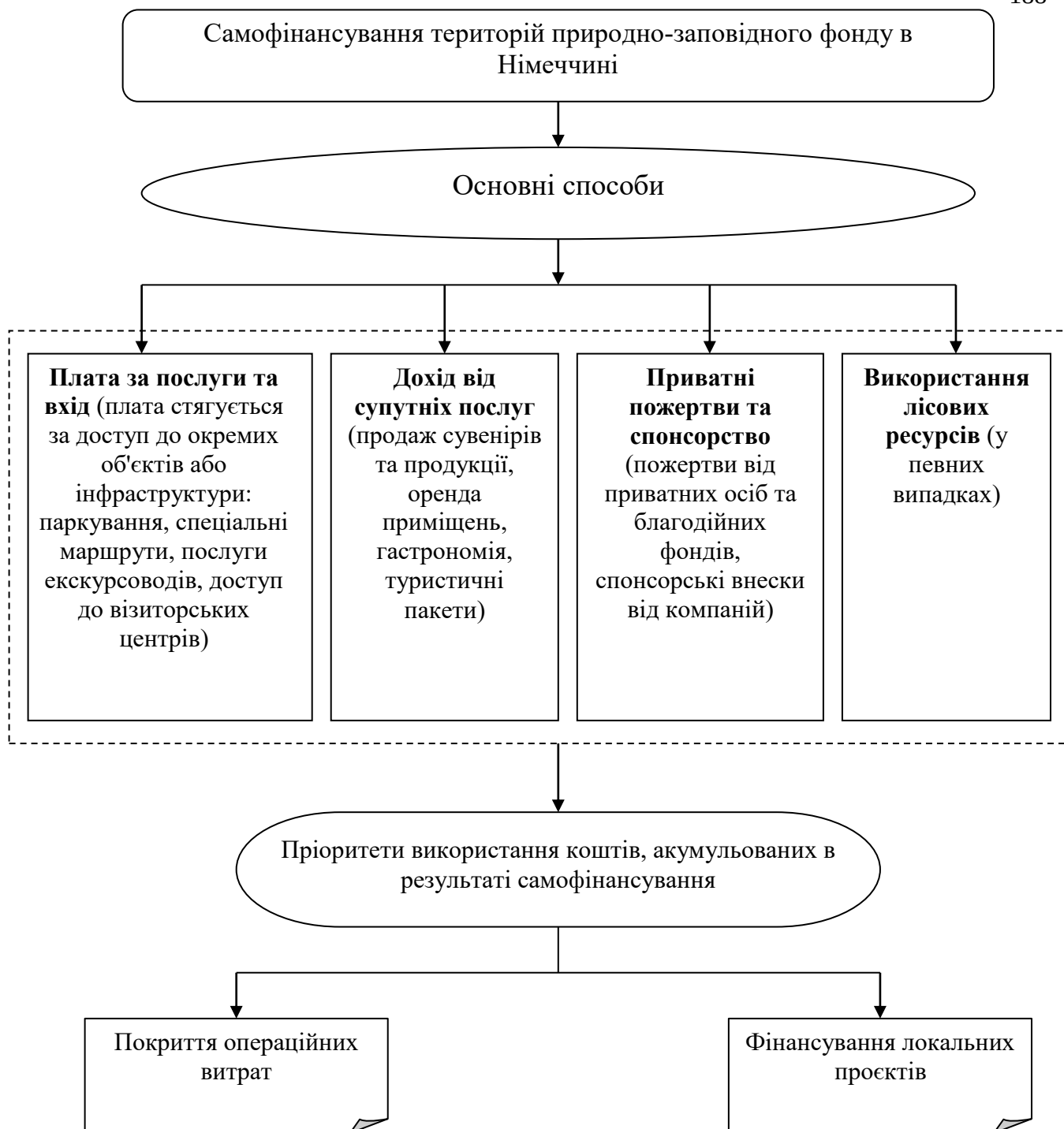

Рис. 3.4. Специфікація способів самофінансування територій природно-заповідного фонду у Німеччині

Примітка. Побудовано автором

є одним з найважливіших джерел доходу для територій), спеціальні маршрути (це можуть бути, наприклад, канатні дороги, оглядові вежі, платні панорамні дороги (як, наприклад, Россфельдштрассе) або спеціально обладнані маршрути), послуги екскурсоводів (плата за організовані екскурсії, тематичні

тури, майстер-класи або навчальні програми, які проводять співробітники парку), доступ до візиторських центрів (деякі візиторські центри можуть стягувати невелику плату за вхід або за доступ до інтерактивних виставок).

Доходи від супутніх послуг отримуються в результаті продажу сувенірів та продукції (продаж путівників, карт, листівок, книг про природу, а також локальної продукції, виготовленої в регіоні (наприклад, мед, трав'яні чаї, сувеніри ручної роботи)), оренди приміщень (здача в оренду приміщень для проведення заходів, семінарів або корпоративів), гастрономії (у деяких випадках, управління парком може оперувати власними кафе, ресторанами або кіосками з їжею та напоями, що також приносить дохід), туристичних пакетів (розробка та продаж туристичних пакетів, що включають проживання, екскурсії та інші послуги).

Важливою складовою системи самофінансування об'єктів природно-заповідної справи є також пожертви від приватних осіб та благодійних фондів, а також спонсорські внески від компаній. Ці кошти можуть бути спрямовані на конкретні проєкти, наприклад, на будівництво нового візиторського центру, відновлення певного виду флори та фауни або створення освітньої програми. Залежно від структури лісоресурсного потенціалу природно-заповідних територій формується пакет надання екосистемних послуг лісів на платній основі. Деякі природоохоронні території можуть отримувати дохід від сталого використання лісових ресурсів, особливо на територіях, які не мають найвищого охоронного статусу. Це може включати продаж деревини, який здійснюється під суворим контролем та лише в рамках визначених планів.

В цілому самофінансування в Німеччині є важливим додатковим джерелом для природоохоронних територій, але воно не може замінити державну підтримку. Доходи від платних послуг та продажу товарів допомагають забезпечити поточну діяльність, реалізувати невеликі проєкти та поліпшити інфраструктуру, але основне фінансове навантаження лежить на федеральному бюджеті та на бюджетах федеральних земель.

Фінансування територій природно-заповідного фонду в Німеччині базується на значній підтримці з публічних бюджетів усіх рівнів – місцевого,

регіонального і національного, які становлять основну частку витрат на заповідні території. Крім того, складовими сукупного фінансування природно-заповідної справи є корпоративні інвестиції, приватні капіталовкладення, а також кошти благодійних фондів і громадських організацій. Це забезпечує диверсифікацію джерел фінансування, посилює ефективність охорони довкілля і сприяє сталому розвитку природно-заповідного фонду країни. У 2023 році публічні бюджети забезпечували понад 60% фінансування таких територій у Німеччині та ЄС загалом, зі значним внеском партнерств державного і приватного секторів. Такий підхід дає змогу не лише зберігати, але й розвивати інфраструктуру природоохоронних територій, залучаючи інноваційні фінансові інструменти і стимулюючи зацікавленість місцевих громад у реалізації природоохоронних проектів.

Певною мірою фінансування природоохоронних територій у Німеччині характеризується централізованим підходом через Федеральний фонд охорони природи, де спостерігається стабільне бюджетне забезпечення на рівні понад 120 млн євро щорічно. Значні надходження інвестиційних вливань у сектор природно-заповідних територій забезпечувалися також інтеграцією європейських програм співфінансування та диференційованим територіальним розподілом відповідно до екологічних пріоритетів федеральних земель.

Виходячи з приведеного вище, можна стверджувати, що в основу вітчизняної системи організації територій природно-заповідного фонду та механізмів їх фінансово-інвестиційного забезпечення має бути закладена німецька модель функціонування природно-заповідної справи, яка дає можливість результативно доповнювати кошти публічних бюджетів диверсифікацією джерел зовнішнього фінансування та урізноманітненням спектра надання платних послуг. Це дозволить підвищити ефективність збереження, відтворення та примноження біорізноманіття на заповідних територіях та посилити вплив цих територій на темпи соціально-економічного піднесення територіальних громад базового рівня, котрі виступають ареалом концентрації заповідних природно-ресурсних та природно-господарських активів.

3.2 Інституційно-програмне забезпечення диверсифікації форм, методів та джерел фінансування територій природно-заповідного фонду

Існуюча система фінансування територій природно-заповідного фонду України у довоєнний та воєнний період характеризується надмірною уніфікованістю джерел методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природно-заповідної справи, а також охоплює комплекс рудиментів командно-адміністративної економіки. Даний чинник виступає ключовим фактором тотального фінансового, зокрема інвестиційного дефіциту у сфері відтворення, збереження та примноження біорізноманіття. Євроінтеграційний вектор розвитку України, а також воєнні та післявоєнні виклики детермінують потребу у трансформації гіперцентралізованої системи фінансування територій природно-заповідного фонду.

Інтеграція України у глобальний природоохоронний простір потребує розширення територій природно-заповідного фонду, що вимагає інфраструктурної модернізації природоохоронної сфери в цілому. Виходячи з того, що об'єкти природно-заповідного фонду є ключовою ланкою природоохоронної сфери, створення сучасного інституційного підґрунтя фінансово-інвестиційного забезпечення їх діяльності виступає важливою передумовою модернізації об'єктів природоохоронної інфраструктури, що дасть змогу прискорити процеси імплементації у вітчизняну практику регулювання процесів охорони навколишнього природного середовища вимог природоохоронних директив ЄС та базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій [128, с. 65].

Водночас в останнє десятиліття у зв'язку з остаточним вибором Україною євроінтеграційного вектору розвитку та у зв'язку з воєнними та післявоєнними викликами виникає необхідність у формуванні сучасного інституційного підґрунтя розвитку територій природно-заповідного фонду, котре забезпечить конвергенцію європейської та національної моделі ведення природно-заповідної справи, створить умови для диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації інфраструктури природно-заповідних

територій, сформує фінансово-інвестиційний інструментарій відновлення природних біогеоценозів, порушених внаслідок воєнних дій. Таке інституційне підґрунтя має пожвавити активність органів місцевого самоврядування в частині інституціоналізації територій природно-заповідного фонду з метою виконання вимог ЄС щодо розширення площі природно-заповідних земель та реалізації природоохоронних проєктів в межах імплементації Глобальних цілей сталого та низьковуглецевого розвитку.

Фінансово-інвестиційне забезпечення територій природно-заповідного фонду в контексті вимог Європейського Союзу щодо збільшення їх площі напряму пов'язані з процесом залучення у природоохоронний сектор різних категорій земель, що вимагає активізації зусиль органів місцевого самоврядування, оскільки територіальні громади у 2021 році отримали значні площі земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами населених пунктів. Додаткове залучення земель до природно-заповідного фонду вимагатиме їх інфраструктурного облаштування, що саме по собі детермінує потребу у пошуку нових джерел фінансово-інвестиційного забезпечення [128, с. 70].

Формування інституційного підґрунтя трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду має відштовхуватися від глобальних трендів урізноманітнення форм, методів та інструментів фінансування проєктів зеленої економіки. Модель «зеленого» фінансування також повинна враховувати виклики євроінтеграції, децентралізації та наслідків воєнного часу і післявоєнного відновлення. Повоєнне відновлення України рекомендовано здійснювати на засадах «зелених» фінансів із дотриманням зобов'язань реалізовувати Європейський зелений курс. Для повоєнного відновлення України на засадах «зелених» фінансів слід забезпечити здійснення комплексних заходів за такими напрямками: запровадження прогресивних ставок екологічного податку та рентної плати; перегляд підходів до формування бюджету та внесення надходжень екологічних податків до спецфонду бюджетів; забезпечення диверсифікації фінансування для реалізації проєктів екологічного спрямування; створення передумов для запровадження

ринку зелених облігацій; розробка й реалізація державних цільових програм та екологічних проєктів, які будуть фінансуватися за рахунок податкових і неподаткових надходжень; запровадження фіскальних і нефіскальних стимулів реалізації екологічних проєктів тощо [18, с. 83]. Тобто концепт урізноманітнення інструментів «зелених» фінансів має виступити базовою інституційною та методологічною передумовою диверсифікації форм, методів та способів фінансування територій природно-заповідного фонду. Першочергового значення у даному контексті набуває перегляд принципів вертикального та горизонтального перерозподілу рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів та екологічного податку з метою формування надійних джерел публічного фінансування природно-заповідної справи. Вертикальний перерозподіл має бути зорієнтований на підвищення частки відрахувань екоресурсних платежів до місцевих бюджетів, зокрема бюджетів територіальних громад базового рівня, виходячи з викликів бюджетно-фіскальної децентралізації та потреби розвитку комунального сектора у природно-заповідній справі. Горизонтальний перерозподіл повинен передбачати підвищення частки акумуляції рентних та екологічних платежів у спеціальних бюджетних фондах, цільовим призначенням котрих виступить фінансування територій природно-заповідного фонду, виходячи з євроінтеграційних пріоритетів та передової іноземної практики.

Виконання поставлених перед Україною вимог щодо розширення площі земель природно-заповідного фонду потребує розроблення та оновлення національних та регіональних програм розвитку земель природно-заповідного фонду та відтворення і збереження на них біорізноманіття. Вирішального значення в умовах воєнних та післявоєнних викликів набуває урізноманітнення набору фіскальних та нефіскальних інструментів стимулювання процесів фінансово-інвестиційного забезпечення процесів розбудови екологічної інфраструктури природно-заповідних територій. Застосування такого роду інструментів стимулювання диверсифікації джерел фінансування територій природно-заповідного фонду якраз і стане можливим через формування надійних джерел фінансового забезпечення шляхом створення спеціальних

публічних бюджетних та позабюджетних фондів розвитку природно-заповідної справи.

Перспективним є розроблення дієвої стратегії зеленого фінансування на національному рівні, що включатиме напрями повоєнної відбудови країни; формування нормативного забезпечення реалізації «зеленого» фінансування (станом на тепер в Україні недостатньо розвинена законодавча база, яка регулює фінансові механізми Зеленого Курсу); стимулювання розвитку та впровадження нових зелених інструментів фінансування, у т.ч. введення в обіг зелених фінансових продуктів, таких як «зелені» облігації, «зелене» кредитування, «зелене» страхування; залучення міжнародних «зелених» інвестицій; створення ефективних механізмів моніторингу та оцінки зелених інвестицій [166]. В умовах необхідності розширення площі територій природно-заповідного фонду відповідно до вимог ЄС, що потребує розбудови мережі об'єктів інфраструктури природно-заповідної справи, урізноманітнення інструментів «зеленого» фінансування дасть змогу трансформувати існуючу модель фінансового забезпечення природоохоронної діяльності, котра відзначається численними рудиментами командно-адміністративної економіки, у сучасну модель залучення фінансових ресурсів у природно-заповідний сектор природоохоронної сфери. Водночас вирішального значення набуває створення відповідного інституційного середовища для використання інструментів «зеленого» інвестування через формування прозорого механізму утримання та експлуатації мережі об'єктів інфраструктури природно-заповідної справи, подолання проявів асиметричності інформації стосовно напрямів фінансування різноманітних категорій земель природно-заповідного фонду, становлення вітчизняного інституту екологічної та соціальної відповідальності.

Ключовою методологічною передумовою трансформації існуючої моделі фінансування територій природно-заповідного фонду має виступати імплементація різноманітних форм формування фінансового простору прибуткового використання природних ресурсів, зокрема необхідно зосередити увагу на фінансах як засобі мобілізації капіталу для інвестицій. Капітал може бути отриманий від банків, розміщення цінних паперів, оренди, державного

фінансування, облігацій, венчурних компаній, акредитивів, векселів, ф'ючерсів тощо [159, с. 36]. Мобілізація фінансових ресурсів для розвитку природно-заповідної справи на основі використання перерахованих форм фінансово-інвестиційного забезпечення природокористування має враховувати передову іноземну практику диверсифікації форм, методів та способів фінансування потреб природоохоронних територій.

Така трансформація вимагає розроблення відповідної дорожньої карти, що охоплюватиме певну кількість етапів, в межах яких буде реалізовано комплекс інституційних змін та структурних перетворень. Такі інституційні зміни, які безпосередньо стосуються трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду, мають відбуватися у секторі внутрішньо-корпоративних фінансів, секторі публічних фінансів та в секторі міжнародних фінансів (рис. 3.5).

На першому етапі трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду України у післявоєнний період у секторі внутрішньо-корпоративних фінансів доцільно забезпечити: 1) розширення спектра платних послуг; 2) комерціалізацію екосистемних послуг природних біогеоценозів; 3) розбудову інфраструктури рекреаційної діяльності.

Розширення спектра платних послуг суб'єктами природно-заповідної справи впливає з передового європейського досвіду, який передбачає застосування різноманітних форм самофінансування діяльності природно-заповідних територій. Водночас основним детермінуючим розширення спектра платних послуг чинником виступає ступінь заповідності території, а також особливості зонування цих територій.

Виходячи з унікальності окремих видів флори і фауни, а також природно-ресурсних передумов регіонального розвитку, суб'єкти природно-заповідної справи мають значні потенційні можливості стосовно розширення спектра платних послуг у відповідності з іноземним досвідом. Такими послугами можуть виступати консультаційні та інжинірингові послуги, а також доступ до

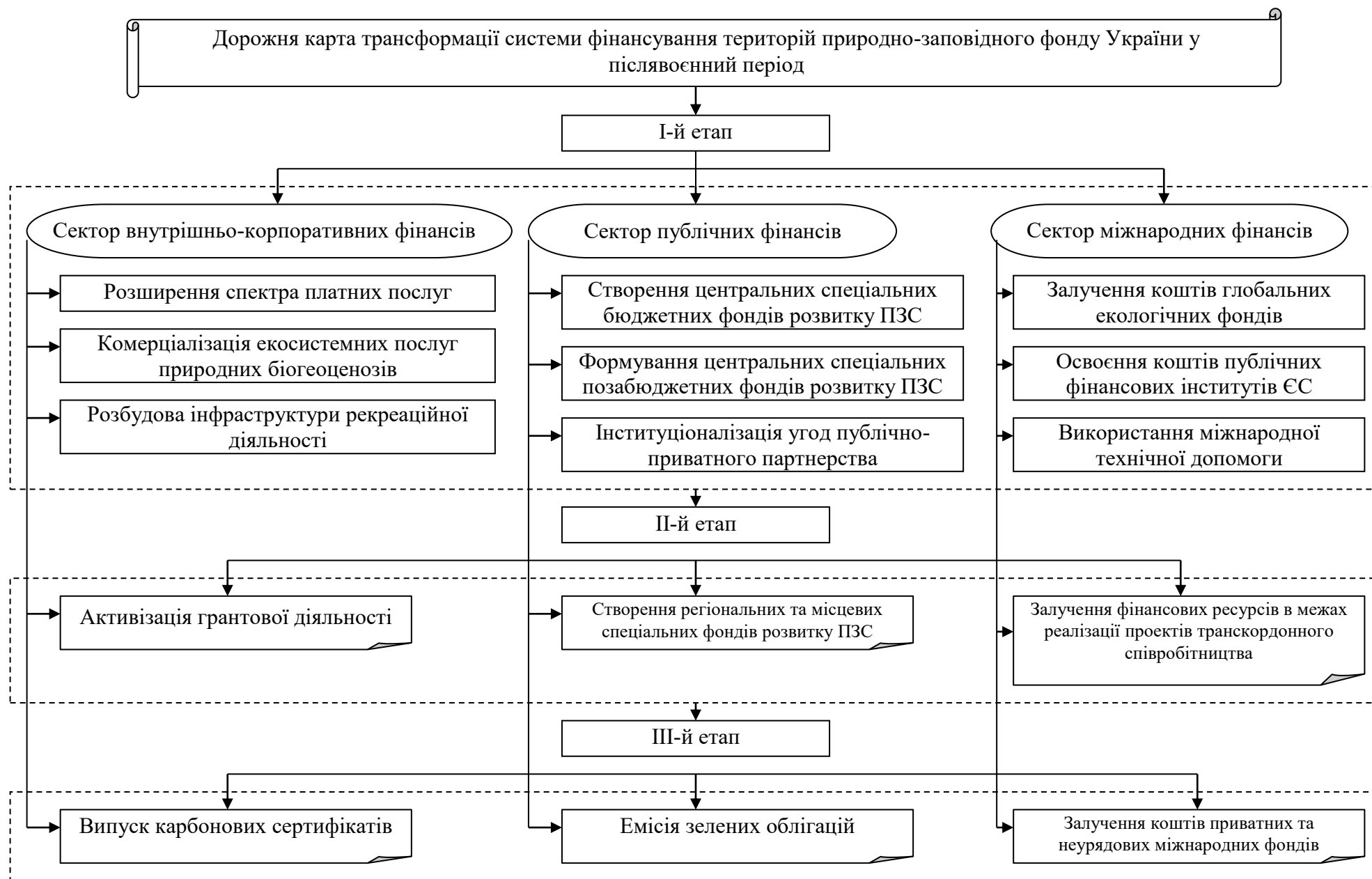

Рис. 3.5. Основні етапи трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду в Україні у післявоєнний період

Примітка. Побудовано автором

окремих складових біорізноманіття, яке концентрується на природоохоронних територіях.

Принциповою відмінністю ведення природно-заповідної справи в Україні порівняно з передовими іноземними країнами є низький рівень комерціалізації екосистемних послуг природних біогеоценозів. Такими екосистемними послугами виступають рекреаційна, середовищезахисна, водорегулююча, ґрунтоохоронна та агролісомеліоративна функція природних активів природно-заповідних територій. Комерціалізація такого роду послуг може відбуватися через введення платності для суб'єктів виробничо-господарської діяльності, котрі користуються екосистемними послугами природно-заповідних територій, а також через випуск карбонових сертифікатів та інших видів цінних паперів.

Базовою інституційною та методологічною передумовою перегляду засадничих основ комерціалізації екосистемних послуг біогеоценозів природно-заповідних територій виступає застосування екосистемного підходу до виявлення базових предикторів продукування екосистемних послуг та їх значення для забезпечення екологічної стійкості територій. У контексті екосистемного підходу важливим є вартісний потенціал екосистемних платежів, використання якого на основі вартості екосистемних послуг дозволяє поліпшити процеси управління природокористуванням [163, с. 18]. В умовах просування у фазу низьковуглецевого розвитку особливої актуальності набуває комерціалізація екосистемних послуг водно-болотних угідь, які забезпечують високий рівень поглинання вуглекислого газу та продукування кисню. Збереження та відновлення водно-болотних угідь природно-заповідних територій виступає вагомим чинником наближення окремих регіонів до стану кліматичної нейтральності і відповідно досягнення окремих цілей сталого розвитку.

Тобто вагомим чинником капіталізації природно-заповідних активів виступає інституціоналізація платежів за екосистемні послуги, які споживаються суб'єктами виробничо-господарської діяльності. Введення такого роду платежів значно розширить спектр фінансових надходжень суб'єктів природно-заповідного підприємництва. Доцільність

інституціоналізації сучасних форм комерціалізації екосистемних послуг природних біогеоценозів впливає з того, що сучасні практики природокористування не можуть захистити екосистемивід деградації, тому доцільними є розробка і впровадження інноваційних економічних механізмів та інструментів. Один з них – використання нового інструментарію регулювання, до складу якого можна віднести екосистемні платежі. Такий підхід також сприятиме підвищенню рівня капіталізації та інвестиційної привабливості природних активів України та її регіонів. Як свідчать дослідження, екосистемні платежі в Україні мають вагомий вартісний потенціал [163, с. 29]. Території природно-заповідного фонду мають найбільший потенціал в частині продукування екосистемних послуг, оскільки виступають територіальним базисом збереження та примноження біорізноманіття і фактично визначають рівень асиміляційної місткості та екологічної стійкості окремих регіонів. Тому введення платежів на екосистемні послуги, що продукуються природними біогеоценозами природно-заповідних територій, є необхідною складовою трансформації системи фінансування природно-заповідної справи в Україні в цілому.

Наявність різних видів флори і фауни, а також корисних властивостей біорізноманіття створюють сприятливі умови для розбудови інфраструктури рекреаційної діяльності. Розбудова інфраструктури рекреаційної діяльності (кемпінги, туристичні маршрути, екологічні стежки) підвищує рівень доступності природно-ресурсних активів для відвідувачів, а також створює умови для використання корисних властивостей біорізноманіття у лікувальних та туристично-оздоровчих цілях. У воєнний та післявоєнний період модернізація та розбудова рекреаційної інфраструктури природно-заповідних територій виступить одним з головних чинників оздоровлення та психологічної реабілітації громадян, які постраждали внаслідок російської збройної агресії. Тому фінансування зведення додаткових об'єктів рекреаційної інфраструктури на територіях природно-заповідного фонду має виступити пріоритетом публічного фінансування, а також залучення приватного капіталу на основі реалізації угод публічно-приватного партнерства. Означений пріоритет

фінансування територій природно-заповідного фонду також має вливатися у формат використання міжнародної технічної та фінансової допомоги екологічного спрямування у післявоєнний період.

На першому етапі трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду у післявоєнний період в секторі публічних фінансів доцільно забезпечити формування спеціальних бюджетних та позабюджетних фондів, які матимуть цільову спрямованість в частині використання коштів для потреб природно-заповідної справи. В першу чергу доцільним є створення спеціального бюджетного фонду у структурі державного бюджету, що дасть можливість сформувати надійне джерело публічного фінансування суб'єктів природно-заповідної справи загальнодержавного значення як в частині інституційного забезпечення, так і в частині інфраструктурного облаштування. Поряд із формуванням бюджетних спеціальних фондів необхідно формувати мережу позабюджетних фондів, перевага котрих полягає в тому, що поряд з податками та зборами вони формуються й за рахунок спонсорських та філантропічних внесків.

Складовою трансформації сектору публічних фінансів в частині фінансування територій природно-заповідного фонду України виступає інституціоналізація угод публічно-приватного партнерства, які передбачають, доповнення коштів публічних бюджетів коштами підприємницького сектору. Необхідною умовою такої інституціоналізації є внесення до переліку видів діяльності, на які поширюються угоди публічно-приватного партнерства, об'єктів природно-заповідної справи.

Угоди публічно-приватного партнерства є ефективною формою співпраці державного (комунального) партнера (власника об'єкту природно-заповідної справи) та приватного партнера стосовно фінансування інфраструктурної модернізації природно-заповідних територій. Такі угоди дають можливість поєднати потенціал місцевого самоврядування, публічної вертикалі управління природоохоронною діяльністю та приватного бізнесу як в частині відтворення потенціалу біорізноманіття, так і в частині активізації рекреаційно-туристичної діяльності. У післявоєнний період саме угоди публічно-приватного партнерства

можуть виступити основною інституційною формою залучення як вітчизняного, так і закордонного приватного капіталу у інфраструктурну модернізацію природоохоронної сфери [128, с. 69].

Згідно з чинним законодавством України, публічно-приватне партнерство— це будь-яка угода між публічною (державною, комунальною) (власник активу) та приватною (оператор активу) зацікавленими сторонами. Публічно-приватне партнерство повинне здійснюватися після досягнення попередньої згоди суспільства з приводу очікуваного рівня послуг, визначення того, де і яким чином приватні партнери можуть підвищити ефективність господарської, економічної й фінансової діяльності, а також способів їхньої участі в цьому процесі [160, с. 29]. Інфраструктурні поліпшення у сфері природно-заповідної справи значною мірою можуть бути забезпечені через передачу у тимчасове користування природно-ресурсних активів спеціалізованим підприємницьким структурам, котрі забезпечать використання територій природно-заповідних територій у рекреаційних цілях, зокрема для розвитку екологічного туризму. Тим самим будуть сформовані інституційні передумови для підвищення рівня капіталізації залучення екосистемних послуг, продуктованих природними біогеоценозами, у відтворювальний процес.

Виходячи з цих міркувань, доцільно у законодавчому полі визначати основні моделі реалізації угод публічно-приватного партнерства стосовно користування активами природно-заповідних територій. Перша модель має передбачати встановлення інституційних та фінансових умов передачі природно-заповідних активів у тимчасове користування суб'єктам екологічного підприємництва, котрі мають відповідний досвід функціонування у сфері природно-заповідної справи та володіють необхідними виробничо-інфраструктурними потужностями. Друга модель повинна передбачати можливість створення нестатутних об'єднань кластерного типу, учасниками котрих виступлять суб'єкти природно-заповідної справи, органи державного управління охороною навколишнього природного середовища, науково-дослідні установи та навчальні заклади, а також фінансово-кредитні установи. Форма використання територій природно-заповідного фонду на основі

реалізації угод публічно-приватного партнерства не позбавляє державу та територіальні громади права власності на природно-заповідні активи і зберігає за ними можливість контролю за використанням цих активів суб'єктами екологічного підприємництва.

Важливою складовою першого етапу трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду в секторі міжнародних фінансів виступає залучення коштів глобальних екологічних фондів через участь України в реалізації проектів, які передбачають досягнення глобальних цілей сталого розвитку, затверджених ООН, а також цілей, які передбачають боротьбу з негативними кліматичними змінами. Ваговою складовою трансформації сектору міжнародних фінансів природно-заповідної справи є освоєння коштів публічних фінансових інститутів ЄС, зокрема в частині фінансового забезпечення документальної та реальної імплементації директив, які стосуються функціонування природно-заповідних територій. У післявоєнний період важливою складовою трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду виступає використання частини міжнародної технічної допомоги екологічного спрямування на потреби природно-заповідної справи. Перераховані складові першого етапу трансформації фінансів природно-заповідної справи виступають відповідним пунктом другого етапу такої трансформації у післявоєнний період.

На другому етапі трансформації фінансування територій природно-заповідного фонду в секторі внутрішньо-корпоративного фінансування доцільною є активізація грантової діяльності. Регуляторні органи у сфері охорони навколишнього природного середовища повинні інституціоналізувати відповідні фінансові стимули, які підвищують заінтересованість менеджменту суб'єктів природно-заповідної справи у грантових проектах. Польський досвід демонструє, що Національні (Лісовий, Фонд охорони навколишнього середовища та Управління водними ресурсами), регіональні (Воєводський фонд охорони навколишнього середовища та управління водними ресурсами) та європейські фонди, надаючи грантову підтримку національним природним паркам, допомагають таким чином їх розвивати. На сьогодні

керівництво парків основну увагу приділяє отриманню грантових коштів із різноманітних фондів. Це надає можливість проводити наукові дослідження у парках, сприяти розвитку рекреації, розвивати міжнародну співпрацю. Реалізація таких грантових проєктів та програм, у свою чергу, сприяє зростанню власних доходів парків за рахунок збільшення відвідуваності та надання додаткових послуг [174, с. 289]. Останні інституційні зміни у сфері державного управління, які передбачали об'єднання ряду міністерств у Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, створюють додаткові можливості для активізації грантової діяльності у природно-заповідній справі, оскільки відбулася консолідація управлінського потенціалу відомств екологічного та економічного спрямування. Значно підвищується ймовірність залучення додаткових грантових коштів у природно-заповідну справу через вже існуючі на рівні вищої ланки державного управління канали взаємодії з відповідними світовими та європейськими інститутами «зеленого» фінансування.

Найбільший потенціал стосовно активізації грантової діяльності мають території природно-заповідного фонду у прикордонних з ЄС регіонах, де мають місце сприятливі інституційні передумови для залучення грантів у природно-заповідну справу в рамках транскордонного співробітництва. Регіони Західної України відзначаються високим рівнем лісистості та значними запасами сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу, що створює додатковий потенціал для ефективнішого використання земель природно-заповідних територій, що дасть змогу забезпечити значно більші обсяги фінансових ресурсів для їх подальшого реінвестування у інфраструктурну модернізацію природоохоронної сфери.

Більше того, значний рівень лісистості територій природно-заповідного фонду Заходу України дає широку можливість збільшувати площу мисливських угідь, проводити заходи із сприяння відтворення і охорони диких тварин, створювати на природно-заповідних територіях розплідників із штучного розведення копитних тварин та пернатої дичини. Розвиток мисливських угідь та мисливства сприятимуть залученню довготермінових інвестиційних програм

із щорічного збільшення чисельності поголів'я копитних мисливських тварин, поголів'я хутрових звірів, чисельності пернатої дичини [30, с. 215].

Доцільність трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду зумовлена комплексом інституційних перетворень, які відбулися у природоохоронній сфері України та пов'язані з бюджетно-фіскальною децентралізацією, а також реформуванням територіальної організації влади. Бюджетно-фіскальна децентралізація та реформування територіальної організації влади створили відповідне підґрунтя для інституціоналізації природно-заповідних територій місцевого значення. Це, з однієї сторони, даватиме можливість виконати зобов'язання перед ЄС щодо розширення площі територій природно-заповідного фонду, розширити ареал збереження та примноження біорізноманіття окремих територій, а з іншої, – також сприятиме формуванню територіального базису для розвитку рекреаційної діяльності та екологічного туризму.

Бюджетно-фіскальна децентралізація створила додаткові можливості місцевому самоврядуванню в частині забезпечення цільового використання акумульованих у місцевих бюджетах природно-ресурсних та екологічних платежів. Створення мережі укрупнених територіальних громад дає можливість консолідувати великі території для подальшого їх переведення у категорію земель природно-заповідного фонду. Для забезпечення збалансованого розширення площі земель природно-заповідного фонду, а не виключно за рахунок земель лісового фонду (як це культивувалося в останні роки), доцільно налагодити суспільний діалог між місцевим самоврядуванням, громадським сектором, сектором домогосподарств, а також суб'єктами природно-ресурсного підприємництва задля визначення консолідованої позиції стосовно переведення окремих земель в категорію територій природно-заповідного фонду у післявоєнний період.

В першу чергу у природно-заповідний фонд мають бути переведені території, які зазнали еколого-деструктивного впливу внаслідок російської збройної агресії і відповідно потребують застосування комплексу заходів з екологічного реінжинірингу. Це значною мірою стосується

сільськогосподарських земель та земель водного фонду, які перебували під тимчасовою окупацією, а також знаходяться у прифронтовій зоні.

Земельна дерегуляція 2021 року, яка передбачала передачу сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів у комунальну власність, зробила органи місцевого самоврядування одним з основних акторів в системі розширення площі земель природно-заповідного фонду.

На території сільських та селищних територіальних громад, де як правило відсутні великі центри промислового виробництва, активізація природно-заповідної справи у післявоєнний період може стати одним з основних полюсів соціально-економічного піднесення за умови диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення розвитку природно-заповідної справи за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел, а також за рахунок міжнародної фінансової та технічної допомоги, наданої Україні для відновлення національного господарства.

З огляду на сказане, у секторі публічних фінансів на другому етапі фінансування територій природно-заповідного фонду доцільною є інституціоналізація регіональних та місцевих спеціальних публічних фондів розвитку природно-заповідної справи. Це пов'язано з тим, що децентралізація системи управління в Україні передбачає переорієнтацію владних повноважень на низовий територіальний рівень, який починає відігравати роль базового. У зв'язку з цим актуалізується питання раціонального використання наявних на території ресурсів, насамперед природних, оскільки саме це може забезпечити сталий розвиток громади. Наразі останній набуває конкретних ознак і можливостей через удосконалення фінансово-економічної спроможності самоврядування та організаційних форм управління [160, с. 21]. Поглиблення децентралізації влади, завершення процесу укрупнення територіальних громад, євроінтеграційний вектор розвитку країни, приєднання до численних міжнародних природоохоронних конвенцій сформували передумови для становлення інституту природно-заповідної справи місцевого значення. Саме дерегуляція у сфері використання об'єктів природно-заповідного фонду здатна

забезпечити виконання обов'язкових вимог Європейського Союзу стосовно розширення площі територій природно-заповідного фонду. Водночас дерегуляція в системі ведення природно-заповідної справи потребує урізноманітнення методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду, зокрема через створення регіональних та місцевих спеціальних фондів розвитку означеного виду природоохоронної діяльності. Такі фонди варто формувати як у вигляді бюджетних, так і позабюджетних фондів, що дасть змогу диверсифікувати інвестиційні потоки у природно-заповідну справу. У прикордонних з ЄС регіонах кошти таких фондів виступають критично необхідною ресурсною базою для фінансування комплексу інфраструктурних поліпшень, що уможливить процес активізації грантової діяльності в межах реалізації проєктів транскордонного співробітництва.

Регіональні спеціальні бюджетні фонди створюються на рівні адміністративної області для вирішення актуальних проблем розвитку природно-заповідної справи, які відзначаються міжмуніципальним характером. Конкретним прикладом є те, що природно-заповідна територія місцевого значення розміщена в межах декількох територіальних громад базового рівня і потребує зовнішньої координації. Доцільність формування спеціальних бюджетних фондів на рівні адміністративної області також впливає з того, що згідно базових нормативно-правових актів з питань децентралізації реалізація регіональної економічної політики закріплюється за обласним рівнем.

Також необхідним є формування місцевих спеціальних бюджетних фондів розвитку природно-заповідної справи у структурі бюджетів територіальних громад базового рівня, що дасть можливість сформувати надійне публічне джерело фінансування об'єктів природно-заповідної справи місцевого значення. Загалом упорядкування фінансових відносин між бізнесом і владою у сфері використання природних активів передбачає перетворення муніципалітету як керівного органу територіальної громади в Україні на публічно-правову корпорацію. Це має супроводжуватися формуванням окремого правового інституту муніципальної власності, до складу якого

увійдуть, зокрема, земля та інші природні ресурси місцевого значення, розміщені між населеними пунктами. Також доцільно переглянути та в разі потреби розширити базу оподаткування місцевими податками й квазіподатковими інструментами у вигляді місцевих зборів за природокористування, запровадити в господарську практику парафіскальні платежі [160, с. 34]. Частина такого роду платежів має надходити у місцеві спеціальні бюджетні фонди розвитку природно-заповідної справи і використовуватися в межах використання муніципальних природно-ресурсних активів, котрі виступають ресурсною базою природоохоронних територій.

Ключовою складовою другого етапу трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду в секторі міжнародних фінансів виступає залучення фінансових ресурсів в межах реалізації проектів транскордонного співробітництва. Такі проекти дають можливість консолідувати ресурси сусідніх країн для забезпечення екологічного реінжинірингу використання природно-ресурсних секторів у прикордонних регіонах.

Виходячи з глобальних трендів побудови архітектури управління природоохоронними територіями третій етап трансформації фінансування територій природно-заповідного фонду має передбачати здійснення глибоких інституційних перетворень в частині капіталізації та комерціалізації природно-ресурсних активів, розміщених у заповідній зоні. У секторі внутрішньо-корпоративних фінансів доцільним є випуск суб'єктами природно-заповідної справи карбонових сертифікатів, купівля яких даватиме можливість суб'єктам підприємницької діяльності сплачувати вартість права викидів вуглецевих сполук. Карбонові сертифікати дозволять певною мірою комерціалізувати такі екосистемні послуги природних біогеоценозів як вуглецеводепонуєча та киснепродукуєча.

На третьому етапі реформування сектору публічних фінансів, які стосуються природно-заповідної справи, необхідною є емісія зелених облігацій, що дасть можливість на рівні місцевого самоврядування накопичувати фінансові ресурси для фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної

справи місцевого значення тим більше, що у глобальному масштабі чітко викристалізовується тренд нарощення емісії зелених облігацій.

«Зелені» облігації стали одним з найважливіших фінансових інструментів для мобілізації капіталу на фінансування екологічних проєктів та підтримки сталого розвитку. За останнє десятиліття ринок «зелених» облігацій продемонстрував вражаюче зростання. Станом на кінець 2024 року кумулятивний обсяг випуску «зелених» облігацій у світі досяг 5,6 трлн дол. США, що свідчить про зростаючу роль цього інструменту в глобальних зусиллях щодо декарбонізації економіки.

«Зелені» облігації (green bonds) є ключовим інструментом сталого фінансування, який спрямовує кошти на проєкти з екологічними перевагами, такі як пом'якшення змін клімату та збереження ресурсів. Згідно з доповіддю «SustainableDebtGlobalStateoftheMarket 2024» від ClimateBondsInitiative, опублікованою у 2025 році, ринок «зелених» облігацій продовжує динамічно розвиватися. У 2024 році обсяг випущених зелених облігацій, що відповідають критеріям (alignedgreenbonds), сягнув 671,7 млрд дол. США, що на 9,4% більше, ніж у 2023 році. Це вже четвертий рік поспіль, коли обсяг перевищує 0,5 трлн дол. Сертифікований обсяг (за стандартом ClimateBonds Standard) зріс на 42%, досягнувши 31,1 млрд дол., а кумулятивний сертифікований обсяг – 298,7 млрд дол., що становить майже 10% від усіх зелених облігацій [191].

На третьому етапі трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду України у післявоєнний період в секторі міжнародних фінансів ключового значення набуває залучення коштів приватних та неурядових міжнародних фондів. Реалізація даної складової трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду вимагає створення спеціальних інститутів як на загальнонаціональному так і на місцевому і регіональному рівнях.

Удосконалення інституційних засад організації та фінансування територій природно-заповідного фонду має бути зорієнтованим на диверсифікацію джерел, методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення розвитку природно-заповідної справи через інституціоналізацію спеціальних

бюджетних та позабюджетних фондів, розширення спектра платних послуг суб'єктами природно-заповідного підприємництва та емісії «зелених» облігацій. Систематизація пріоритетів розвитку заповідних територій та їх ув'язка з публічними та непублічними джерелами фінансування територій природно-заповідного фонду України потребує схвалення нової Загальнодержавної програми розвитку природно-заповідної справи.

3.3 Організаційно-фінансові засади підвищення капіталізації суб'єктів природно-заповідної справи на основі застосування інструментів вуглецевого кредитування

Підвищення результативності функціонування суб'єктів природно-заповідної справи та зростання капіталізації природно-заповідних активів потребують інституціоналізації сучасних методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду. Виходячи з глобальних трендів фінансування та стимулювання проєктів низьковуглецевого розвитку як один з пріоритетних напрямів диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення потреб природно-заповідної справи слід розглядати емісію карбонових сертифікатів. Тобто через емісію означених цінних паперів суб'єкт природно-заповідної справи забезпечує диверсифікацію надходжень фінансових ресурсів і тим самим нарощує потенціал фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації мережі об'єктів екологічної інфраструктури та підвищення результативності відтворення, збереження та примноження біорізноманіття.

Карбонові сертифікати виступають інструментом функціонування ринку вуглецевих кредитів. Ринок вуглецевих кредитів почав активно розвиватися в останнє десятиліття з огляду на становлення глобальної архітектури боротьби з глобальним потеплінням та формування моделі низьковуглецевого розвитку. Вуглецевий кредит виступає «амбівалентною» категорією, оскільки одночасно може означати підтвердження скорочення викидів або надавати право на

викиди. Купівля-продаж вуглецевих кредитів (вуглецевих одиниць) може здійснюватися як через прямі договори між компаніями, так і через спеціалізовані електронні майданчики. Треба також зазначити, що існують системи торгівлі карбоновими сертифікатами різних таксономічних рівнів – наднаціональні, національні, регіональні та муніципальні.

Один вуглецевий кредит відповідає одній метричній тонні еквівалента вуглекислого газу. Ці сертифікати є ключовим механізмом у глобальній стратегії зі зниження впливу на клімат, оскільки вони монетизують зусилля, спрямовані на декарбонізацію економіки та збереження навколишнього природного середовища.

Інституційною основою становлення ринку карбонових сертифікатів виступає система торгівлі викидами ЄС. Система торгівлі викидами Європейського Союзу (EU ETS) запроваджена у 2005 році є найбільшим у світі ринком дотримання нормативів і вважається ефективним механізмом для стимулювання декарбонізації. Вона охоплює близько 45% викидів парникових газів в ЄС. Це посиляє чіткий довгостроковий сигнал компаніям, що інвестиції в чисті технології є економічно вигідними та конкурентоспроможними. Цінова політика також допомагає уникнути «витоку вуглецю» (carbonleakage) завдяки Механізму прикордонного коригування вуглецю (CBAM), який застосовує цінові інструменти на імпортовані товари, заохочуючи інші країни запроваджувати технології, спрямовані на зменшення викидів вуглецю [184]. Введення ЄС правил прикордонного вуглецевого коригування імпорту українських товарів було відкладено у зв'язку з російською збройною агресією. Водночас у післявоєнний період можна прогнозувати застосування режиму прикордонного вуглецевого коригування, що детермінуватиме розбудову в Україні ринку торгівлі вуглецевими кредитами.

Детальний аналіз національних схем торгівлі викидами дав можливість виокремити ключові з них: каліфорнійська та британська. Ці дві моделі політики ціноутворення на викиди вуглецю демонструють, як регіональні пріоритети можуть формувати структуру ринку. Програма «Обмеження та торгівля» (Cap-and-Trade) Каліфорнії є першою мультисекторною програмою

такого типу в Північній Америці та відіграє ключову роль у досягненні амбітних цілей штату, таких як скорочення викидів на 40% до 2030 року та досягнення 100% безвуглецевої електроенергії до 2045 року. Ця програма, що охоплює приблизно 85% викидів штату, є унікальною завдяки своїй сильній соціальній складовій. Законодавство вимагає, щоб щонайменше 35% доходів від аукціонів надходило на проекти, які приносять користь незахищеним та малозабезпеченим громадам. З моменту свого створення програма згенерувала 12,5 млрд дол. доходів, які були спрямовані на сталий розвиток сільського господарства, оздоровлення лісів та розвиток низьковуглецевого транспорту [189]. Каліфорнійська модель торгівлі викидами, котра відзначається високим рівнем соціальної ефективності, є прийнятною для імплементації в українську практику торгівлі карбоновими сертифікатами. Виходячи з того, що основним ареалом концентрації природно-заповідних об'єктів виступають сільські території, необхідною умовою емісії та продажу карбонових сертифікатів суб'єктами природно-заповідної справи має виступати нормативна вимога стосовно спрямування частини отриманої вигоди на потреби сільських населених пунктів.

Схема торгівлі викидами у Великій Британії (UK ETS) була створена після виходу країни з ЄС і багато в чому повторює модель EU ETS. UK ETS містить механізми стабілізації ринку, такі як Аукціонна резервна ціна (ARP) та Механізм стримування витрат (CCM) для запобігання надмірному зростанню цін [222].

Основне призначення карбонових сертифікатів полягає у створенні ринкового стимулу для впровадження екологічно чистих проєктів. Підприємства, що генерують такі сертифікати шляхом скорочення своїх викидів або поглинання вуглецю, можуть продати їх іншим компаніям. Ці покупці, своєю чергою, використовують сертифікати для компенсації власного вуглецевого сліду, особливо для тих викидів, які важко або дорого зменшити. Таким чином, карбонові сертифікати забезпечують перерозподіл капіталу на користь кліматичних ініціатив, сприяючи досягненню цілей вуглецевої нейтральності на глобальному та національному рівнях [112]. Території

природно-заповідного фонду відзначаються підвищеною здатністю стосовно поглинання вуглекислого газу та продукування кисню, що підвищує ймовірність позитивної сертифікації суб'єктів природно-заповідної справи як емітентів карбонових сертифікатів, які будуть реалізовуватися на національному та регіональному ринках вуглецевих кредитів і розповсюджуватимуться серед підприємств-забруднювачів довкілля. Такого роду підприємства, купуючи карбонові сертифікати, фактично здійснюватимуть плату за право продукувати викиди парникових газів та інших шкідливих речовин в атмосферне повітря.

Як показує передова іноземна практика, функціонування ринку вуглецевих кредитів на основі емісії карбонових сертифікатів відбувається за двома основними напрямками, які визначають мотивацію та правила для його учасників. Перший напрям передбачає функціонування регульованого (обов'язкового) ринку, а другий напрям – функціонування добровільного ринку.

Регульовані ринки зобов'язують великих забруднювачів дотримуватися певних лімітів на викиди. Водночас добровільні ринки дозволяють компаніям купувати сертифікати на власний розсуд, керуючись принципами корпоративної соціальної відповідальності, покращення репутації та відповідності стандартам екологічного, соціального та корпоративного управління (ESG). З огляду на це однією з основних інституційних передумов становлення вітчизняної системи емісії карбонових сертифікатів виступає становлення інституту соціальної та екологічної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності-забруднювачів довкілля. Доцільним є становлення формальних та неформальних інститутів соціальної та екологічної відповідальності забруднювачів навколишнього природного середовища, щоб мінімізувати негативні екологічні екстерналії, по'язані з еколого-деструктивним та природо-руйнівним впливом техногенної та антропогенної діяльності на природні біогеоценози.

Порівняння двох моделей ринку вуглецевих кредитів (ринок дотримання обов'язкових нормативів та добровільний ринок) дає підстави стверджувати,

що домінуючою в нинішніх умовах є модель ринку, яка передбачає чітку регламентацію купівлі-продажу вуглецевих кредитів. Такий розподіл певною мірою створює для України сприятливі передумови для запуску емісії карбонових сертифікатів, оскільки в нашій країні збереглася дирижистська модель управління природокористуванням. Тобто суб'єкти природно-ресурсного підприємництва, зокрема суб'єкти природно-заповідної справи, які, як правило, перебувають у державній та комунальній власності, знаходяться в орбіті прямого регуляторного впливу державних інституцій та органів місцевого самоврядування і тим самим можуть активно вливатися в ринок карбонових сертифікатів, котрий базується на дотриманні обов'язкових нормативів.

Зокрема, суб'єкти природно-заповідної справи володіють унікальними умовами для нарощення обсягів абсорбції вуглецевих сполук через зміцнення асиміляційної місткості територій (відновлення потенціалу водно-болотних угідь та нарощення запасів лісових ресурсів, в першу чергу створення молодих лісів). Сприятливою передумовою для збільшення обсягів поглинання вуглекислого газу природно-заповідними територіями є те, що ЄС вимагає розширення площі заповідних територій. Зокрема, переведення у категорію земель природно-заповідного фонду самозаліснених сільськогосподарських угідь дасть можливість збільшити обсяги поглинання вуглецевих сполук, що підвищить привабливість карбонових сертифікатів, емітентами котрих будуть суб'єкти природно-заповідної справи. Тим більше, активізація процесів лісорозведення на малопродуктивних сільськогосподарських угіддях та неугіддях, переведених у категорію земель природно-заповідного фонду, дасть можливість створити молоді ліси, котрі відзначаються високою ефективністю в частині поглинання вуглецю. Водночас необхідною умовою входження вітчизняних суб'єктів природно-заповідної справи у глобальну архітектуру торгівлі карбоновими сертифікатами є діджиталізація системи управління заповідними територіями.

Також слід враховувати факт того, що важливою складовою ринку карбонових сертифікатів виступає система ціноутворення. Ціноутворення на

вуглецеві кредити не є універсальним. Ціна відображає унікальний набір обставин, пов'язаних з конкретним проєктом, його якістю та структурою угоди. Кредити для проєктів з видалення вуглецю (наприклад, лісовідновлення або біовугілля) мають вищу середню ціну, ніж кредити від проєктів з уникнення викидів (наприклад, відновлювана енергія або уловлювання метану). Природоорієнтовані проєкти з видалення вуглецю приваблюють премією, тоді як технологічні проєкти (наприклад, уловлювання вуглецю) можуть мати ще вищі премії завдяки своїй надійності та інноваційності [190]. Даний фактор великою мірою підвищує привабливість випуску карбонових сертифікатів суб'єктами природно-заповідної справи, котрі сформується на основі переведених у категорію заповідних територій земель, порушених внаслідок російської збройної агресії, і де буде здійснюватися процес лісовідновлення та лісорозведення. Створення молодих лісів на таких землях дасть можливість гарантувати на тривалий період високий рівень поглинання вуглецю, що забезпечить додатковий попит на емітовані карбонові сертифікати суб'єктами природно-заповідної справи.

Водночас існує велика кількість факторів, що впливають на ціну вуглецевих кредитів:

1) тип проєкту: проєкти, що видаляють вуглець з атмосфери, вважаються більш цінними, ніж ті, що лише забезпечили уникнення викидів. Ця різниця може бути величезною: один кредит від проєкту може коштувати 5 дол., а інший – 25 дол.

2) рік випуску (вінтаж): кредити, випущені за останні п'ять років, продавалися з премією 217% порівняно зі старішими. Це відображає ринкову кон'юнктуру: новіші ініціативи є більш актуальними та відповідають сучасним вимогам.

3) стандарти сертифікації: кредити, випущені за стандартами, верифікованими третьою стороною (наприклад, Gold Standard або Verra), мають вищі ціни завдяки надійним методологіям, нагляду та довірі покупців.

4) спільні переваги (co-benefits): кредити, що забезпечують додаткові переваги, такі як збереження біорізноманіття, розвиток громади або доступ до

чистої води, значно підвищують свою цінність. Згідно зі звітом Ecosystem Marketplace, кредити з принаймні однією сертифікацією спільних переваг коштували на 78% дорожче, ніж ті, що не мали таких сертифікацій.

Цінова премія, яку отримують високоякісні кредити з доведеною надійністю та додатковими перевагами, є прямим сигналом ринку. Це демонструє факт того, що покупці готові платити більше, щоб уникнути репутаційних ризиків, пов'язаних з низькоякісними проєктами [231].

Ключовим чинником, який великою мірою детермінує зростання ціни карбонових сертифікатів, випущених суб'єктами природно-заповідної справи, є те, що ці суб'єкти якраз і забезпечують видалення вуглецю з атмосфери завдяки відновленню водно-болотних угідь та створенню нових лісів, а також застосуванню методів та технологій наближеного до природи лісівництва.

Ключового значення в частині інституціоналізації карбонових сертифікатів (вуглецевих кредитів) виступає процедура їх випуску. Процедура випуску карбонових сертифікатів є багатоетапним і суворо регламентованим процесом, який забезпечує достовірність та якість отриманих вуглецевих одиниць (рис. 3.6).

Фаза 1: розробка проєкту. Перший етап полягає в ініціюванні проєкту, який має на меті зменшення викидів або поглинання вуглецю [203]. В умовах України такого роду проєкти слід ініціювати у природно-заповідній справі у найближчі роки, оскільки наша країна буде зобов'язана виконати вимоги ЄС стосовно суттєвого розширення площі заповідних територій і відповідно інституціоналізації нових об'єктів природно-заповідного фонду, що створить додатковий ресурсний і територіальний базис додаткового поглинання вуглецю внаслідок нарощення потенціалу біорізноманіття.

Фаза 2: валідація. Після розробки проєкту його план подається на валідацію. Валідація— це процес затвердження проєкту незалежним органом з валідації та верифікації (VVB). Мета валідації— підтвердити, що проєкт відповідає вимогам обраного стандарту (наприклад, Verra або Gold Standard) і принципам, зокрема принципу «додатності», який означає, що дія не відбулася б без стимулу від продажу сертифікатів [230]. Принцип додатності в умовах

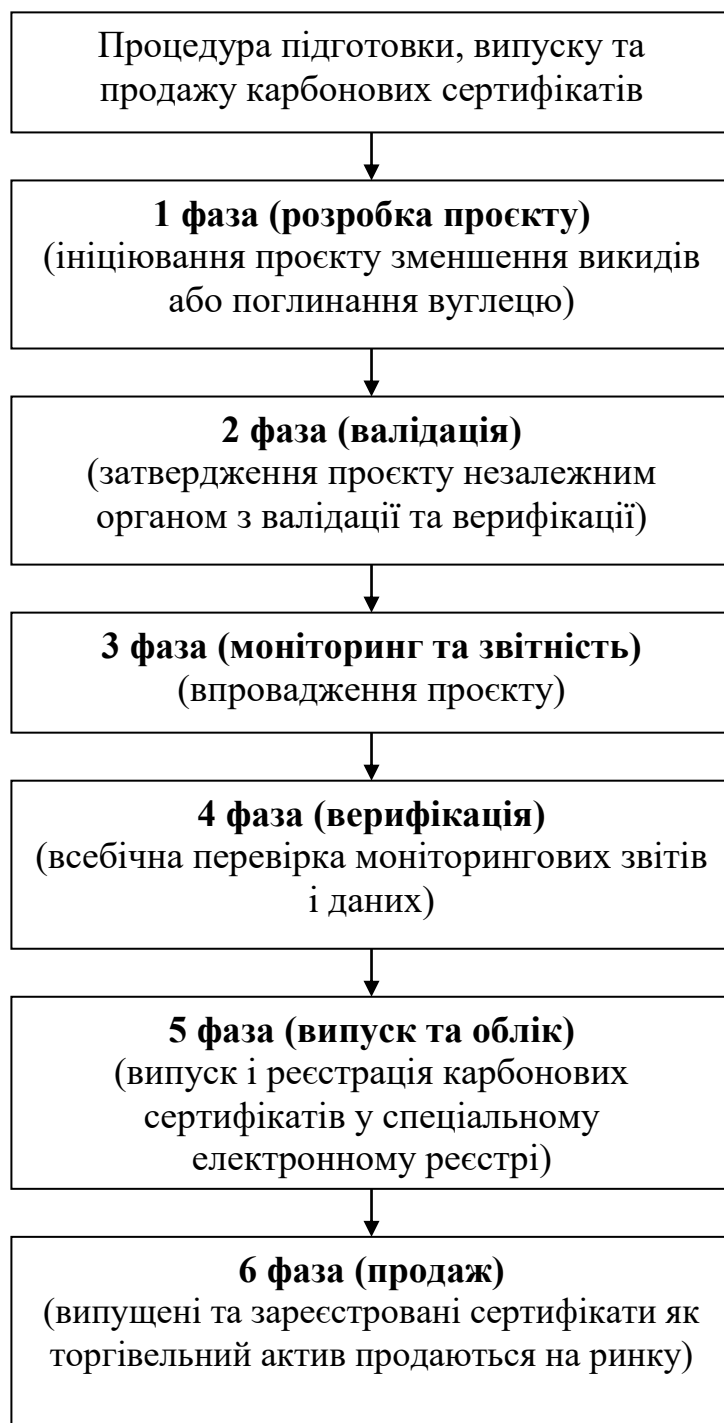

Рис. 3.6. Основні фази підготовки, випуску та продажу карбонових сертифікатів на ринку

Примітка. Побудовано автором на основі [188; 203; 206; 230]

України буде дотримано, коли на законодавчому рівні відбудеться закріплення норми про обов'язкове перерахування частини фінансової вигоди від продажу карбонових сертифікатів на соціальні потреби територій, які виступають

ареалом розміщення природно-ресурсних об'єктів, що забезпечують поглинання вуглецю.

Фаза 3: моніторинг та звітність. Після успішної валідації проєкт впроваджується, а скорочення або поглинання викидів підлягає постійному моніторингу. Дані моніторингу ретельно збираються і фіксуються у звітах.

Фаза 4: верифікація. Верифікація – це критично важливий етап, на якому незалежний VVB проводить всебічну перевірку моніторингових звітів і даних. Цей процес включає аналіз розрахунків, перевірку вимірювань, а також фізичні візити на об'єкт для підтвердження відповідності документації та реальних дій. Верифікатор перевіряє, що скорочення викидів є «реальними, вимірними, постійними, додатковими та вільними від подвійного обліку» [206].

Фаза 5: випуск та облік. Після успішного проходження верифікації вуглецеві сертифікати (карбонові сертифікати) випускаються і реєструються у спеціальному електронному реєстрі. Кожен сертифікат отримує унікальний ідентифікатор, що забезпечує прозорість та запобігає подвійному обліку.

Фаза 6: продаж. Випущені та зареєстровані сертифікати є торгівельним активом, який можна продати на ринку [188].

Економічна цінність карбонових сертифікатів, згенерованих у межах природно-заповідного фонду, значно перевищує вартість аналогічних одиниць у промисловому секторі через наявність супутніх екологічних вигод. Окрім безпосередньої фіксації діоксиду вуглецю, такі проєкти сприяють збереженню біорізноманіття, захисту гідрологічного режиму територій та стабілізації локальних кліматичних умов. Інвестори на міжнародному ринку вуглецю все частіше надають перевагу саме сертифікатам природного походження, оскільки вони відповідають високим критеріям соціальної та екологічної відповідальності. Це створює передумови для формування преміальної ціни на українські заповідні активи, що дозволить залучати значні обсяги позабюджетного фінансування для розвитку національних парків та заповідників навіть в умовах дефіциту бюджетного фінансування.

Інституціоналізація системи випуску та обігу вуглецевих одиниць в Україні вимагає розробки чіткої нормативно-правової бази, яка б гармоніювала

з європейськими регламентами та враховувала специфіку державного управління природними ресурсами. Важливим аспектом є створення національного електронного реєстру, інтегрованого у міжнародні платформи, що забезпечить прозорість кожної транзакції та виключить ризики спекуляцій або подвійного продажу. Законодавче закріплення механізму розподілу доходів від продажу сертифікатів є важливим для забезпечення довгострокової стійкості проєктів. Зокрема, спрямування частини коштів на розвиток місцевих громад не лише підтверджує принцип додатності, а й нівелює потенційні соціальні конфлікти, пов'язані з обмеженням певної господарської діяльності на заповідних територіях. Таким чином, економічна вигода від декарбонізації стає дієвим інструментом збалансованого регіонального розвитку.

Практична реалізація стратегії нарощення поглинальної здатності екосистем через наближене до природи лісівництво передбачає повний перегляд методів управління лісовим господарством на заповідних територіях. Перехід від суцільних зрубів до вибіркового користування та активне сприяння природному відновленню лісів дозволяє підтримувати стабільний запас вуглецю в біомасі та ґрунтах протягом десятиліть. Водночас відновлення гідрологічного режиму осушених торфовищ та боліт виступає одним із найбільш ефективних способів запобігання значним викидам парникових газів, оскільки деградовані болота є потужними джерелами емісії. Такі заходи вимагають тривалого часового горизонту планування та залучення фахового наукового супроводу для точної оцінки динаміки накопичення вуглецю, що зрештою визначає обсяги випуску сертифікатів та їхню загальну ліквідність на ринку.

Синергія екологічних цілей та фінансових інструментів створює унікальний шанс для України стати вагомим гравцем на глобальному кліматичному ринку та зміцнити свою суб'єктність у межах Європейського зеленого курсу. Впровадження описаного багатоетапного процесу сертифікації гарантує, що кожна випущена одиниця відповідає найвищим стандартам якості та визнається світовою спільнотою. У контексті післявоєнного відновлення розвиток ринку карбонових сертифікатів може стати драйвером інновацій у

природоохоронній сфері, стимулюючи впровадження сучасних технологій дистанційного зондування землі та методів цифрового моніторингу стану екосистем. Такий комплексний підхід не лише наближає країну до фактичної кліматичної нейтральності, а й формує нову модель економіки, де збереження та відновлення природи є прибутковим та стратегічно виправданим напрямом державної екологічної політики.

Довіра до вуглецевих сертифікатів (карбонових сертифікатів) забезпечується наявністю чітких принципів та визнаних міжнародних стандартів, які підтверджують їхню якість. Для того, щоб проєкт міг генерувати високоякісні сертифікати, він повинен відповідати декільком основним принципам (рис. 3.7):

1) додатковість: проєкт має довести, що він був би нежиттєздатним без фінансового стимулу від продажу вуглецевих кредитів;

2) постійність: результати скорочення або поглинання викидів повинні зберігатися протягом тривалого часу. Цей принцип є особливо актуальним для проєктів, пов'язаних із лісівництвом, де існує ризик втрати поглинутого вуглецю внаслідок лісових пожеж або несанкціонованої вирубки;

3) точність обрахунку та верифікація: кількість скорочених або поглинутих викидів повинна бути точно виміряна та верифікована незалежною третьою стороною. Це забезпечує достовірність даних та запобігає маніпуляціям;

4) відсутність витоків та подвійного обліку: проєкт не повинен призводити до зростання викидів в інших місцях (витоки), а кожен випущений сертифікат має бути унікальним та облікованим лише один раз (відсутність подвійного обліку) [227].

5) дотримання стандартів сертифікації: на добровільному ринку діють кілька провідних стандартів сертифікації, які визначають правила розробки, моніторингу та верифікації проєктів. Двома найбільш відомими є Verra та Gold Standard.

Verra (VerifiedCarbon Standard, VCS) є найбільшою у світі програмою кредитування проєктів низьковуглецевого розвитку, яка видала понад 1,2 млрд

Рис. 3.7. Фундаментально-вартісні характеристики вуглецевого кредитування на основі карбонових сертифікатів

Примітка. Побудовано автором на основі [227]

сертифікатів і охоплює 70-80% кумулятивних кредитів на добровільному ринку. Основний пріоритет Verra – обсяг та ефективність. Цей стандарт пропонує велику кількість методологій, що робить його гнучким для широкого спектру проєктів, зокрема великомасштабних [228].

Gold Standard (GS), заснований WWF та іншими неурядовими організаціями, орієнтований на якість та додаткові супутні вигоди. Стандарт GS вимагає від проєктів обов'язкового врахування Цілей сталого розвитку ООН (SDGs). Сертифікати, видані за стандартом Gold Standard, є дорожчими через вищий рівень інтегрованості соціальних та екологічних вигод [229].

Виходячи з того, що російська збройна агресія призвела до значного руйнівного впливу на соціально-економічний розвиток населених пунктів, а також враховуючи традиційно високий рівень депресивності сільських територій (сільські території – ареал розміщення природно-ресурсних активів – основного акумулятора вуглецю), в Україні доцільно використати стандарт сертифікації GS, який вимагає від емітентів карбонових сертифікатів забезпечення додаткових супутніх вигод (підвищення зайнятості місцевого населення, боротьба з бідністю, усунення проявів опустелювання, відтворення водно-ресурсного потенціалу, зокрема потенціалу водно-болотних угідь).

Розбіжності у пріоритетах цих стандартів відображають зростання зрілості ринку, який сегментується за якістю та цінністю. Покупці, які керуються виключно потребою компенсувати викиди, можуть обирати більш доступні сертифікати Verra. Водночас компанії, які мають амбітні цілі в галузі ESG та КСВ (корпоративної соціальної відповідальності), готові платити премію за сертифікати Gold Standard, що підтверджують не лише скорочення викидів, а й позитивний соціальний та екологічний вплив. Для розробників проєктів вибір стандарту сертифікації є ключовим стратегічним рішенням, що впливає на потенційну ціну та коло потенційних покупців [226].

Аналіз ринку вуглецевих кредитів констатує його складний і динамічний ландшафт. Найважливіший висновок полягає в тому, що існує глибока розбіжність між потужним ринком дотримання нормативів, що зростає завдяки регуляціям та державним інвестиціям, і стагнующим добровільним ринком, який потерпає від проблем з цілісністю та довірою. Хоча грінвошинг і відсутність додатковості були основними проблемами, технологічні інновації, такі як цифровізовані системи МЗВ та блокчейн, пропонують дієві рішення. Ці технології забезпечують прозорість, незмінність даних та масштабовану верифікацію, що є необхідною умовою для зростання ринку вуглецевих кредитів у майбутньому.

Прогнози вказують на подальше зростання світових вуглецевих ринків. Ця динаміка стимулює інновації, зокрема використання технологій, таких як блокчейн, для підвищення прозорості та відстеження сертифікатів. Технології цифрового моніторингу, звітності та верифікації (dMRV) вже значно спрощують та здешевлюють процеси, роблячи їх доступнішими для ширшого кола учасників, наприклад, для малих та середніх фермерських господарств. Зміна парадигми, за якої кліматичні ризики розглядаються не лише як екологічна, а й як фінансова проблема, відкриває нові можливості для інвесторів та стартапів у галузі кліматичних технологій.

Карбонові сертифікати є ефективним фінансовим інструментом, що монетизує зусилля з декарбонізації та стимулює перехід до моделі сталого розвитку економіки. Їхній механізм функціонування, що ґрунтується на чітких принципах та міжнародних стандартах, дозволяє спрямовувати капітал у кліматичні проєкти, які інакше не були б реалізовані. Україна має значний потенціал для розвитку цього ринку, особливо в природно-ресурсному секторі, що вже підтверджується успішними пілотними проєктами.

Розширення площі територій природно-заповідного фонду як того вимагає Європейський Союз формує додаткові можливості для підвищення результативності поглинання вуглецю та продукування кисню, що створює

необхідні інституційні та фінансові передумови для випуску суб'єктами природно-заповідного підприємництва карбонових сертифікатів, покупцями котрих виступатимуть суб'єкти виробничо-господарської діяльності-забруднювачі довкілля, які продукують шкідливі викиди та скиди забруднюючих речовин, а також розміщують відходи на спеціальних майданчиках.

У сучасних умовах підвищення результативності функціонування об'єктів природно-заповідного фонду та зростання капіталізації їхніх активів потребують впровадження інноваційних інструментів фінансування, серед яких особливе місце посідає емісія карбонових сертифікатів. Цей механізм базується на глобальних трендах низьковуглецевого розвитку та дозволяє монетизувати зусилля зі збереження навколишнього середовища, перетворюючи здатність екосистем поглинати вуглець на реальний фінансовий актив. Один вуглецевий кредит, що відповідає одній метричній тонні еквівалента вуглекислого газу, стає інструментом перерозподілу капіталу на користь кліматичних ініціатив, забезпечуючи диверсифікацію надходжень для модернізації екологічної інфраструктури та збереження біорізноманіття.

Аналіз світового досвіду свідчить про доцільність адаптації успішних міжнародних моделей до специфіки українського регуляторного середовища. Зокрема, каліфорнійська програма «Обмеження та торгівля» демонструє високу соціальну ефективність, спрямовуючи значну частину доходів на підтримку незахищених громад, що є вкрай актуальним для українських сільських територій, де зосереджена більшість заповідних об'єктів. Разом з тим, британська модель надає приклади дієвих механізмів стабілізації цін, що важливо для формування надійного ринку. Оскільки в Україні зберігається вагомий вплив державних інституцій на управління природними ресурсами, запуск ринку карбонових сертифікатів може ефективно базуватися на моделі дотримання обов'язкових нормативів, що дозволить суб'єктам природно-

заповідної справи стати активними учасниками глобальної архітектури декарбонізації.

Процедура підготовки та випуску карбонових сертифікатів є складним багатоетапним процесом, який гарантує достовірність та якість отриманих одиниць. Вона розпочинається з ініціювання та розробки проєкту, після чого слідує визначення незалежним органом для підтвердження відповідності міжнародним стандартам та принципу «додатності». Надалі впроваджується постійний моніторинг поглинання викидів, результати якого проходять ретельну верифікацію для виключення ризиків подвійного обліку. Тільки після проходження всіх контрольних етапів сертифікати реєструються в електронному реєстрі та стають об'єктом торгівлі. Для України найбільш перспективним є використання стандарту Gold Standard, оскільки він орієнтований на досягнення Цілей сталого розвитку ООН та забезпечує додаткові соціально-економічні вигоди для регіонів, що постраждали внаслідок російської збройної агресії.

Стратегічний потенціал України у цій сфері зосереджений на здатності природно-заповідних територій ефективно абсорбувати вуглецеві сполуки через відновлення водно-болотних угідь та створення молодих лісів на малопродуктивних землях. Використання сучасних цифрових технологій, таких як блокчейн та системи дистанційного моніторингу (dMRV), дозволить забезпечити прозорість та незмінність даних, що є критично важливим для відновлення довіри інвесторів до вітчизняних екологічних проєктів. Таким чином, розвиток ринку карбонових сертифікатів не лише стимулюватиме перехід до моделі сталого розвитку, а й створить необхідні умови для виконання міжнародних зобов'язань України щодо розширення заповідних територій та боротьби зі зміною клімату.

Висновки до Розділу 3

1. Встановлено, що в основу трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду в Україні має бути покладена німецька модель фінансово-інвестиційного забезпечення природно-заповідної справи. Інституційна матриця цієї моделі дає можливість результативно поєднувати фінансування природно-заповідних територій за рахунок коштів федерального бюджету та коштів бюджетів федеральних земель, а також забезпечувати диверсифіковану структуру зовнішнього фінансування територій природно-заповідного фонду за рахунок спеціальних програм, структурних та інвестиційних фондів ЄС, коштів глобального екологічного фонду та грантового фінансування.

2. Виявлено, що ключову роль у сукупному фінансуванні територій природно-заповідного фонду в Німеччині відіграють кошти федеральних земель. Основними формами, методами та інструментами фінансування потреб природно-заповідної справи в Німеччині виступають: пряме фінансування, фінансування в межах регіональних програм розбудови інфраструктури природно-заповідної справи, дофінансування природоохоронних проєктів, що фінансуються з федерального бюджету, надання природоохоронних субсидій місцевим громадам та муніципалітетам. Вирішального значення в контексті фінансування територій природно-заповідного фонду на рівні федеральних земель набуває надання субсидій фермерам, які застосовують екологічно чисті методи господарювання або створюють сприятливі умови для дикої природи на свої землях.

3. Обґрунтовано, що вагомою конкурентною перевагою німецької моделі фінансування територій природно-заповідного фонду є наявність сприятливого інституційного підґрунтя для забезпечення самофінансування. Основними способами самофінансування територій природно-заповідного фонду в Німеччині виступають: стягнення плати за послуги та вхід, отримання доходу від супутніх послуг, здійснення приватних пожертв та

спонсорської діяльності, а також використання корисних властивостей лісових біогеоценозів. Пріоритетним напрямом використання коштів, акумульованих в результаті самофінансування, є фінансово-інвестиційне забезпечення локальних проектів розбудови природно-заповідної справи.

4. На основі критичного переосмислення теоретичних підходів та аналізу основних тенденцій фінансування територій природно-заповідного фонду України, а також виходячи з передової іноземної практики, в першу чергу німецької, обґрунтовано, що ключового значення в частині удосконалення системи фінансово-інвестиційного забезпечення природно-заповідної справи набуває інституціоналізація дорожньої карти трансформації моделі фінансування територій природно-заповідного фонду, яка охоплює три основні етапи в розрізі сектору внутрішньо-корпоративних фінансів, сектору публічних фінансів та сектору міжнародних фінансів.

5. Доведено що основним елементом реалізації дорожньої карти трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду України у післявоєнний період виступає створення мережі центральних, регіональних та місцевих бюджетних спеціальних фондів, а також публічного позабюджетного фонду на загальнонаціональному рівні, що дасть можливість консолідувати кошти держави та територіальних громад, а також кошти підприємницького сектора для фінансування проектів інфраструктурного облаштування природно-заповідної справи.

6. Обґрунтовано, що ключового значення в частині нарощення фінансового потенціалу відтворення та збереження природно-заповідного фонду набуває створення інституційних передумов для випуску карбонових сертифікатів та емісії зелених облігацій. Емітентами карбонових сертифікатів виступлять суб'єкти природно-заповідної справи, а покупцями цих сертифікатів повинні бути суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють викиди вуглецевих сполук в атмосферне повітря. Емітентами зелених облігацій мають виступати органи місцевого самоврядування з метою нарощення фінансового потенціалу розбудови інфраструктури територій природно-заповідного фонду місцевого значення.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішено важливе науково-практичне завдання – розроблено механізми інституційно-методологічного забезпечення фінансування територій природно-заповідного фонду України у військовий та післявоєнний час з урахуванням глобальних, євроінтеграційних та децентралізаційних викликів.

1. На основі узагальнення наявних теоретичних підходів вітчизняних та іноземних вчених та критичного переосмислення різноманітних авторських концепцій попередніх років встановлено, що фінансування територій природно-заповідного фонду являє собою сукупність джерел, форм, методів та інструментів акумуляції, надання та освоєння грошових ресурсів з метою покриття капітальних та поточних потреб суб'єктів природно-заповідної справи для утримання, експлуатації, обслуговування та реалізації проєктів модернізації та реконструкції мережі об'єктів екологічної інфраструктури. Оцінка інституційного підґрунтя організації та аналіз реальної практики дав підстави стверджувати, що система фінансування територій природно-заповідного фонду має базуватися на певній ієрархії принципів. У даній ієрархії виокремлено: 1) базові принципи (екосистемної цілісності, нарощення асиміляційної місткості, невиснажливості, зміцнення обороноздатності, боротьби з бідністю, інклюзивності); 2) системні принципи (емерджентності, конвергенції, адаптивності до вимог природоохоронних конвенцій, отримання глобальних вимог, градуалізму, партнерства); 3) функціональні принципи (субсидіарності, диверсифікації, еквівалентності, диференціації, самоокупності, релевантності, платності).

2. Дослідження показали, що система фінансування територій природно-заповідного фонду в умовах військового часу та післявоєнного відновлення, а також з урахуванням євроінтеграційних вимог та децентралізаційних викликів охоплює певний набір форм, методів та інструментів. Методами фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи є: бюджетне, позабюджетне та внутрішньо-корпоративне

фінансування, приватне інвестування, сек'юритизація, фінансування на основі використання іпотечно-заставних операцій, фінансування на основі реалізації угод публічно-приватного партнерства, краудфандинг. Основними формами фінансування установ природно-заповідного фонду виступають: кошторисне, венчурне та проектне фінансування, фінансування програм, бюджетне та банківське кредитування. Основні форми та методи фінансування територій природно-заповідного фонду отримують конкретизацію через інституціоналізацію бюджетно-фіскальних та грошово-кредитних інструментів: асигнування, субвенції, дотації та субсидії, компенсації та відшкодування, пайова участь, кредити та позики, емісія цінних паперів, гранти та філантропічні внески, факторинг.

3. Визначено, що ключовими передумовами урізноманітнення джерел, форм та інститутів фінансування територій природно-заповідного фонду у Європейському Союзі виступають: масштабування змішаного фінансування; застосування інноваційних фінансових інструментів; налагодження соціального діалогу між органами публічного управління, підприємницьким сектором та громадськими організаціями; розширення прав та повноважень органів місцевого самоврядування в частині інституціоналізації заповідних територій; узаконення стимулів для суб'єктів природно-заповідного підприємництва; переорієнтація «зеленого» фінансування на проекти рециркуляції та відновлення природних біогеоценозів. Перераховані передумови виступають відправним пунктом диференціації джерел, методів та інститутів фінансування потреб суб'єктів природно-заповідної справи на наднаціональному та національному рівнях. На наднаціональному рівні основними джерелами, формами та інститутами є: європейський аграрний фонд розвитку сільських районів; європейські структурні та інвестиційні фонди; фонди та програми ЄС, зокрема програма LIFE. Джерела, форми та інститути національного рівня охоплюють: публічні бюджети; кошти філантропічних організацій та благодійних фондів; державні, комунальні та приватні кошти в межах реалізації угод публічно-приватного партнерства;

корпоративне спонсорство; краудфандинг. Основними напрямками фінансування територій природно-заповідного фонду в ЄС на наднаціональному та національному рівнях виступають: реалізація низьковуглецевих проєктів, ініціативи корпоративної соціальної та екологічної відповідальності, підтримка екосистем, заробітна плата, примноження потенціалу екосистемних послуг, підтримка інфраструктури та програм моніторингу, заліснення територій.

4. Визначено, що тривалий період ключовою складовою інституційних засад системи фінансування територій природно-заповідного фонду виступала Загальнодержавна програма розвитку заповідної справи до 2020 року. Схвалення вказаної Програми відбулося з метою вирішення комплексу проблем розвитку природно-заповідної справи, серед яких найбільш суттєвими були: зниження темпів збільшення загальної площі природно-заповідного фонду; нецільове використання та вилучення земель і водних об'єктів природно-заповідного фонду; недотримання режимів територій та об'єктів природно-заповідного фонду; відсутність належного фінансування природоохоронних заходів, наукових досліджень, еколого-освітньої, рекреаційної та туристичної діяльності. Основними завданнями даної Програми виступали: удосконалення нормативно-правової бази з урахуванням відповідних міжнародних зобов'язань України; поліпшення фінансового забезпечення; збереження ландшафтного та біорізноманіття; виявлення, резервування та заповідання цінних природних територій, що потребують охорони; прискорення формування національної екологічної мережі; участь суб'єктів природно-заповідного фонду в забезпеченні сталого розвитку регіонів. В спектрі ключових напрямів Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи до 2020 року було виокремлено такі напрями фінансового спрямування: підвищення ефективності економічного стимулювання розвитку заповідної справи; надання платних послуг установами природно-заповідного фонду; розвиток рекреаційної діяльності, зокрема із залученням місцевого населення з метою стимулювання

екологічного туризму. Дослідження показали, що Загальнодержавна програма розвитку заповідної справи до 2020 року не була повною мірою реалізована, що не забезпечило прийняттого рівня капіталізації природно-заповідних активів та поглибило кризові явища в системі фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, збереження та примноження біорізноманіття та середовища існування. З метою створення сприятливих інституційних передумов для диверсифікації джерел, форм, методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду доцільним є схвалення нової державної програми розвитку природно-заповідного сегмента сфери природокористування.

5. Встановлено, що у 2007-2024 роках у динаміці фактичних видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду в цілому спостерігається висхідний тренд, що в основному зумовлено девальваційно-інфляційними процесами, а не реальним збільшенням обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи. Застосування аналітично-оціночного інструментарію дослідження основних тенденцій фінансування територій природно-заповідного фонду, який передбачав поряд з визначенням структурно-динамічних характеристик фактичних показників розрахунок показників фінансово-інвестиційного забезпечення збереження природно-заповідного фонду у порівнянних цінах шляхом коригування фактичних показників на кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції, дозволило адекватно виявити розбіжності між фактичним та реальним фінансуванням відтворення, збереження та примноження біорізноманіття на заповідних територіях.

6. Виявлено, що величина сукупних видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду великою мірою залежить від комплексу чинників, котрі детермінують фінансові потоки у відтворення, збереження та примноження біорізноманіття заповідних територій за рахунок коштів публічних бюджетів різного таксономічного

рівня. На основі застосування елементів кореляційно-регресійного моделювання встановлено тісноту зв'язку між результуючим показником (сукупними видатками Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду) та найбільш детермінуючими предикторами (частка сукупних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у витратах на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування; кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції; надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України; частка спеціального фонду у сукупних видатках місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду), що дало можливість забезпечити параметризацію взаємовпливів між відкликом (сукупна величина публічних видатків на збереження природно-заповідного фонду) та макроекономічними і бюджетно-фіскальними детермінантами фінансування заповідних територій.

7. Дослідження передового іноземного досвіду відтворення, збереження та примноження біорізноманіття засвідчили, що в основу трансформації системи фінансування територій природно-заповідного фонду в Україні має бути закладена німецька модель фінансово-інвестиційного забезпечення суб'єктів природно-заповідної справи, яка відзначається широким набором джерел, форм, методів та інструментів публічного та зовнішнього фінансування, а також самофінансування. Прикметною рисою німецької моделі фінансування територій природно-заповідного фонду є вагома роль у публічному фінансово-інвестиційному забезпечення розвитку природно-заповідного підприємництва бюджетів федеральних земель. В цілому на рівні федеральних земель активно застосовуються такі форми фінансування: пряме фінансування з бюджетів федеральних земель; фінансування природоохоронних ініціатив за рахунок спеціалізованих фондів та в межах регіональних програм; дофінансування природоохоронних проектів, що отримують основне фінансування з федерального бюджету; надання природоохоронних субсидій місцевим громадам та муніципалітетам.

Встановлено, що суб'єкти природно-заповідної справи в Німеччині активно використовують такі інструменти самофінансування природоохоронної діяльності: плата за послуги за вхід; дохід від супутніх послуг; приватні пожертви та спонсорство; використання у певних випадках на комерційній основі лісових ресурсів. Вказані інструменти самофінансування спрямовуються, як правило, на фінансування локальних проектів та на покриття операційних витрат.

8. Обґрунтовано, що ключовим елементом інституційно-програмного забезпечення побудови сучасної системи фінансування територій природно-заповідного фонду в Україні має бути розроблення дорожньої карти, яка охоплюватиме три етапи і передбачатиме комплекс інституційних заходів в системі внутрішньо-корпоративних, публічних та міжнародних фінансів. У секторі внутрішньо-корпоративних фінансів на першому етапі передбачається розширення спектра платних послуг, впровадження сучасних форм комерціалізації екосистемних послуг природних біогеоценозів, пріоритетне фінансування розбудови інфраструктури рекреаційної діяльності, на другому етапі – активізація грантової діяльності, на третьому етапі – випуск карбонових сертифікатів. У секторі публічних фінансів на першому етапі доцільно забезпечити формування спеціальних бюджетних та позабюджетних фондів розвитку природно-заповідної справи на загальнонаціональному рівні, а також інституціоналізацію угод публічно-приватного партнерства, на другому етапі – створення регіональних та місцевих спеціалізованих бюджетних фондів розвитку природно-заповідної справи, на третьому етапі – емісію зелених облігацій. У секторі міжнародних фінансів на першому етапі доцільно сформувати інституційне підґрунтя залучення коштів глобальних екологічних фондів, освоєння коштів публічних фінансових інститутів ЄС, використання коштів міжнародної технічної та фінансової допомоги, на другому етапі – залучення фінансових ресурсів в межах реалізації проектів транскордонного співробітництва, на

третьому етапі – залучення коштів приватних та неурядових міжнародних фондів.

9. Визначено, що важливою умовою нарощення обсягів внутрішнього фінансування поточних потреб та капітальних інвестицій суб'єктів природно-заповідної справи є підвищення рівня їх капіталізації через вихід на ринок вуглецевих кредитів шляхом емісії карбонових сертифікатів. Приєднання України до основних міжнародних конвенцій, які регламентують процеси фінансування боротьби з глобальним потеплінням та іншими негативними екстернальними ефектами, створює інституційне підґрунтя для випуску суб'єктами природно-заповідної справи, що відзначаються підвищеною здатністю абсорбції вуглецевих сполук внаслідок відновлення водно-болотних угідь та створення молодих лісів, карбонових сертифікатів з можливістю їх розміщення на ринку з обов'язковим дотриманням нормативів. В Україні для сертифікації карбонових сертифікатів доцільно використати стандарт GS, який вимагає від емітентів забезпечення додаткових супутніх вигод (підвищення зайнятості місцевого населення, боротьба з бідністю, усунення проявів опустелювання, відтворення водно-ресурсного потенціалу, зокрема потенціалу водно-болотних угідь).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабіченко В.В., Глухова В.І., Кравченко Х.В. Державні витрати на природоохоронну діяльність в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. №48. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2248>.
2. Бардась В.М. Удосконалення фіскального регулювання природокористування. Дис. ... канд. екон. наук. 08.00.06. ЛНТУ. Луцьк, 2014. 203 с.
3. Берташ Б.М., Микитин Т.М. Проблеми управління та фінансування природно-заповідних об'єктів та територій. *Економічні науки*. Серія «Регіональна економіка». Збірник наукових праць. Випуск 7(27). Частина 4. Луцьк. 2010. С. 83–91.
4. Бистряков І.К. Територіальний природно-ресурсний капітал у забезпеченні конкурентоспроможності економіки України. *Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України*. 2014. Вип. 3(107). С. 200–209.
5. Бистряков І.К., Лищур І.М., Клиновий Д.В. Європейські підходи до децентралізації системи управління природними ресурсами в Україні. *Економіка, бізнес-адміністрування, право*. 2016. №1. С. 7–22.
6. Біляк Ю.В. Складові, завдання та принципи фінансової безпеки суб'єктів господарювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. №15–16. С. 69–74.
7. Біляк Ю.В., Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду: форми, методи та інструменти. *Економіка та суспільство*. 2025. №75. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6342/6285>
8. Богдан Т.П. Фіскальні правила як важлива складова прогресивних фіскальних інститутів. *Фінанси України*. 2016. №4. С. 7–26.

9. Богославська А.В. Формування та використання територій природно-заповідного фонду: теорія і практика реалізації. Монографія. Миколаїв. Іліон, 2014. 348 с.
10. Бодюк А.В. Фіскальні аспекти економічного природокористування. Монографія. Ірпінь: Національна академія ДПС України. 2004. 507 с.
11. Бюджет України 2013. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2014. 244 с.
12. Бюджет України 2014. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2015. 309 с.
13. Бюджет України 2015. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2016. 308 с.
14. Бюджет України 2018. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2018. 310 с.
15. Бюджет України 2021. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2022. 279 с.
16. Бюджет України 2024. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2024. 291 с.
17. Валігура В.А., Сідляр В.В. Фіскально-регулююча роль рентної плати в Україні. *Наукові праці НДФІ*. 2022. №2(99). С. 66–78.
18. Варченко О., Варченко О., Драган О., Ткаченко К., Рибак Н., Зубченко В. «Зелені фінанси» в повоєнному відновленні України: організаційно-фінансові аспекти. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. Том 3(56). С. 75–85.
19. Василюк О.В., Філюта К.О., Шаповал В.В. Допомога громадських організацій установам природно-заповідного фонду України в умовах повномасштабної війни. Київ-Чернівці, 2024. 80 с.
20. Вахович І.М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації. Монографія. Луцьк. «Надстир'я», 2007. 493 с.

21. Веклич О.О. Засади уніфікації структури вітчизняного екологічного оподаткування відповідно до класифікаційних стандартів Євростату. *Фінанси України*. 2016. №6. С. 31–50.
22. Веклич О.О. Концептуальна модель платежів за екосистемні блага: науковий пошук нових інструментів екологічної компенсації у повоєнний період. *Економіка України*. 2023. №3. С. 73–90.
23. Веклич О.О. Перші підсумки фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування. *Економіка України*. 2016. №3. С. 60–74.
24. Веклич О.О. Сутність і зміст концепту «екосистемний підхід» в економічній науці. *Економіка України*. 2017. №12(673). С. 52–67.
25. Веклич О.О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні. *Фінанси України*. 2009. №11. С. 20–34.
26. Веклич О.О., Колмакова В.М., Патока І.В. Комплекс нормативно-законодавчих пропозицій щодо впровадження екосистемного підходу в управлінську практику. *Економіка та держава*. 2022. №5. С. 56–61.
27. Воробйова О.А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій. *Екологічні науки*. 2012. №2. С. 119–129.
28. Газуда М.В., Дяченко І.Б. Регіональний менеджмент збереження і відтворення природно-заповідних територій. Монографія. Ужгород. Видавництво ФОП Брежа А.Е., 2014. 248 с.
29. Гайдучий І.П. Інвестування низьковуглецевої економіки: теорія, методологія, практика. Монографія. Київ. ТОВ «Інформаційні системи», 2014. 374 с.
30. Генік О.В. Особливості фінансування природно-заповідних об'єктів Заходу України. *Науковий вісник*. 2005. Вип. 15.1. С. 211–216.
31. Голян В., Марчук Ю., Матрунчик Д., Карпук А., Погуляйко Ю., Недопад Г. Фінансово-інвестиційне забезпечення розбудови інноваційної інфраструктури поводження з деревними відходами на національному, регіональному та місцевому рівнях. *Financial and Credit Activity Problems of*

Theory and Practice. 2025. Том1(60). С. 490–510. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.60.2025.4696>

32. Голян В., Марчук Ю., Погуляйко Ю., Матрунчик Д., Дзюбенко О. Формування сучасної моделі фіскального регулювання лісогосподарювання як важлива передумова інноваційної трансформації лісового сектора України. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. Том 3(56). С. 139–155. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.56.2024.4406>

33. Голян В., Ткачук В., Коробка Р., Костюк Т., Погуляйко Ю., Бардась В. Фінансово-інвестиційні виміри модернізації екологічної інфраструктури в Україні: воєнні, євроінтеграційні та децентралізаційні виклики. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. Том 4(63). С. 391–418. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/4888/4429>

34. Голян В.А., Лучечко Ю.М., Заставний Ю.Б., Мединська Н.В. Фінансове забезпечення охорони навколишнього природного середовища в умовах глобальних викликів: пріоритети та особливості. *Економіка та держава*. 2022. №8. С. 32–41.

35. Голян В.А., Мединська Н.В., Кольоса Л.Л., Замлинський О.С. Фінансово-інвестиційний вимір вирішення екологічних проблем в умовах нової глобальної природоохоронної архітекτονіки: імплементація передового іноземного досвіду. *Проблеми економіки*. 2023. №2. С. 240–249.

36. Голян В.А., Савчук В.В. Аграрне природокористування в зоні ризикового землеробства: принципи та пріоритети раціоналізації. *Бізнес Інформ*. 2017. №7. С. 148–153.

37. Громов С.С. Актуальні питання диверсифікації джерел та методів фінансування територій природно-заповідного фонду України. *Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття: збірник наукових праць з матеріалами IX Міжнародної наукової конференції*. м. Миколаїв. 16 травня, 2025 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 41–44.

38. Громов С.С. Інструментально-методологічне забезпечення фінансування територій природно-заповідного фонду: виклики військового часу та післявоєнного відновлення. *Агросвіт*. 2024. №11. С. 164–170.

39. Громов С.С. Інструменти фінансування територій природно-заповідного фонду України у післявоєнний період: проблеми інституціоналізації. *Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації*: збірник наукових праць з матеріалами IX Міжнародної наукової конференції. м. Вінниця. 23 травня 2025 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ«УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 62–64.

40. Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду в Європейському Союзі: передумови, особливості та напрями. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. №5. С. 194–200.

41. Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду України за рахунок коштів публічних бюджетів: тренди та проблеми. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції «Стале ведення лісового господарства в умовах кліматичних змін: від досліджень до практики». ВП НУБІП України «Боярська лісова дослідна станція». Боярка, 2025. С. 72–75.

42. Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду: сутність, інституційні виміри та інвестиційні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. №11. С. 181–185.

43. Громов С.С., Біляк Ю.В. Фінансово-інвестиційне забезпечення територій природно-заповідного фонду в умовах військового часу та повоєнного відновлення. *Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук*: збірник наукових праць за матеріалами V Міжнародної наукової конференції, м. Івано-Франківськ, 13 вересня 2024 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2024. С. 50–52.

44. Громов С.С., Біляк Ю.В. Інвестиційні аспекти фінансування територій природно-заповідного фонду. *Інтелектуальний ресурс сьогодення*:

наукові задачі, розвиток та запитання: збірник наукових праць з матеріалами III Міжнародної наукової конференції. м. Одеса. 20 вересня 2024 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2024. С. 57–58.

45. Грушка В., Суматохіна І., Сизенко О. Просторова диференціація екологічних збитків війни в Україні та її вплив на сталий розвиток регіонів. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 80. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6924/6863>

46. Д'яконов І. Президент Трамп підписав указ про вихід США з Паризької кліматичної угоди. *Українська правда*. 21 січня 2025. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/01/21/7494544/>.

47. Данилишин Б.М. Наукові нариси з економіки природокористування. К. РВПС України НАН України, 2008. 280 с.

48. Данилишин Б.М. Сучасні тенденції регулювання процесів природокористування в Україні. *Економіка України*. 1994. №11. С. 59–62.

49. Данилишин Б.М., Хвесик М.А., Голян В.А. Економіка природокористування. Підручник. К. «Кондор», 2009. 465 с.

50. Державна екологічна політика України в умовах децентралізації влади. К. ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 226 с.

51. Довкілля України за 2017 рік : стат. зб. Державна служба статистики України; за ред. О. М. Прокопенко. Київ, 2018. 225 с.

52. Довкілля України за 2018 рік : стат. зб. Державна служба статистики України; за ред. О. М. Прокопенко. Київ, 2019. 214 с.

53. Довкілля України за 2019 рік : стат. зб. Державна служба статистики України; за ред. О. М. Прокопенко. Київ, 2020. 200 с.

54. Довкілля України за 2020 рік : стат. зб. Державна служба статистики України; за ред. О. М. Прокопенко. Київ, 2021. 189 с.

55. Довкілля України за 2021 рік : стат. зб. Державна служба статистики України; за ред. О. М. Прокопенко. Київ, 2022. 149 с.

56. Довкілля України за 2022 рік : стат. зб. Державна служба статистики України; за ред. О. М. Прокопенко. Київ, 2023. 142 с.
57. Доценко Т.Г. Бюджетно-податкове регулювання природоохоронної діяльності в Україні: пріоритети та інструменти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. №17. С. 101–106.
58. Доценко Т.Г. Сутнісна характеристика та фінансово-інвестиційний вимір природоохоронної діяльності: традиційні підходи та сучасний концепт. *Ефективна економіка*. 2024. №9. [Електронний ресурс]. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/4682/4721>
59. Дребот О.І. Система державного управління природно-заповідним фондом України та її регіонів. *Регіональна економіка*. 2011. №4. С. 205–209.
60. Екосистемні засади оцінювання збитків від забруднення навколишнього природного середовища. Монографія. [Веклич О.О., Кобзар О.М., Колмакова В.М., Патока І.М.]. ДУ ІЕПСР НАН України. К., 2019. 304 с.
61. Екосистемні послуги лісів природно-заповідного фонду Полісся України. Монографія. Київ. ЦП «Компринт», 2024. 309 с.
62. Європейський зелений курс і кліматична політика України. Аналіт. доп. За заг. ред. А.Ю. Сменковського. Київ. НІСД, 2022. 95 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.12>
63. Єфименко Т.І. Звітування зі сталого розвитку: виклики та шляхи подолання. *Фінанси України*. 2019. №11. С. 9–19.
64. Єфименко Т.І. Система управління державними фінансами України: проблеми економічної безпеки. *Економіка України*. 2018. №11-12. С. 28–46.
65. Єфименко Т.І. Фіскальний простір і стабілізація державних фінансів. *Фінанси України*. 2017. №9. С. 7–28.
66. Жарова Л.В. Макроекономічне регулювання природоохоронної діяльності (теорія, методологія, практика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища». Київ, 2013. 40 с.

67. Жук П.В. Територіальний розвиток, природне довкілля, економіка: наукові розвідки. Наук. ред. В.С. Кравців. НАН України, ДУ «Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долішнього НАН України». Львів. АТБ, 2023. 257 с.

68. Загвойська Л.Д., Міц Л.В. Розроблення рекомендацій щодо врахування послуг лісових екосистем у діяльності лісгосподарських підприємств України методом TOWS-аналізу. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 74. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6057/5997>

69. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 №1423-IX. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>

70. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень» №1914-IX від 30.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-20#Text>

71. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 №2404-VI. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>

72. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». Документ 2456-XII, чинний, поточна редакція. Редакція від 01.02.2025. Підстава – 4188-IX. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.

73. Закон України від 08 жовтня 2024 р. №3991-IX «Про основні засади державної кліматичної політики». [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text>

74. Зелені інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та управлінський контекст. Аналітична доповідь. Центр Разумкова. Видавництво «Заповіт», 2019. 316 с.

75. Капіталізація природних ресурсів. Монографія. За заг. ред. М.А. Хвеси́ка. Київ. ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 268 с.

76. Карлін М. Проблеми й перспективи використання «зелених» фінансів територіальними громадами: світовий досвід та Україна. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. №1. С. 148–157. <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2018-01-148-157>

77. Карлін М., Проць Н. Проблеми та необхідність «зеленого фінансування» у повоєнний період відбудови економіки України. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2022. №3. С. 29–36.

78. Карлін М., Проць Н., Проць В. Екологічні податки та екологічне фінансування територіальних громад: досвід України та ЄС. *Світ фінансів*. 2022. №2(71). С. 133–143.

79. Карпук А.І., Нестор'як Ю.Ю. Фінансово-інвестиційне забезпечення відтворення біорізноманіття: основні тенденції, проблеми та пріоритети. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. №24. С. 28–36.

80. Касперевич Л.В. Аналіз стану природно-заповідного фонду України та Львівської області. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. №9. С. 80–86.

81. Касперевич Л.В. Сучасний стан та особливості фінансового забезпечення природоохоронних програм. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. №24. С. 29–33.

82. Касперевич Л.В. Фінансове забезпечення природно-заповідних фондів України. *Вісник ЖНАЕУ*. 2016. №1. С. 268–276.

83. Кашенко О.Л. Фінансово-економічні основи природокористування. Київ. Вища школа, 1999. 303 с.

84. Кваша С.М., Вдовенко Н.М. Наукові засади державного регулювання розвитку аквакультури штучних водойм. *Економіка та держава*. 2011. №11. С. 12–15.

85. Кваша С.М., Вдовенко Н.М. Специфічні особливості державного регулювання аквакультурного виробництва в Україні. *Ефективна економіка*. 2011. №8. [Електронний ресурс]. URL: [file:///C:/Users/admin/Downloads/efek_2011_8_7%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/efek_2011_8_7%20(1).pdf)

86. Клиновий Д.В. Сек'юритизація природних ресурсів України як інноваційний чинник капіталізації природно-ресурсних відносин. *Концепції та механізми сучасних трансформацій на фінансовому ринку*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 верес. 2013 р., м. Ірпінь. Нац. ун-т ДПС України. Ірпінь, 2012. С. 54–56.

87. Клиновий Д.В., Мельник О.В. Управління природокористуванням в умовах децентралізації влади: міжнародний досвід та національна стратегія розвитку. *Економіка та держава*. 2015. №2. С. 26–30.

88. Козловський С.О. Джерела фінансування природно-заповідних територій Західного регіону України. *Науковий вісник*. 2004. Вип. 14.8. С. 109–118.

89. Козловський С.О., Генік О.В. Джерела фінансування природно-заповідних територій Західного регіону України. *Науковий вісник*. Український державний лісотехнічний університет. 2004. №14.8. С. 109–118.

90. Колонтай С.М., Соколовська В.О. Залучення інвестицій в природоохоронну діяльність територій природно-заповідного фонду Одеської області. *Вісник Одеського державного екологічного університету*. 2011. Вип. 11. С. 90–95.

91. Кольоса Л.Л. Природні ресурси як фактор зміцнення фінансової самодостатності сільських територіальних громад. *Агросвіт*. 2023. №19. С. 45–51.

92. Конєва І.І. Ринкові механізми фінансування природоохоронної діяльності. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія «Фінанси і кредит». 2005. №1. С. 99–102.

93. Котенко Н.В., Ілляшенко Т.О. Фіскальна децентралізація та проблема забезпечення публічних екологічних послуг. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. №2. С. 267–278.

94. Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації). НАН України. Інститут регіональних досліджень. Львів, 2007. 336 с.

95. Лабенко О.М. Бюджетно-податковий механізм регулювання природокористування. *Світ фінансів*. 2023. №4(77). С. 41–51.

96. Лабенко О.М. Фінансовий фактор у проблемі збереження навколишнього природного середовища. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Т.8. №2. С. 96–101.

97. Лакас В.В. Сталий розвиток в сучасних умовах: сутнісно-змістовна характеристика та теоретико-методологічні засади. *Агросвіт*. 2024. №16. С. 184–190.

98. Лахматова О.В. Диверсифікація фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення біорізноманіття в умовах децентралізаційних, євроінтеграційних та воєнних викликів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. №19. С. 98–104.

99. Лахматова О.В. Інвестування відтворення біорізноманіття як складова фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. №20. С. 107–111.

100. Лахматова О.В., Гунько Л.А., Мединська Н.В. Фінансування капітальних інвестицій в інфраструктуру природно-заповідних територій: євроінтеграційний та децентралізаційний контекст. *Ефективна економіка*. 2023. №10. [Електронний ресурс].

URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/2333/2366>

101. Луців Б., Дзюблюк О., Чайковський Я., Луців П., Чайковський Є. Роль зеленого банкінгу в забезпеченні цілей сталого економічного розвитку. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. Том 1(54). С. 23–36. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.54.2024.4250>

102. Матеріали Робочої групи з питань природно-заповідного фонду. Випуск 1. Ред.: Ю.Ю. Овчинникова. Київ. Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, 2021. 132 с.

103. Махінько Р.Г. Шляхи залучення інвестицій у території та об'єкти природно-заповідного фонду України. *Збалансоване природокористування*. 2020. №4. С. 79–83.

104. Мединська Н., Іванців В., Замлинський О. Фіскальне регулювання природокористування в умовах укрупнення територіальних громад базового рівня. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 80. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6877/6817>

105. Мединська Н.В. Економічний механізм природокористування в умовах сучасних викликів: принципи та інституціоналізація. *Економіка та суспільство*. 2022. №38. [Електронний ресурс]. URL: <file:///C:/Users/admin/Downloads/1284-Article%20Text-1236-1-10-20220602.pdf>.

106. Мединська Н.В. Трансформація екологічного оподаткування в контексті інвестиційного забезпечення модернізації природоохоронної інфраструктури. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. №4. С. 48–53.

107. Мединська Н.В. Формування економічного механізму природокористування в умовах децентралізації: теорія, методологія, інститути. Дисертація на здобуття ступеня доктора наук. Спеціальність 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища». К., НУБіП України. 2023. 524 с.

108. Мединська Н.В. Формування економічного механізму природокористування в умовах нової глобальної природоохоронної архітекτονіки. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія «Економіка і менеджмент». 2021. Випуск 1(87). С. 44–50.

109. Микитин Т.М. Стратегічне управління розвитком національних природних парків: теоретичний аспект. *Збалансоване природокористування*. 2019. №4. С. 100–106.

110. Микитин Т.М., Шершун М.Х. Еколого-економічні основи розвитку територій національних природних парків. Монографія. Нац. акад. аграр. наук України, Ін-т агроєкології і природокористування. Рівне. Волинські обереги, 2024. 398 с.

111. Миклуш Т.С. Фінансово-інвестиційне забезпечення природоохоронної діяльності як необхідна передумова комплексного природокористування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. №20. С. 38–45.

112. Микола Шлапак. Що таке вуглецеві кредити та як вони утворюються? Природоорієнтовані рішення. 2024. [Електронний ресурс]. URL: <https://nbs.wwf.ua/shcho-take-vuhletsevi-kredyty-ta-iaak-vony-utvoriuiutsia/>

113. Мовчан Я.І. Стратегія збереження біорізноманітття в Україні: обґрунтування структури та алгоритму впровадження. *Наукові записки*. 2003. Том 22. Природничі науки. С. 395–399.

114. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Правил використання корисних властивостей лісів», №502 від 14.08.2012. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1536-12#Text>

115. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». 12 вересня 2022 р. за №1043/38379. [Електронний ресурс]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/re38379?an=1>

116. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України №16 від 26.02.93. «Про затвердження Положення про екологічні фонди природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків». [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0009-93#Text>.

117. Науменкова С., Міщенко С. Інноваційні інструменти зеленого фінансування для України. *Економічний простір*. 2024. №189. С. 291–299.

118. Негода Ю., Олійник Л. Особливості формування бюджетів територіальних громад у воєнний період. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 76. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6276/6218>
119. Нестор О., Шульц Е. Європейські підходи до публічного інвестування зеленої трансформації на локальному рівні: зарубіжний досвід. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 80. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6969/6908>
120. Павлова І.І. Інвестиційне забезпечення розвитку природно-заповідних територій регіону. *Соц.-ек.проблемисучас.періоду України*. 2014. Вип. 3(107). С. 425–437.
121. Палінчак М.М., Дяченко І.Б., Рошко С.М. Принципи менеджменту в природно-заповідній сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 16 (2). С. 51–55.
122. Патицька Х. Фінансово-економічний потенціал територіальних громад: механізми функціонування та активізації. Монографія. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Львів, 2019. 209 с.
123. Патока І. Екосистемні активи природоохоронних територій громад: підходи до оцінювання. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2021. С. 51–60.
124. Петренко І.П. Екологічні інвестиції та джерела їх фінансування в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. №32. С. 62–68.
125. Пилипів В.В. Проблемні аспекти капіталізації природних ресурсів в системі територіального управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. №15. С. 42–45.
126. Пирожков С. Економіка природокористування має стати стратегічним напрямом економічних досліджень в умовах нової системи

геополітичних координат та природно-ресурсних обмежень. *Економіст*. 2016. №1. С. 2–3.

127. Погуляйко Ю.М. Модернізація екологічної інфраструктури у поствоєнний період: сутнісна характеристика, інституційні передумови та регіональний вимір. *Агросвіт*. 2023. №5-6. С. 66–73.

128. Погуляйко Ю.М. Фінансово-інвестиційне забезпечення об'єктів природно-заповідного фонду як передумова інфраструктурної модернізації природоохоронної сфери: регіональний та транскордонний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. №6. С. 64–71.

129. Полякова Л., Абрускато С. Підтримка відновлення та сталого управління лісами України та її лісовим сектором. Ліси Європи. Бонн. Німеччина, 2022. 73 с.

130. Попадинець Н.М., Патицька Х.О., Лещух І.В. Сучасні проблеми використання природно-ресурсного потенціалу територіальних громад в Україні в умовах децентралізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2019. Вип. 3. С. 3–9.

131. Постанова Верховної Ради України «Про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні». Документ 177/94-ВР, поточна редакція. Прийняття від 22.09.1994. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177/94-%D0%B2%D1%80#Text>.

132. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 р. №1147 «Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів». [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-96-%D0%BF#Text>.

133. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2019 р. №228 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення природоохоронних заходів на об'єктах комунальної власності». [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2019-%D0%BF#Text>

134. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 р. №761 «Про затвердження Порядку використання коштів державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації». [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2024-%D0%BF#Text>

135. Примостка Л., Слесар В. Розвиток ринку зелених облігацій. *Вісник економіки*. 2023. Вип.3. С. 55–67.

136. Природно-заповідний фонд: зелена скарбниця громади. О.Василюк, С.Шутяк. За заг. ред. О.Кравченко]. Видавництво «Компанія «Манускрипт»». Львів, 2019. 48 с.

137. Природно-ресурсний потенціал України: забезпечення добробуту та екологічної безпеки населення. Монографія. К. ДУ ІЕПСР НАН України, 2021. 148 с.

138. Рожко О.Д. Прагматика процесів бюджетної децентралізації та вдосконалення підходу до оцінювання ефективності фінансової еквалізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Економіка. 2016. Вип. 3. С. 164–172.

139. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. №333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

140. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2006 року №70-р «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року». [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/29190369>

141. Соловій І. Оцінка послуг екосистем, забезпечуваних лісами України, та пропозиції щодо механізмів плати за послуги екосистем. Регіональна програма «Правозастосування й управління в лісовому секторі країн Східного регіону дії Європейського інструменту сусідства та партнерства II». Листопад 2016. 108 с.

142. Соловій І.П., Монастирська Л.Ф., Полеха Б.Б. Порівняльна оцінка послуг лісових екосистем у різних регіонах України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.6. С. 79–85.

143. Статистичний щорічник України за 2017 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 541 с.

144. Статистичний щорічник України за 2018 рік. Державна служба статистики України. Житомир. ТОВ «БУК-ДРУК», 2019. 482 с.

145. Статистичний щорічник України за 2019 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2020. 465 с.

146. Статистичний щорічник України за 2020 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2021. 455 с.

147. Статистичний щорічник України за 2021 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2022. 447 с.

148. Статистичний щорічник України за 2024 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2025. 273 с.

149. Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя. Звернення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського Економічно-Соціального Комітету та Комітету Регіонів (неофіційний адаптований переклад українською). Пер. з англ. О. Осипенко; ред. та адапт. А. Куземко та ін. Чернівці. Друк Арт, 2020. 36 с.

150. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку. Монографія. За ред. Кравціва В.С., Сторонянської І.З. Львів. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2020. 531 с.

151. Ткачук В.А. Інституціональне середовище сталого розвитку сільських територій. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія «Економіка і менеджмент». 2013. Випуск 12(58). С. 230–234.

152. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і

їхніми державами-членами, з іншої сторони. Редакція від 30.11.2023. [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

153. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду». Документ 381/2017 від 21.11.2017. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381/2017#Text>

154. Фінансові механізми управління природокористуванням. Суми. СумДУ, 2012. 351 с.

155. Фіскально-бюджетна та грошово-кредитна політика в Україні: проблеми та шляхи посилення взаємозв'язку. Монографія. [А.І. Даниленко, А.А. Гриценко, В.В. Зимовець та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка; НАН України: Ін-т екон. та прогнозув. К., 2010. 456 с.

156. Харачко М. Маркетинг природно-заповідних територій. *Вісник Львівського національного аграрного університету*. Серія «Економіка АПК». Львів, 2014. №21(2). С. 56–60.

157. Харічков С., Андрєєва Н. «Зелені інвестиції» як каталізатор переходу до нового курсу розвитку економіки: міжнародні орієнтири і перспективи впровадження. *Економіст*. 2010. №12. С. 16–21.

158. Хвесик М., Голян В., Бардась В. Формування нової моделі фіскального регулювання природокористування: інституціональні передумови, методологічне забезпечення та практичні рекомендації. *Економіст*. 2013. №9. С. 4–13.

159. Хвесик М.А., Бистряков І.К. Фінансово-економічні важелі капіталізації природних ресурсів у контексті забезпечення прибуткового природокористування. *Фінанси України*. 2014. № 5. С. 29–47.

160. Хвесик М.А., Бистряков І.К., Клиновий Д.В. Фінансово-економічний механізм капіталізації природних ресурсів об'єднаної територіальної громади. *Фінанси України*. 2018. №4. С. 19–40.

161. Хвесик М.А., Голян В.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів. Монографія. Київ.

Кондор, 2007. 480 с.

162. Хвесик М.А., Сакаль О.В. Механізми збереження агробіорізноманіття. *Економіка АПК*. 2017. №3. С. 29–37.

163. Хвесик М.А., Сундук А.М., Колмакова В.М. Екосистемні платежі у сфері управління землекористуванням. *Економіка України*. 2025. №5. С. 15–34.

164. Цвях О.М. Методологічне забезпечення дослідження фінансового механізму регулювання земельних відносин з врахуванням викликів децентралізації та дерегуляції. *Агросвіт*. 2024. №23. С. 107–115.

165. Чайковський Я., Луців Б., Дзюблюк О., Чайковський Є., Луців П. Банківське зелене кредитування як ключовий інструмент екологічної модернізації економіки. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. Том 2(61). С. 54–72. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.61.2025.4651>

166. Чугунов І.Я., Канєва Т.В., Любчак І.С. Фінансові інструменти реалізації Європейського зеленого курсу в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 56. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3082/3005>

167. Швець Н., Коваленко Ю., Костюк В., Чала В., Романчукевич В., Бабенко А. Фінансове забезпечення миру та справедливості в Україні в контексті досягнення Цілей сталого розвитку. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. №1(60). С. 82–93. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.60.2025.4607>

168. Шевченко Н.Ю., Доценко Т.Г. Бюджетне регулювання природоохоронної діяльності в Україні: національний, регіональний та муніципальний вимір. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. №5. С. 168–176.

169. Шершун М.Х. Природно-заповідний фонд: стан та еколого-економічні перспективи розвитку. *Збалансоване природокористування*. 2023. №4. С. 14–19.

170. Шершун М.Х., Микитин І.С., Клим Н.М. Управління національними природними парками: досвід Франції для України. *Збалансоване природокористування*. 2024. №4. С. 45–52.

171. Шершун М.Х., Микитин Т.М. Методологія розробки менеджмент-планів природно-заповідних територій. *Збалансоване природокористування*. 2023. №2. С. 20–26.

172. Шершун М.Х., Микитин Т.М. Особливості управління територіями національних природних парків. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2023(№1). С. 34–41.

173. Шершун М.Х., Микитин Т.М., Івашинюта С.В., Діковицький В.М. SWOT-аналіз роботи національних природних парків. *Збалансоване природокористування*. 2023. №3. С. 5–13.

174. Шершун М.Х., Микитин Т.М., Івашинюта С.В., Кічула А.Р. Грантова діяльність національних природних парків. *Вісник НУВГП. Серія «Економічні науки»*. 2024. Вип.2(106). С. 282–292.

175. Шершун М.Х., Тимейчук О.Ю., Микитин Т.М. Економіко-математична модель фінансування природоохоронних заходів у Національних природних парках. *Вісник НУВГП. Серія «Економічні науки»*. 2023. Вип.1(101). С. 239–246.

176. Шлапак А.В. Природно-заповідний фонд України: фінансово-економічний механізм управління його розвитком. *Науковий вісник*. 2008. Вип. 18.7. С. 145–153.

177. Шлапак А.В. Реформування фінансово-економічного механізму управління природно-заповідним фондом. *Механізм регулювання економіки*. 2005. №4. С. 51–62.

178. Шулюк Б.С. Фінансування проектів державно-приватного партнерства у вітчизняній та зарубіжній практиці. Формування фінансового механізму сталого розвитку України. Монографія. Тернопіль. ТНЕУ, 2017. С. 339–350.

179. Якимчук А.Ю. Грантові проекти як економічне стимулювання вирішення проблеми збереження біорізноманіття України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. №5. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=719>.

180. Якимчук А.Ю. Економіка та організація природно-заповідного фонду. Монографія. Рівне. Ред.-вид. центр НУВГП, 2007. 208 с.

181. Якимчук А.Ю. Економіко-математичне моделювання оптимізації фінансування заходів щодо збереження біорізноманіття. *Global world: науковий альманах*. 2015. Vol. I(I). С. 113–118.

182. Яременко В. Залучення іноземних інвестицій в розвиток зеленого підприємництва (альтернативних джерел енергетики) в Україні в умовах війни та енергетичної безпеки. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 80. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6868/6808>

183. Яшкіна В. Інструментарій фінансування екосистемної адаптації до зміни клімату. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2021. С. 77–86.

184. 5 things you should know about carbon pricing. European Commission. 2025. [Електронний ресурс]. URL: https://climate.ec.europa.eu/news-other-reads/news/5-things-you-should-know-about-carbon-pricing-2025-09-05_en

185. Air quality. Copernicus is the European Union's Earth Observation Programme. 2025. [Електронний ресурс]. URL: <https://atmosphere.copernicus.eu/air-quality>.

186. Air. European Commission. 2025. [Електронний ресурс]. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/air_en.

187. Aurélien Géron. Hands-On Machine Learning with Scikit-Learn, Keras, and Tensor Flow (3rd Edition). 2023. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.oreilly.com/library/view/hands-on-machine-learning/9781492032632/>

188. Blockchain based Carbon Credit Platform Development. Antiersolutions. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.antiersolutions.com/carbon-credits-development/>
189. California Cap and Trade. Center for Climate and Energy Solutions. 2022. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.c2es.org/content/california-cap-and-trade/>
190. Carbon credit price guide: Understanding spot, forward, and market factors. Green Earth Group N.V. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.green.earth/blog/carbon-credit-price-guide-understanding-spot-forward-and-market-factors>
191. Clodagh Muldoon, Caroline Harrison, Deepak Sharma. Sustainable Debt Global State of the Market. *Climate Bonds Initiative*. 2025. [Электронный ресурс]. URL: https://www.climatebonds.net/files/documents/publications/Climate-Bonds_Sustainable_Debt_2024_Global-State-of-the-Market_24-Sep-2025.pdf
192. Curbing single-use plastic starts with a reboot. *Global Environment Facility*. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.thegef.org/>
193. Enrique Delahoz-Domínguez, Adel Mendoza-Mendoza, Delimiro Visbal-Cadavid. Clustering of Countries Through UMAP and K-Means: A Multidimensional Analysis of Development, Governance, and Logistics. MDPI Paper. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.mdpi.com/2305-6290/9/3/108>
194. Environmental law in the European Union. *EcoMundo*. 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://ecomundo.eu/en/blog/eu-environmental-policies-green-deal-key-regulations>.
195. Environmental Protection Amendment Regulations. 2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://consult.dwer.wa.gov.au/strategic-policy/environmental-protection-amendment-regulations/>.
196. Eric Uchenna Oti, Michael O. Olusola, Francis C. Eze, Samuel Ugochukwu Enogwe. K-means Clustering Algorithms: A Comprehensive Review,

- Variants Analysis, and Advances in the Era of Big Data. ResearchGate. 2021. [Электронный ресурс]. URL: https://www.researchgate.net/publication/354547481_Comprehensive_Review_of_K-Means_Clustering_Algorithms
197. Evelyne Vande Lanotte, Ioana-Alice Postu. Environment policy: general principles and basic framework. European Parliament. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/71/environment-policy-general-principles-and-basic-framework>.
198. Federal Agency for Nature Conservation. Federal Ministry for the Environment, Climate Action, Nature Conservation and Nuclear Safety. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.bundesumweltministerium.de/en/ministry/tasks-and-structure/federal-and-laender-authorities/federal-agency-for-nature-conservation>.
199. Federal Nature Conservation Fund. Bundesamt für Naturschutz. 2022. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.bfn.de/en/topic/federal-nature-conservation-fund>.
200. Funding Opportunities. European Secretariat GmbH Leopoldring. [Электронный ресурс]. URL: <https://iclei-europe.org/funding-opportunities/>.
201. Gareth James, Daniela Witten, Trevor Hastie. An Introduction to Statistical Learning: with Applications in Python (ISLP). 2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.statlearning.com/>
202. Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege (Bundes naturschutzgesetz - BNatSchG). 2024. [Электронный ресурс]. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bnatschg_2009/BNatSchG.pdf.
203. Grace Cabrera. 10 Best Agricultural Carbon Offsets (Complete 2025 List). Impactful Ninja. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://impactful.ninja/best-agricultural-carbon-offsets/>

204. Green washing: 20 recent stand-out examples. Akepa. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://thesustainableagency.com/blog/greenwashing-examples/>

205. Hannah McDonald-Moniz, Kristyn Schrader-King. Global Carbon Pricing Mobilizes Over \$100 Billion for Public Budgets. World Bank Group. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/06/10/global-carbon-pricing-mobilizes-over-100-billion-for-public-budgets>

206. İskender Kökey. Verification: The Critical Step for Voluntary Carbon Projects. Medium. 2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://medium.com/@iskenderkokey/verification-the-critical-step-for-voluntary-carbon-projects-9b1cd95dc6da>

207. Jennifer L. Carbon Credits in 2024: What to Expect in 2025 and Beyond (\$250B by 2050). Carbon Credits. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://carboncredits.com/carbon-credits-in-2024-what-to-expect-in-2025-and-beyond-250b-by-2050/>

208. Julia Ekander, Mattia Colombo, Valentina Vieri, and Paola Camisani. Preparing for 4 New EU Environmental Regulations in 2024. *Inogen Environmental Alliance*. 2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.inogenalliance.com/blog-post/preparing-4-new-eu-environmental-regulations-2024>.

209. Landratsamt Ansbach. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.landkreis-ansbach.de/Themen/Natur-Umwelt/Naturschutz/Aktuelle-Projekte/chance-natur/>

210. Legacy Landscapes Fund. 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://legacylandscapes.org/>.

211. LIFE programme. EU Social Economy Gateway. European Commission. 2021. [Электронный ресурс]. URL: https://social-economy-gateway.ec.europa.eu/eu-funding-programmes/life-programme_en/

212. Marie-Thérèse Wilhelm. Subnational environmental compliance: The achievability of European environmental goals. Eurac Research. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.eurac.edu/en/blogs/eureka/subnational-environmental-compliance-the-achievability-of-european-environmental>.

213. Michael Nicholson, Pinar Topkaya. Mapping of the European Agencies involved in implementing the environmental acquis. European Union Network. 2019. [Электронный ресурс]. URL: https://www.impel.eu/contents/libraryfile/IMPEL-Report_Mapping-of-the-European-Agencies_v03.10.19.pdf.

214. Municipal Waste Europe is the European umbrella association representing public responsibility for waste. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.municipalwasteeurope.eu/about-us/about-mwe/>

215. Net zero-aligned offsetting principles. Net Zero Climate. 2024. [Электронный ресурс]. URL: https://netzeroclimate.org/research/carbon_offsetting/

216. Peter Eckersley, Kristine Kern, Wolfgang Haupt, Hannah Müller. Climate Governance and Federalism in Germany. Cambridge University Press. 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/climate-governance-and-federalism/climate-governance-and-federalism-in-germany/7832F447082D7576C738692ACF2FFDC3>.

217. Peter Sellar, Gerard McElwee, Manon Ombredane, Nayelly Landeros. Environmental Law 2024. Chambers and Partners. 2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://practiceguides.chambers.com/practice-guides/environmental-law-2024/eu/trends-and-developments>.

218. Raw Materials Information System. European Commission. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://rmis.jrc.ec.europa.eu/environmental-policies-and-regulation-f7695f>.

219. Research into the role municipalities play to promote sustainable development. *Linköping University*. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://liu.se/en/collaboration/statsvetenskap-impact-case>.

220. Susan Holmes, Wolfgang Huber. Modern Statistics for Modern Biology. Cambridge University Press. 2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://web.stanford.edu/class/bios221/book/05-chap.html>

221. Tina Ohliger. Environment policy: general principles and basic framework. *European Parliament*. 2017. [Электронный ресурс]. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2013/050401/04A_FT\(2013\)050401_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2013/050401/04A_FT(2013)050401_EN.pdf).

222. UK Emissions Trading Scheme (UK ETS): a policy overview. GOV.UK. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uk-emissions-trading-scheme-uk-ets-policy-overview/uk-emissions-trading-scheme-uk-ets-a-policy-overview>

223. Unlocking finance and investments in nature. European Environment Agency. 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.eea.europa.eu/en/topics/in-depth/sustainable-finance/unlocking-finance-and-investments-in-nature>.

224. Urban environment. *European Commission*. 2025. [Электронный ресурс]. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/urban-environment_en/

225. Valeria de losCasares. The challenge of financing nature-based solutions in Europe. European Chair for Sustainable Development and Climate Transition. 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.sciencespo.fr/psia/chair-sustainable-development/2023/10/06/the-challenge-of-financing-nature-based-solutions-in-europe/>.

226. VCS PROGRAM methodologies. Verra. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://verra.org/program-methodology/vcs-program-standard/overview/>

227. Verification. climate action reserve. 2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://climateactionreserve.org/how/verification/>

228. Verra vs. Gold Standard: Which Certification is Right for Your Project? Aquila. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://aquila.is/2025/verra-vs-gold-standard-which-certification-is-right-for-your-project/>

229. Verra. [Электронный ресурс]. URL: <https://verra.org/>

230. What Makes High-Quality Carbon Credits. Carbon Offset Guide. 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://offsetguide.org/what-makes-high-quality-carbon-credits/>

231. Why do prices vary by project type? International Environment House. 2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.goldstandard.org/news/why-do-prices-vary-by-project-type>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ Статті в наукових виданнях, включених до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України

1. Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду: сутність, інституційні виміри та інвестиційні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. №11. С. 181–185.
2. Громов С.С. Інструментально-методологічне забезпечення фінансування територій природно-заповідного фонду: виклики військового часу та післявоєнного відновлення. *Агросвіт*. 2024. №11. С. 164–170.
3. Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду в Європейському Союзі: передумови, особливості та напрями. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. №5. С. 194–200.
4. Біляк Ю.В., **Громов С.С.** Фінансування територій природно-заповідного фонду: форми, методи та інструменти. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 77. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6342/6285> (Біляк Ю.В. розкрила зміст фінансування територій природно-заповідного фонду. Громов С.С. ідентифікував форми, методи та інструменти фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи).

Тези наукових доповідей

5. **Громов С.С.**, Біляк Ю.В. Економічні наслідки після військового вторгнення на Україну. *Фінансові механізми сталого розвитку України в умовах сучасних викликів: тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених з нагоди 125-річчя НУБіП України* (м. Київ, 2 березня 2023 року). К. Редакційно-видавничий відділ НУБіП України, 2023. С. 44–46. (Громов С.С. розкрив зміст економічних наслідків збройного вторгнення на територію України російських загарбників. Біляк Ю.В.

показала вплив російської збройної агресії проти українського народу на глобальні ринки сировинних товарів та ринки засобів виробництва).

6. **Громов С.С., Біляк Ю.В.** Фінансово-інвестиційне забезпечення територій природно-заповідного фонду в умовах військового часу та повоєнного відновлення. *Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук*: збірник наукових праць за матеріалами V Міжнародної наукової конференції, м. Івано-Франківськ, 13 вересня 2024 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2024. С. 50–52. (Громов С.С. виявив прикметні риси фінансово-інвестиційного забезпечення територій природно-заповідного фонду в умовах військового часу. Біляк Ю.В. сформувала авторський погляд на особливості фінансування заповідних територій у період післявоєнного відновлення).

7. **Громов С.С., Біляк Ю.В.** Інвестиційні аспекти фінансування територій природно-заповідного фонду. *Інтелектуальний ресурс сьогодення: наукові задачі, розвиток та запитання*: збірник наукових праць з матеріалами III Міжнародної наукової конференції. м. Одеса. 20 вересня 2024 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2024. С. 57–58. (Громов С.С. розкрив зміст інвестиційних аспектів фінансування територій природно-заповідного фонду в Україні. Біляк Ю.В. виявила низький рівень інвестиційної спрямованості фінансових впливань у сектор природно-заповідної справи України).

8. Громов С.С. Актуальні питання диверсифікації джерел та методів фінансування територій природно-заповідного фонду України. *Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття*: збірник наукових праць з матеріалами IX Міжнародної наукової конференції. м. Миколаїв. 16 травня, 2025 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 41–44.

9. Громов С.С. Інструменти фінансування територій природно-заповідного фонду України у післявоєнний період: проблеми

інституціоналізації. *Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації*: збірник наукових праць з матеріалами IX Міжнародної наукової конференції. м. Вінниця. 23 травня 2025 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ«УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 62–64.

10. Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду в Україні: інституційне підґрунтя та основні тенденції. *Стратегічні напрямки розвитку науки: фактори впливу та взаємодії*: збірник наукових праць з матеріалами VII Міжнародної наукової конференції. м. Черкаси. 26 вересня 2025 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 31–33.

11. Громов С.С. Трансформація моделі фінансування територій природно-заповідного фонду: специфіка України. *Розвиток наук в умовах нової реальності: проблеми та перспективи*: збірник наукових праць з матеріалами V Міжнародної наукової конференції. м. Тернопіль. 19 вересня 2025 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 33–35.

12. Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду України за рахунок коштів публічних бюджетів: тренди та проблеми. *Стале ведення лісового господарства в умовах кліматичних змін: від досліджень до практики. З нагоди 100-річчя ВП НУБІП УКРАЇНИ «Боярська лісова дослідна станція»*: тези доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції. 23 жовтня 2025 року. Боярка. 2025. С. 72–75.

Додаток Б

**МІНІСТЕРСТВО ЕКОНОМІКИ,
ДОВКІЛЛЯ ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ
(Мінекономіки)**

ЧЕРЕМСЬКИЙ ПРИРОДНИЙ ЗАПОВІДНИК

проспект Волі 2, селище Маневичі, Камінь-Каширський район, Волинська область, Україна 44601
тел/факс: +38 (03376) 21209 E-mail: cheremskyir@gmail.com

N 56/01-15 Вуг 18.03.2026

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження в управлінську та наукову діяльність результатів
дисертаційної роботи **Громова Сергія Сергійовича** «Фінансування
територій природно-заповідного фонду України у військовий та
післявоєнний час»

Євроінтеграційний вектор розвитку України вимагає розширення територій природно-заповідного фонду, що відповідно потребуватиме нарощення обсягів та диверсифікації джерел фінансування потреб заповідної справи. Дана проблематика розглядається у дисертаційній роботі Громова Сергія Сергійовича, що свідчить про її відповідність сучасним викликам модернізації системи організації та управління природно-заповідними територіями.

В управлінській та науковій діяльності Черемського природного заповідника використовуються результати дисертаційної роботи, які стосуються узагальнення європейської практики фінансового забезпечення природоохоронних територій, зокрема німецької моделі, яка передбачає диверсифікацію джерел, форм та методів позабюджетного і бюджетного фінансування та самофінансування процесів відтворення, збереження та примноження біорізноманіття і розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури на заповідних територіях, аналізу основних тенденцій фінансування територій природно-заповідного фонду України у 2007-2024 роках за рахунок видатків Зведеного бюджету України, розроблення дорожньої карти трансформації системи фінансування потреб заповідної справи України у післявоєнний період.

Директор

Володимир МИРКА

Додаток В

-УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ОХОРОНИ ПТАХІВ
UKRAINIAN SOCIETY FOR THE PROTECTION OF BIRDS

Тел.: +380 (44) 339-99-81
usp@birdlife.org.ua
Для листів: а/с 143,
03150, м. Київ, Лабораторний
провулок, 7
http://birdlife.org.ua

№ 01-04 від 20.04.2026

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Громова Сергія Сергійовича

«Фінансування територій природно-заповідного фонду України у військовий та післявоєнний час»

В умовах євроінтеграційного вектору розвитку України актуалізується проблема фінансування земель природно-заповідного фонду з огляду на вимоги ЄС стосовно збільшення площі природоохоронних територій. У дисертаційній роботі Громова Сергія Сергійовича запропоновано авторський концепт диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи, що свідчить про високий рівень її актуальності.

У діяльності ГО «Українське товариство охорони птахів» використовуються результати дисертаційної роботи Громова Сергія Сергійовича, що стосуються формування аналітично-оціночного інструментарію дослідження основних тенденцій фінансування територій природно-заповідного фонду, який передбачає визначення структурно-динамічних характеристик фактичних показників та розрахунок показників фінансово-інвестиційного забезпечення збереження природно-заповідного фонду у порівнянних цінах, що дозволяє враховувати девальваційно-інфляційні процеси і адекватно виявляти розбіжності між фактичним та реальним фінансуванням відтворення, збереження та примноження біорізноманіття.

Певним рівнем прикладної цінності відзначаються результати дисертаційної роботи, які пов'язані з оцінюванням ефективності публічного фінансування потреб природно-заповідної справи на основі застосування прийомів кореляційно-регресійного моделювання для встановлення тісноти зв'язку між сукупними видатками Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду та найбільш детермінуючими чинниками, що дає можливість забезпечувати параметризацію взаємовпливів між екзогенними, макроекономічними та бюджетно-фіскальними складовими фінансування заповідних територій.

Директор

ВОЛОДИМИР ЗІНЧУК

Додаток Д

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ЕКОНОМІКИ, ДОВКІЛЛЯ ТА СІЛЬСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ
Природний заповідник «Древлянський»

11401, Житомирська область, Коростенський район, смт. Народичі, вул. Свято-Миколаївська, 175,
тел.: (04140)2-13-59; факс: (04140)2-13-25;
e-mail: drevlyansky@ukr.net; Код ЄДРПОУ 38006501

23.04.2026 № 01-12/135

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Громова Сергія Сергійовича на тему:

«Фінансування територій природно-заповідного фонду України у військовий та післявоєнний час»

Природний заповідник «Древлянський» на основі розгляду в установленому порядку дисертації Громова Сергія Сергійовича «Фінансування територій природно-заповідного фонду України у військовий та післявоєнний час» повідомляє про впровадження в управлінську діяльність її окремих теоретичних та прикладних результатів.

Імплементация базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій у регуляторний механізм природокористування в Україні вимагає трансформації моделі фінансово-інвестиційного забезпечення потреб заповідної справи, що повною мірою знайшло відображення у дисертації Громова Сергія Сергійовича.

У діяльності природного заповідника «Древлянський» використовуються результати дисертації Громова Сергія Сергійовича, які стосуються формування інституційних засад функціонування системи організації та фінансування територій природно-заповідного фонду на загальнонаціональному та місцевому рівнях, що передбачають формування дорожньої карти трансформації системи фінансування заповідної справи України у післявоєнний період.

Заступник директора з наукової роботи-
начальник відділу

Дмитро КОНДРАТЮК

Додаток Ж

ПОГОДЖЕНО

Проректор з науково-педагогічної роботи
та цифрової трансформації
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
доктор педагогічних наук,
професор

 Олена ГЛАЗУНОВА
2026 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи
та інноваційної діяльності
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
доктор сільськогосподарських наук,
професор

 Оксана ТОНХА
2026 р.

ДОВІДКА

про впровадження у навчальний процес
результатів наукових досліджень дисертації
ГРОМОВА Сергія Сергійовича

Для впровадження у навчальний процес підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» у межах дисциплін «Фінанси», «Фінанси підприємств», «Фінанси природокористування» прийнято такі наукові розробки: удосконалені теоретико-методичні підходи до формування системи фінансування територій природно-заповідного фонду України в умовах воєнного та післявоєнного періодів із урахуванням принципів екосистемної цілісності, адаптивності та диверсифікації фінансових ресурсів; систематизовані та розвинені методи фінансування природно-заповідного фонду, зокрема бюджетне, позабюджетне, внутрішньо-корпоративне фінансування, механізми публічно-приватного партнерства, приватне інвестування та інструменти сек'юритизації; обґрунтований інструментарій фінансового забезпечення розвитку природно-заповідних територій, включаючи асигнування, субвенції, дотації, грантове фінансування, кредити, емісію «зелених» облігацій та карбонових сертифікатів; розроблені підходи до диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення на основі узагальнення європейського досвіду, зокрема із застосуванням змішаного фінансування, міжнародної технічної допомоги та інструментів «зелених» фінансів; запропоновані практичні рекомендації щодо трансформації системи фінансування природно-заповідного фонду України, зокрема у вигляді поетапної дорожньої карти, що передбачає розвиток самофінансування, інституціоналізацію публічно-приватного партнерства, активізацію грантової діяльності та впровадження інноваційних фінансових інструментів.

Декан економічного факультету
кандидат економічних наук,
доцент

Андрій МУЗИЧЕНКО

Завідувач кафедри фінансів
доктор економічних наук,
професор

Наталія ШВЕЦЬ

